

A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG KÖZÉLETI FOLYÓIRATA

2016. október 23.

XVI. évfolyam, 4. sz.

ARACS

A délvidéki magyarság közéleti folyóirata

Megjelenik évente négyszer.

Alapító: Aracs Társadalmi Szervezet, Szabadka

Alapítók: dr. Gubás Jenő (elnök), Utsai Jenő (főszerkesztő), dr. Vajda Gábor (felelős szerkesztő)

Kiadó: Aracs Alapítvány, Horgos

Főszerkesztő: Bata János (bata.horgos@gmail.com)

Olvasószerkesztő: Gubás Ágota

Lektor: Kulhanek Edina

Művészeti szerkesztő és fedőlapterv: Gyurkovics Hunor

Számítógépes tördelés: Harangozó Attila

Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka

Nyomdaigazgató: Özvegy Károly

Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Bata János, Gubás Ágota, Gubás Jenő, Gyurkovics Hunor, Mihályi Katalin, Mirnics Károly, Utsai Jenő

A szerkesztőség címe: 24000 Szabadka – Subotica, Prvog ustanka 20.

Telefon/fax: (+381)-24/542-069

E-mail: gubasagi@gmail.com

A folyóirat olvasható a www.aracs.org.rs honlapon.

E számunkban Nemes Fekete Edit alkotásai láthatók.

Címlap: Őrzők, 1998

Hátlap: Majdányi Madonna, 1999

Támogatók:

Számunk szerkesztésében együttműködő partnerünk volt a Magyar Művészeti Akadémia.

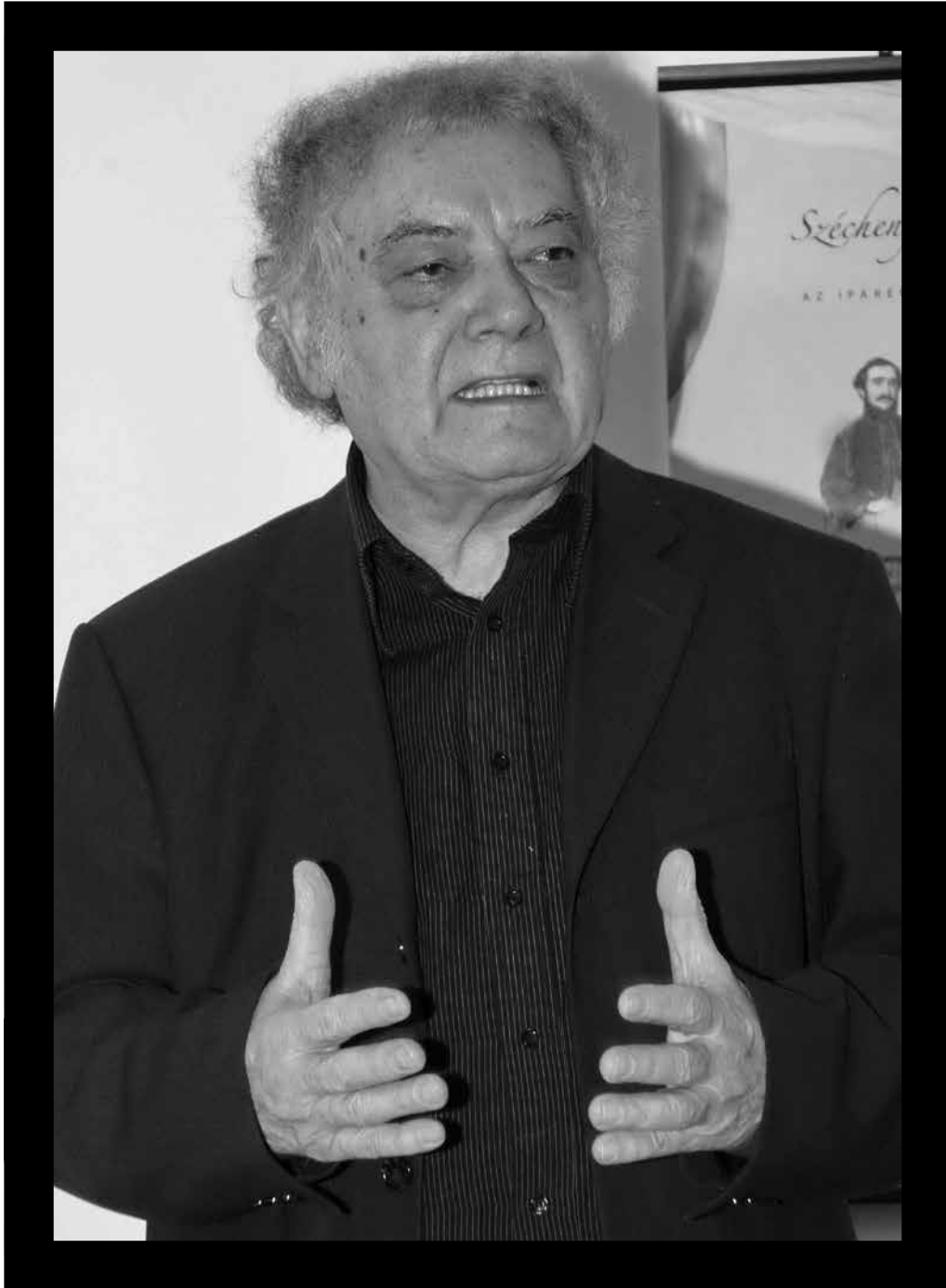
Tartalom

Csoóri Sándor	(Zámoly, 1930. február 3. – Üröm, 2016. szeptember 12.) . 5
Iancu Laura	Kimenőcédulák – versek 6
Wittner Mária	„Az igazságot ki kell mondani!” – a beszélgetőtárs Mihályi Katalin 7
Csapó Endre	Ötvenhat emigrációs szemmel 11
Benedikty Tamás	Szuvenír – részlet 13
Molnár V. József	Véres Csütörtök 17
Kiss Dénes és Bertha Bulcsu emlékezete	Távirat az őszből 21
Borbély László	„A mindennapi guillotine alatt” 27
Domonkos László	Velünk 30
Szabó Ferenc SJ	Az Ige testté lett – vers 34
Diószegi György Antal	1956 magyar hőseinek szabadságüzenete 35
Tráser László	Cédulák XIII. 43
Wodianer-Nemessuri Zoltán	Szigetvár emlékezete 46
Temesi Ferenc	Igen és igen 52
Dobos Marianne	Az iszonyat Himalája 55
Gyémánt Richárd	A bánáti németek golgotája 59
Kabdebó Tamás	A világ dolgairól 70
Hódi Sándor	Beszélgetés a nemzetről, az etnikumról és az egyes emberről 72
Juhász György	Kép, arckép, tükörkép 85
Radnai István	Felajánlva – vers 88
Prokopp Mária	Az Európa-szerte ünnepeelt Szent Márton 89
Nagy Ervin	Bevándorlás és a hagyományok védelme 103
Sági Zoltán	Meggyőzés és befolyásolás 105
Stanyó Tóth Gizella	„Amíg vagyunk, ha kevesen is, a hitet, a reményt a jövőnkért nem szabad elveszítenünk” 109
Tóth Gy. László	Tizenöt éves az Aracs 117
Ninkov Kovačev Olga	„Minden itt kezdődik és minden itt végződik” 118
Színes melléklet	 121

E számunkat Nemes Fekete Edit műveivel illusztráltuk.

Fiát sirató, 2000

Fotó: Gergely József

Csoóri Sándor

(Zámoly, 1930. február 3. – Üröm, 2016. szeptember 12.)

*„»Látnunk kell egymást, hogy láthatók legyünk, hallanunk egymást, hogy hallhatók.«
Valaha rég írtam ezt, de, úgy látom, hogy egyre izgatóbb igény» – Csoóri Sándor
bejegyzése dr. Gubás Jenő vendégnaplójában 1993. március 29-én Szabadkán.*

Kimenőcédulák

rózsaszín égre ébredtem

milyen évszakban – nem tudom
 bizonyára a harangszót hallom majd
 a legkevésbé ezen a vasráccsal
 védett ágyon
 akárhová igyekszik
 már úgy is az enyém
 ez a nap
 csak a saját szavak hiányoznak

vasárnap délelőtt

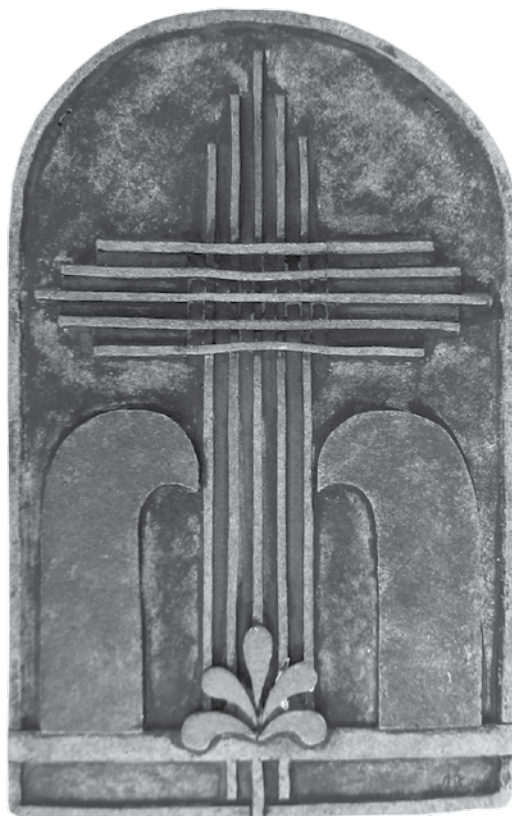
átlapozom a mennyország-albumot
 a szentek katalógusát
 ujjaim között a szent múlt
 Bach felnyitja az orgonát
 hangja tömjén- és virágillat
 és jönnek a fejkendőss asszonyok
 a markukból kihulló rózsafüzér
 akasztókötel táncot jár
 tovább lapozni nem lehet
 hinnem kell a feledésben
 ez
 ez az én hitem

emlékeim közt

van egy völgy
 a völgy alján csipkebokor
 tövénél kiszáradt gyepek
 bibliai sziklák
 ide járok aludni
 álmodom kőfejtők faragják

védelveznem kellene

a szomorúság szépségét
 a nyugtalanság mámorát
 az őszben a halált
 de az ezerszer lejárt
 utcán ma én is vesztes harcosként
 rejtegetem sebeim
 s már kétlem hogy a szeretet letörli
 halált hozó lábnyomaim

Siratóéneke IV., 2008

Az igazságot ki kell mondani!

Az 1956-os szabadságharc hőisével Mihályi Katalin* beszélgetett

Wittner Mária tizenkilenc évesen vett részt az 1956-os forradalomban, amelyhez az első napon, a Magyar Rádió ostromakor csatlakozott. Október 24-én került a Corvin közti csoporthoz, itt a sebesültek ellátásában segített. Később egy másik közeli ellenállócsoporthoz, a Vajdahunyad utcaihoz csatlakozott. November 4-én a harcok közben megsebesült, és kórházba került. Nem sokkal később Ausztriába ment, néhány hét múlva azonban hazatért, majd segéd munkásként dolgozott. 1957-ben letartóztatták, halálra ítélték, 200 napot töltött a börtönben halálraítéltként, ezután ítéletét életfogytiglanra módosították. 1970-ben az utolsó forradalmárok között szabadult. Varrónőként tudott elhelyezkedni, 1980-ban rokkantnyugdíjas lett. A rendszerváltoztatás után aktív szerepet vállalt számos 1956-os szervezet munkájában. 2006-tól 2014-ig a Fidesz országgyűlési képviselője volt. Az 1956-os Emlékbizottság védnöke. Tavaly október 23-án jelent meg a vele készült interjúnk, és most az 1956-os forradalom 60. évfordulója kapcsán ismét egy beszélgetésre kértük fel, mert úgy érezzük, ő az, akitől hiteles képet kaphatunk a magyar nép huszadik századi nagy szabadságharcáról, a megtorlásokról, egy rendszer kegyetlenségéről. Történelmi leckét kaphatunk tőle a hősiesség helytállásából, az igazságért való kiállásból is.

Milyen képek, hangok, érzések merülnek fel 60 év távlatából 1956-tal kapcsolatban Önben?

– Az arcokat soha nem fogom elfelejteni. Azoknak az arcát, akiket a harcok, majd a meg-

* Mihályi Katalint Magyarország köztársasági elnöke a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesítette a vajdasági magyar oktatás és kultúra terén végzett publikációs tevékenysége, valamint önzetlen közösségi munkája elismeréseként. Az Aracs szerkesztőbizottsága őszinte szívvel gratulál a kitüntetéshez.

torlások során elvesztettünk, de elsősorban Havrilla Béláné – Sticker Kati – arca van előttem sokszor, akit 1959-ben a zárkából mellőlem vittek el kivégezni. Az elmúlt évtizedek során annyiszor mondták, „el kell felejteni”, de nem lehet, ők nap mint nap velünk élnek.

Iszonyú belegondolni: kétszáz nap a siralomházban, nem tudván, mikor kerül sor a halálos ítélet végrehajtására.

– Naponta vittek kivégezni embereket. A forradalomból egy-egy villanás átjön, de számomra ez volt a meghatározóbb: a börtönben naponta éltük át azoknak az embereknek az elmenetelét, akik búcsúztak, akik amikor kísérték őket a folyosón, kiabáltak, hogy: Isten veletek! Bemondták a nevüket. Ez a névbemondás egy íratlan szabály volt. Amikor a másodfokú ítéletkor is helybenhagyták a halálos ítéletet, akkor már nem volt sok hátra, csak egy nap. Akire kimondták a halálos ítéletet, azt másnap este vitték a siralomházba, ott töltötte az utolsó éjszakát. Egy vasrácsos ajtó, előtte fegyőr, aki arra ügyel, nehogy a halálraítélte valamit csináljon magával. Ebben a helyiségben nincs más, csak egy falba épített asztal és egy falba épített szék. Ezt az ülőalkalmatosságot is úgy építették be a falba, hogy az itt ülő ne háttal legyen az ajtónak, hanem szemben, hogy a keze mozgása ellenőrizhető legyen. Két siralomház volt, ha két embernél többet vittek felakasztani, akkor a harmadik a zárkában maradt, mint ahogyan Kati is. A két fiút este elvitték a siralomházba, reggel kivégezték, Katiért reggel jöttek. A kivégzéskor ott volt az egész elsőfokú bíróság, mert ez hozta meg az ítéletet, a másodfokú tanács helybenhagyta, de a végrehajtást visszaadta az elsőfokúnak. Ott volt a tanácselnök, Tutsek Gusztáv, a két ülnök, az írnök és az ügyész, meg aki még akart. 1989-ben Kati sír-

jánál tudtam meg, hogy ő valóban azt mondta a hóhérnak, hogy vigyázzon a hajára, mert most fésülködött. Amikor ugyanis még kaptunk be könyveket a zárkába, egy alkalommal a Stuart Máriáról szóló könyvet is beadták. Mint tudjuk, őt lefejezték, előtte levágták a gyönyörű haját, hogy ne akadályozza a bakót. Amikor Kati elolvasta, azt kérdezte tőlem: „Mit gondolsz, a mi hajunkat is levágják majd, amikor kivégeznek bennünket?” Azt válaszoltam, hogy majd megmondjuk a Bogárnak, a hóhérnak, hogy vigyázzon a hajunkra, mert most fésülködünk. Ez akasztófahumor, de valósággá változott. Amikor 1989-ben megtudtam, hogy Kati tényleg ezt mondta, nagyon megrendültem. Akkor, amikor jöttem haza Dunakeszire, a vonaton megírtam *A halálra ítélt lány* című versemet (*Vigyázz a hajamra hóhér, / csak most fésülködtem, / nem akarok kócosan menni / az Úr elébe...*). Mint ahogyan 1992-ben, amikor megtudtam, hogy elutasították a Zétényi-Takács-féle igazságtételi törvényjavaslatot, fél óra alatt írtam meg az *56 szelleme* című versemet is (*56 szelleme mélyen eltemetve / Feledve a múltat dicső gyerekekkel, / Mint egy kiömlő vulkán zúduló folyama / Maga alá temetve még élő bajtársakat...*). Úgy éreztem akkor, itt nem történt rendszerváltás. Ezzel az elutasítással még mélyebbre temették őket. Általunk azonban felemelkedtek a sírból, ők már a fényben vannak, még ha kétszer temették is el őket, és anonimá tették őket a szeretteik számára, az ország számára. Semmi sem marad titok, a Jóisten minden titokról lerántja a leplet. Erre egy példa: az 50 éves évfordulóra „jött elő” a két tizenéves fiú csodálatos naplója. Gyakran hívnak történelemórára, és magammal viszem ezt a két naplót. Egyikük, az akkor 12 éves **Csics Gyula** naplójában leírta, hogy miért volt fontos neki, hogy ez a füzet megmaradjon. Tudta, gyerekfejjel is, ha bárki kezébe kerül, a szüleit, azokat, akikről szó van a naplóban, kegyetlenül meghurcolják. Ám mégis fontosnak érezte, hogy megmaradjon mindaz, amit átélt, látott, tapasztalt életének e fontos szakaszában. Mint ahogyan lejegyezte: csakis az igazat írta le, tiszta gyermeki szívvel. Senki sem tudott e két naplóról 50 éven keresztül. Amikor az 50 éves évfordulóra megjelentek, azt mondtam: a Jóisten áldja meg ezt a két srácot, mert a meggyalázott forradalomról e két gyermek most le tiszta gyermeki szívvel azt a mocskot, amit

rakentek. Hiszem azt, hogy minden ember feladattal jön a világra, sokáig fáj, hogy nem vettek fel a képzőművészeti gimnáziumba, de azután is sokat festettem, még a börtönben is sokat rajzoltam. Azóta rádöbbenem, nem ez volt az én feladatom, a Jóistennek más szándéka volt velem.

A börtönben töltött 13 év elviseléséhez óriási lelki erő kellett, a méltóságát soha nem veszítette el. Honnan merítette az erőt?

– Az erőt mindig megkapja az ember a terheihez. A feladataihoz is. A feladatom, hogy kimondjam az igazságot 1956-ról, és átadom a fiatalabb generációknak. Hálás vagyok a Jóistennek, hogy megértem azt, hogy a Kúria kimondta: Kádár tömeggyilkos volt, a megtorlás pedig egy kommunista bosszú. Nagyon boldog voltam, amikor kimondták a bíróságon **Tóth Ilona** szigorú orvosnő ártatlanságát. Amikor néhány éve a Jobbik, Novák Elődék kezdeményezték Biszku Béla felelősségre vonását, nem helyeseltem. Ennek még 1992-ben kellett volna megtörténnie, felelősségre vonni a bűnösöket, mert akkor még lett volna idejük leülni a büntetésüket, mert huszonevvel fiatalabbak voltak, nem kilencven év feletti, reszkető öregemberek. Amikor azt olvastam, hogy Biszku meghalt, azt mondtam magamban: „Na most vagy az igazi ítélőszék előtt, a Mindenható ítélkezik feletted.”

Minden beszélgetésünk alkalmával csodálatlaltal tölt el a mély hite. Tudom, kislány korában évekig a karmelitáknál nevelkedett. A börtönben mennyit segített a vallásossága, esetleg megtörtént-e, hogy egy-egy pillanatra megrendült a hite?

– Nem rendült meg, mert a hit által sokkal inkább felkészül az ember arra, hogy egyik nap mi kerülünk majd sorra. Erre lélekben tényleg fel kell készülni. Tudjuk jól, amibe nem hal bele az ember, az megerősíti. De az ilyen bölcsességet csak hosszú évek során lehet elnyerni. Mert azért vagyunk szellemi lények is, hogy gondolkodjunk. Descartes „gondolkodom, tehát vagyok” immár szállóigévé vált mondását én megfordítottam: vagyok, tehát gondolkodom.

Isten parancsai közül a szeretet parancsát tartom a legfontosabbnak, és életem nagy aján-

dékának tekintem, hogy 2007-ben a Vatikánban Őszentsége XVI. Benedek pápa megáldott.

Úgy tudom, 1956 novemberében Ausztriából pár hét után kisfia miatt jött vissza, pár hónap múlva letartóztatták. Gondolom, a börtönben is a gyermekeéért aggódott a leginkább.

Amikor letartóztattak, semmit sem tudtam róla. Együtt voltam az előzetesben Klimkó Ági másodéves orvostanhallgatóval, akit két év börtönbüntetésre ítélték, és kitiltottak az ország összes egyeteméről. Megígérte, hogy szabadulása után megkeresi a kisfiamat, akiről nem tudtam, hogy az ország melyik nevelőotthonában van. Megtartotta a szavát. Patkós Gyulával – aki nekem is nevelőotthoni igazgatóm volt, amikor állami gondozásba kerültem – felkutatták a fiamat. Amikor még nem tudtam, hogy kivégeznek-e, Patkós Gyula bácsi ügyészségi engedéllyel elintézte, hogy behozza a kisfiamat. Ő akkor 2,5 éves volt, sokat még nem értett az egészségből. Főtra került a fiam, ott volt egy rendes óvónő, Derdák Györgyné, Lenke, aki vasárnaponként kivitte magához őt, amíg meg nem tiltották neki, és levélben többször értesített, hogy hogy van a gyermek, amíg rá nem szóltak, hogy évente csak egy levélben számolhat be a fejlődéséről. Főton gyógypedagógiai iskolába írták be őt, erre nem volt semmi ok, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy iskolai sakkbajnok volt. Utána továbbtanult, kiváló szakmunkás lett belőle. Ez úgy sikerült, hogy a 7. és 8. osztályból is vizsgáznia kellett elsős középiskolásként, ekkor még közepes lett, de utána kitűnő tanulóként fejezte be a középiskolát. A börtönben voltak velem olyanok, akiknek örökbe adták a gyerekét. Nagyon hálás vagyok Lenke óvónőnek és Patkós Gyula igazgatómnak, aki a 13 év alatt többször behozta a fiamat. De ha már jó emberekről beszélünk, egy Korbuly István nevű orvost is meg kell említenem. A letartóztatásom előtt, 1957 tavaszán segéd munkásként dolgoztam. Közben megbetegedtem. Kórházba kerültem, megoperáltak, nagyon legyengültem. Ez az orvos erősítő injekciókat írt fel nekem. Mondtam, ne fáradjon, nem tudom kiváltani a receptet. Adott száz forintot, ami nagy pénz volt akkoriban. A lelkemre kötötte, hogy abból, ami a gyógyszerek kifizetése után megmarad, vegyek magamnak ennivalót, erősödnöm kell. Ha majd tudom, visszafizetem,

elfogadja 10-20 forintoként is. De már nem volt módom erre. Emlékszem, a halálos ítéletem kihirdetése után gyakran gondoltam arra, a doktor úrnak nem tudom megadni az adósságot, azt fogja hinni, hogy becstelen vagyok. Az első nagyobb rabkeresetemből elküldtem neki a pénzt. Ekkor érkezett egy rövid levél tőle: nem várt nagy örömet okozott neki (nem a pénz, hanem) az, hogy nem okoztam csalódást, becsületesen megadtam a tartozásomat.

Fiát sajnós már elvesztette.

– Nagyon jó szakember, épület- és bútorasztalos vált belőle. Nagyon utálta a kommunistákat. Korán elment, április 30-án lett volna 61 éves... Gyakran mondják azok, akiknek a felmenői a mi gyerekeinket is keményen büntették, hogy a gyerekek nem tehet a szülei bűneiről. Persze, ezt ők saját magukra értik, azokra, akik a vérdíjon tanulhattak, akiknek a szülei értékes emberi életeteket tettek tönkre, bűnösnek találták az ártatlanokat is. Ezek a Jóisten előtt nem bocsánatos bűnök.

Sok '56-os sorsa kettétört, gyermekeiket is büntették. Most, a 60 éves évforduló kapcsán hogy érzi, a magyarság méltóképp megemlékezik az 1956-ban történekről, köszönettel adózik azoknak, akik a legdrágábbat, a szabadságukat, az életüket áldozták fel?

– Hiszem azt, hogy méltó lesz a megünneplés, hisz erre törekszik a magyar kormány, a Terror Háza, a megemlékezés fővédnöke, Kövér László, engem védnöknek kértek fel. Hiszem azt, hogy semmiképp sem fog megisméltódni az, ami az 50 éves évfordulón történt. A fiatalok akkor, amikor 2006. október 23-án Gyurcsányék a megemlékezést vérbe fojtották, egy parányi ízeltőt kaptak az 1956. november 4-én és később történekből. Az a Gyurcsány-kormány tele volt gyűlölettel 1956 iránt, az emberek iránt. Azok közül, akik akkor megsérültek, már jó néhányan meghaltak. Ezért a Gyurcsány-kormány is felelős, az a Gyurcsány Ferenc, aki azt mondta, hogy Szűz Mária levette a kezét az országról, majd most jönnek ők. Akkor azt hittem, rosszul hallok. Sokat töprengtem 2004. december 5-én, amikor megölték testvéreink reményteli hitét. Akkor papírra is vettem magamnak – mert ki kell

írnom magamból, ami foglalkoztat, ami fáj –, hogy nincs súlyosabb vétség, mint amikor egy ember megöli a reményt, a hitet. Ez történt december 5-én. Szerencsére az Orbán-kormány jóvátette az akkori bűnt. A Jóisten megadta nekem, hogy 2010-ben országgyűlési képviselőként a parlamentben megnyomhattam a gombot a kettős állampolgárság megadásáért.

A szocializmus gondolata idegen test a magyarságban. A saját bőrünkön is megtapasztaltuk. Amikor idegen test helyezkedik a magyar nemzet fölé, akkor fordul mindig tragikusra a magyar ember sorsa. Amikor Ausztriából kivonultak az oroszok, Magyarországról is ki kellett volna vonulniuk. Akkor a szocializmus nem vert volna gyökeret itt. Ettől félték azok, akiknek az oroszok kivonulása nem állt érdekében, ők azok, akik később, 1956-ban leverték a forradalmat. Beszéltem egy kárpátaljai tanárral. Azt mondta, a II. világháború alatt nem láttak annyi tankot, mint amennyi átvonult a területükön 1956-ban Magyarország felé. Kérdem én, innen akartak eljutni Szuezbé, miért hitték a kiskatonák azt a Dunáról, hogy az a Szu-ezi-csatorna. 1956-ban a Práter utcában volt egy társunk, egy tengerész, aki tudott oroszul, tőle mindent tudtunk. Sokat gondolok rá, mi lett vele. Azt is tudom, hogy ÁVH-sokat küldtek az 1956-os menekültek után. Ezt én az egyik kihallgatáson egy telefonbeszélgetés alapján állapítottam meg, de beszéltem olyan, Ausztráliában élő nővel, aki ott találkozott azzal, aki a férjét meggyilkolta, őt félig agyonverte. Kuncze belügyminiszter kijelentette, az ÁVH-sok nem verhetek embereket – erre mondtam én azt, hogy nem, csak agyon.

Sok még a fehér folt?

– Nagyon sok. Még a 60 éves évforduló sem fogja teljesen eltüntetni ezeket a foltokat. Megvan a szándék arra, hogy mindent felfedjenek, de nem lehet, mert az elvtársak sok mindent megsemmisítettek – volt rá idejük, ők csinálták, tudták, mit kell megsemmisíteni. Az előbb emlegettem az MSZMP-sek ivadékait, akik a vérdíjon tanultak, végső ideje lenne, hogy elszégyelljék magukat. Ne gondolja senki, hogy a részükről bármiféle elv szerepet játszik, kizárólag a pénzről szól, hiszen még az államosítás nyertesei is ők lettek. A társadalom 40 évi munkájának eredményét nyúlták le maguknak, azt, amit valaha családok szorgos

munkával felépítettek maguknak. A kis családi vagyont egy tollvonással elvették, államosították. Tehát amit most privatizáltak, abban az egykori családi vagyont is benne vannak. Akkoriban Hortobágyra és máshova telepítettek ki embereket, ott tengették az életüket évekig, gyakran épp azért, mert valamelyik kommunista kinézte magának a lakásukat, bútorzattal együtt. Azok, akik ma is ott ülnek azokban a lakásokban, ugyanolyan bűnösök, eszükbe sem jutott visszaadni őket a jogos tulajdonosoknak. És még bennünket, '56-osokat neveztek fegyveres rablóknak! A legmocskosabb dolgokkal, amelyeket ők csináltak, azokkal gyanúsítottak bennünket! Ezt nem lehet lenyelni. Nem gyűlölöm őket, de az igazságot mindig ki fogom mondani. Ha valaki kimondja az igazságot, rögtön azt mondják: gyűlölködik. Szó sincs róla, csak nem szeretem, ha a képeembe hazudnak.

Két alkalommal beszélgettünk itt, az otthonában. Állandóan telefoncsörgés szakította meg a beszélgetésünket, mert nemcsak a barátok hívják, hogy megkérdezzék, hogy van, hanem ismerősök, ismeretlenek is tanácsot kérnek, sokszor felkérlik, hogy vegyen részt rendezvényeken, emlékezzen '56-ra.

– Szeretem az embereket. Szeretek barátokkal beszélgetni, közel engedni az embereket magamhoz. Nagyon fontosnak tartom az indulatok nélküli kommunikációt. Azt, hogy őszintén, igazán beszéljük meg a dolgokat. Persze, a beszélgetéshez az kell, hogy tájékozottak legyünk a világ dolgairól, olvasni kell, amiről sajnos már leszoktak az emberek.

Lakása tele van könyvekkel.

– Amikor 2006-ban Orbán Viktor felkért parlamenti képviselőnek, a kommunisták voltak hatalmon, ki kellett egy űrlapot tölteni, amelyen az iskolai végzettséget is tudakolták. Beírtam, 13 év rácsos egyetem a kalocsai büntetés-végrehajtási intézetben. Azok, akiknek ez nem tetszett, ha elolvasnák azokat a könyveket, amelyeket én eddig elolvastam, egy életen keresztül a könyv fölött görnyednének. Büszke vagyok arra, hogy a Jóisten ezt a csodálatos nyelvet adta nekem, és nagyon sokszor mondom köszönetet neki, hogy magyarnak születtem.

Csapó Endre

Ötvenhat emigrációs szemmel

Előszó az ősszel megjelenő, azonos című könyvből

Október 23-a az „Új Világrend” hajnala helyett annak elbukatója lett

Erről szól ez a könyv.

Budapest nemcsak a kommunizmusnak, nemcsak a Szovjetunióknak ártott hosszú távon, hanem elhárított egy közvetlen veszélyt is.

A második világháborúval a világ legnagyobb fegyveres hatalmává lett az **Egyesült Államok**. A romhalmaz felett kiépíthette gazdaságát – ugyancsak világelsővé. Az alkalom kiváltotta belőle a liberalizmus régi álmának, a világ kormányzásának elszánt akarását – ezúttal már nem európai partnereivel, hanem azok ellen. Politikusai „Új Világrend” néven emlegették a jövőendő boldog világot, amelyet majd a világkormány igazgat.

A vállalkozás természeténél fogva a fegyveres erő abszolút fölényén nyugszik, érthetően földrajzilag mindenütt. Ehhez partner kellett, kézenfekvő volt a háborús szövetséges **Szovjetunió** alkalmazása.

Ennek két akadálya volt az '50-es években. Egyik a szovjet állam brutális viselkedése az általa megszállt európai országokban, ami miatt az amerikai közvélemény erős politikai nyomás alatt tartotta a kormányzatot, egyúttal követelte a kommunisták kitakarítását az adminisztrációból. A másik akadály a szovjet fegyveres állomány elhasználtsága volt, de ez hamarosan elhárult az amerikai gazdasági támogatással és a fél Európa kifosztása által feljavult viszonyok között.

Amerika erős nyomást gyakorolt a Szovjetunióra, a segítyezése ellenében szorgalmazta a még mindig terrorisztikus kormányzat fellazítását, ahogy nevezték: liberalizálódását. Erre valódi esély nyílt Sztálin halála (1953) után.

Nagy előrelépés volt az SZKP XX. pártértekezletén (1956. február) tett nyilvános fellépés a sztálinizmus ellen. Moszkvából szorgalmazták az enyhülés politikáját a csatlós államok részére is. Ebben az évben az US–USSR-tárgyalások

Genfben már szinte barátiak voltak. A közvélemény aggályait Nyugaton a hidegháború néven nevezett látszatellenségeskedés színjátékaival nyugtatták le. A kommunista tábor csalogatására virágoztatták fel Nyugatról Tito-Jugoszláviát.

Moszkvában is, másutt is, talán legmerekebben Budapesten volt ellenállás a párthatalom felső szintjén. De ugyanakkor Magyarországon volt a legerősebb a pártelit értelmiségi rétegében a rendszer elfogadhatóbbá tételének igénye. Ez kiemelt figyelmet kapott Nyugaton '56 elejétől.

Nincs rá bizonyítékom, de a helyzet mérlegeléséből bátran feltételezem, hogy ha Nyugat valahol és valamikor véghez akarta vinni a szándékát, az adott viszonyok közt Budapestet tarthatta legalkalmasabbnak – egy kis népi felvonulással, népakarattal demonstrálva – egy megjavított szocializmust vállaló állam megjelenítésére. A nagy nap előre tervezetten, külföldön is tudottan, a nagy média érdeklődését is fölkelte világszenzációra készült, hogy a magyar egyetemisták, a magyar nép nevében és támogatásával is, hitet tegyenek a megreformált szocialista rendszer mellett. Ebből nagyobb világszenzációt kerített volna a nyugati politikai hírverés, mint amekkorát a vállalkozás kudarcából fellobbant forradalom keltett.

A többi már csak a politikai rögtönzés munkája lett volna kellő médiatámogatással, hogy valódi történelmi jelentőségű eseménnyé avatottan „Budapest, 1956. október 23.” történelmi korszakváltás napjaként szerepelne a létrejött Új Világrend hajnalaként. Ilyen fordulat a közeli megvalósulást szolgálta volna.

Ettől a „dicsőségtől” fosztotta meg a magyar nép önmagát, és mentette meg a Föld népét az Új Világrendtől, amelynek alapja az US–USSR militarizmus terroruralma lett volna.

Mindaz, ami ebben az Előszóban felvillan, érzékelhetően kifejezésre jut ebben a kötetben.

A könyv a magyar forradalom tárgyában, a *Magyar Élet* ausztráliai hetilapban az elmúlt évtizedek során megjelent írásaim gyűjteménye.

A könyv címében szereplő „emigrációs szemmel” kitétel alkalmazásával arra utalok, hogy az ötvenes években folyamatban lévő nagyhatalmi politikai fejleményeket távol a hazától és a nyugati hírhálózat figyelésével behatóbban szemlélhetjük, mint vasfüggöny mögött élő honfitársaink. Nagyon is érzékeltük az Egyesült Államok politikájának a kettősségét: harsány kommunistaellenes propaganda és a valóságos közös hatalmi politika legalizálását célzó folyamatos diplomáciai tárgyalások Amerika és a Szovjetunió között. Ismertük az amerikaiak hírverését és az általuk válogatott emigránsokkal szervezett „rab nemzetek felszabadítása” propagandájukat (Captive Nations Week rendezvények elnöki üzenettel

stb.), de azt is, hogy nincs mögötte tartalom. Számunkra az lett volna meglepő, ha Amerika kiállt volna a magyar szabadságharc mellett, akár csak hivatalos támogató megnyilatkozással. Nehéz volt viselnünk a győztes forradalom örömeire nehezedő aggodalom súlyát.

A magyar nemzet súlyos árat fizetett a szovjet–amerikai liberalizációs projekt során felvillanó lehetőség megragadásáért, de legalább rendkívüli cselekedetével hős nemzetként vonult be a történelembe, nem fasiszta lázadóként, mert akkor még normális gondolkodással élt a nemzetek társadalma. És az érem másik oldalán ott van a tudat a nemzet emlékezetében, hogy a sok kiontott fiatal életáldozata leleplezte két világhatalom gonoszságát, történetalakító következményekkel. Ne engedjük ezt feledésbe hullani.

Cantata profana II., 2008

Szuvenír

– részlet –

A körúton is egymást érték a szovjet rohamok. A Boráros tér előtt most éppen három tank döcögött. Ráérték. A bent ülők megbizonyosodhattak róla, hogy a halál bevárja őket. A Mester utcánál csikorgtak, amikor háromsaroknyira lévő társuk a szemük láttára megsemmisült. Azonnal rákapcsoltak, villámsebességgel visszafelé.

Staccato – ez illik a budapesti, forradalmi etűd előadásmódjához, ha egyszer majd egy leendő Chopin megkomponálja. Az oroszok gyilkolódási kedvéhez, próbálkozásaihoz is ez passzolt, mivel eszük ágában sem volt sűrű, tömött hadoszlopokban előrenyomulni. Meg aztán valahányszor kinyíftak a támadó ékük, rögtön megszakították az előadást. Bizonytalan ideig szünet (öt perc, tíz perc, negyedóra, maximum fél óra), hogy újult erővel folytatódjék a csíhi-puhi...

A lövöldözés kellős közepén rontott be a Futó utcai küldönc az elsősegélyhelynek berendezett lakásba.

– Iván hol van? – lihegte izgatottan.

A kötöző afféle botcsinálta hírügynökségként is működött, itt tudtak a legtöbbet az egységek mozgásáról, s ide szóltak be a fontosabb személyek, hogy hol keressék őket embereik. Természetesen a beszállított sebesültek is itt újságolták el, mi a pillanatnyi helyzet az általuk védett frontszakaszon.

– Mit akarsz tőle? – kérdezte Fehér Sapka a srácot, miközben egy láblövéses, kalauzsapkás férfit pólyált be éppen.

– Győztünk! Megfutamtottunk egy tankot a Horváth Mihály téren – lelkesedett a fiú csillogó szemmel.

– No, nézd csak! Az évszázad híre – froclizta a beszédkész a zöldfülűt. – Van fogalmad, hogy mi folyik itt a környéken?

A beszédkész megpróbált lábra állni, tett is két-három lépést, de összecsukszott. Fehér Sapka elkapta, és lenyomta egy karosszékre.

– Ne vagánykodj, ez mégiscsak egy lött seb – korholta.

– Muszáj visszamenni – szívóskodott a beszédkész –, látod, milyenek. Az én csoportomban is nyüzsögnek az ilyen kétéves nyeretlenek.

– Ne baszakodjatok már! – fújta rájuk a srác.

– Hát nem értitek? Sürgős! Hol találom az Ivánt? – és dühösen a fülére rántotta svájcisapkáját.

Sürgős hát, hogyne volna sürgős! Csak az a baj, hogy Iván elugrott a Rákóczi téri piacra a Stanci nénihez naspolyáért – kezdte unni az okvetetlenkedőt Fehér Sapka.

– Rosszul tudod. Nekem azt mondta, hogy most szentelik pappá a bazilikában – igazította ki Fehér Sapkát Pufi, a földoki, aki az ebédlőasztalból kialakított műtő fölé hajolva csipegette a szilánkokat egy mozdulatlan, véres mellkasú alakból.

– Nyasgem! – dohogott a futár. – Hát tényleg nem értitek, hogy visszazavartuk a Boross utcából a ruszkit?

– És csúzliztatok még hozzá fél tucat verebet a madárcseresznyefáról – gúnyolódott Pufi. Föl se nézett, csak dolgozott, elmélyülten dolgozott, mint a tyúk, amikor a kukoricát szemegeti. Kövér arcán s az orvosi sapka alól kivillanó, magas domború homlokán verejtékcseppek gyöngyöztek, melyeket Juló, az asszisztensnő törölgetett le időnként egy gézdarabbal.

– Idefigyelj, a Kisfaludy utca sarkán, az Üllői úti társaságnál keres – sajnálta meg Fehér Sapka a félszeg, pattanásos arcú fiút, aki zavarában azt se tudta, melyik lábára álljon.

– Óriási, nem? – szólt oda Fehér Sapkának Pufi, miután a küldönc puszkagolyót megszegyenítő gyorsasággal pattant ki az ajtón. – Megfutamtottak egy tankot, és most azt hiszik, Hruscsov személyesen fog könyörögni, hogy különbékét köthessen velük. Iván pedig hagyjon ott csapat-papot, szaladjon át a Futó utcai úttörőszervizbe, és tüntesse ki őket egy-egy éltanulójelvényel.

– Ki tudja, hátha mégis fontos, amit ez a fiú mond – válaszolta Fehér Sapka, és arra gondolt, hogyan

mentette meg többek életét huszonnegyediké késő délutánján. Akkor még, mint szigorú orvos, ügyeletes volt a szájsebészeti klinikán, s csak másnap reggel keveredett át a Corvin közbe. Éppen friss kenyeret hoztak, de a sofőr és a kocskísérő elszelelt, mert már egészen közelről lehetett hallani a lánctalpcsörgést. Neki kellett fölmásznia a sütőipari vállalat teherautójának platójára, s a portásnak adogatta le a vekniket. Dübörgés, a páncélos csikorogva fékezett, úgy nyolc-tíz méterre lehetett tőle, és akkor ő a feje fölé emelte az utolsó veknit. Az úrfelmutatás pillanata! Ösztönösen cselekedett, egy másodperc alatt kiszáradt a szája, hideg, fémes ízt érzett a nyelvén, a halál ízét. A tank zümögve fordította rá az ágyúcsövet, moccsanlatlanul várt. „Menekülni! – hajtogatta Fehér Sapka magában. – Egy pillanatot sem szabad itt tovább vesztegetni!” Ám a rémülettől bénává dermedt. Ilyen félelem utoljára gyerekkorában fojtogatta, amikor egyedül vágott neki a hosszú, sötét folyosónak a vécé felé, és szüntelenül érezte maga körül ólalkodni az éjszakát. A kenyér szakrális és sérthetetlen, mert Krisztus testét jelképezi. Ezzel a gondolattal eltelve bámult a tankra. Feje fölött a veknival, mint a legegységesebb igazság szobra, és várta, mi fog történni, most már szinte szemtelen kíváncsisággal. „Hipnotizáltam őket – mesélte később többször is, a forradalom bravúrtörténeteinek egyik leghíresebbjét eresztve ezzel sorsára. – Úgy éreztem, ha beléjük tudom szuggerálni ezt a szent gondolatot, akkor megtalálhatom a szakadék fölött átívelő hidat, melyen keresztül botladozhatom, anélkül, hogy megölnének.” És így is történt. Veknival a kezében leugrott, hátrált a klinika kapuja felé, könyökével belökte az ajtót, s le az alagsori lépcsőn, amikor odakint felrobbant a teherautó...

– Ki tudja – ismételtette Pufinak –, néha egyetlen mozdulat, egyetlen gesztus is felér egy ütközetel. Nem gondold?

– Igaz – válaszolta Pufi –, biztosan igazad van. Végeredményben abból az irányból eddig még nem támadtak. Lehet, hogy fel kell készülnünk a bekerítésre.

A sebesült fölé hajolt, egészen közel az arcához, úgy kérdezte: – Hogy érzed magad? Amint be tud állni a mentő, beszállítunk valamelyik kórházba. Nem olyan súlyos a sérülésed, de steril körülmények közt kell feküdnöd, nehogy elfertőződjön a sebed.

– A puskám... – suttozta a másik –, a puskámmal mi lesz?

– Melléd tesszük a hordágyra – nyugtatgatta Pufi, de látta, hogy késő: az asztalon fekvőnek hirtelen megmerevedett a tekintete, arca viaszos sápadtról szürkére változott, próbálta a fejét fölemelni, mintha még valamit akart volna mondani, sugárban hányta ki a vért, végigfröcskölve Pufi köpenyét, majd rándult egyet, s többé nem mozdult.

Pufi némán, riadtan állt mellette. Kivette a gézdarabot Jutka kezéből, elfordult, és titokban, mintha arcát törülgetné, felitatta a szeme sarkában gyülemelő könnycseppet.

A nagydarab, tohonya katonaoorvos még huszonnegyedikén este ragadt itt köztük. Felkapott egy köpenyt főhadnagyi egyenruhájára, s előbb a moziban, majd egy lakásban kötözte a könnyebb sebesülteket. Akkor este és éjjel, úgy-ahogy, még dolgoztak a mentők, de a következő napokban már inkább az önkéntesekből verbuválódott vöröskeresztes pobjedások és teherautósok járták a várost, nem törődve azzal, hogy az ávos orvlövészek és a ruszlik úgy vadásznak rájuk, mint a nyulakra. Ám a kórházba szállításig is el kellett látni a sérülteket, nyomókötést a szétroncsolt erekre, rögzíteni a törött végtagot, eltávolítani a szilánkokat a test felületéről. Pufitól senki nem kérdezte, miért visel a köpenye alatt egyenruhát, a Pufi az a Pufi, aki kapásból, szikrázó humorral kontrázta a legvagányabb beköpéseket, olykor tán kissé cinikusnak is tűnhetett, pedig akkora a szíve, hogy háromszor beleférhetett volna az egész univerzum. Közel a harminchoz, vagy túl is rajta, hivatkozhatott volna parolijára, de tojt a tekintélyre. Olyan tartományban szolgált, ahol fityinget se értek a rangjelzések. Senki nem láthatott nála több szenvedést, több halált, és mégis összeszorult a torka, valahányszor a végzet tehetetlenségre ítélte. Pufi, a romantikus Pufi, akinek annyian köszönhették életüket, most arra gondolt, hogy ennek a halott fiúnak a lelkében még mindig akkora tűz ég, amelynél nemzedékek hosszú sora melegedhetne...

A Futó utcai srác végül is az „alagutas ház” (így hívták maguk közt a Klinikára nyíló, törpe utcát) padlásán lelt rá Ivánra, aki éppen akkor mászott le a tetőről.

– Győztünk – kezdte újra a küldönc köszönés helyett, de most igazán nem törődött senki ilyen formásokkal. – Egészen az utcáig jött a tank, csak azért nem nyírtuk ki, mert megfutamodott.

„Hát éppen az a baj, hogy csak majdnem” – gondolta Iván, de vitára most nem maradt idő.

Lefelé menet a srác beszámolt a történekről, s Iván azonnal átlátta, milyen veszélyes a helyzet. Az is bosszantotta, hogy a tudatlanság milyen könnyen ad tápot az önhittségnek. Hiába no, annyira szervezetlenül, annyira váratlanul tört ki a felkelés, hogy az elején, egy-két napig senki nem szólt bele a csoportcsoportok dolgaiba. Az emberek is állandóan cserélődtek, egyesek leváltak, kerestek maguknak valami jobb kilövőállást vagy szimpatikusabb társaságot, mások, újak jöttek a helyükre. A szabadság mámorában ebben a vándorlásban, ebben a hallatlan lazaságban tetőzött, miközben kidriblizték a halált, föltéve, hogy a Csonti nem gáncsolta el őket még időben, amiért itt természetesen nem járt szabad-rúgás. Persze a lazaság presszós szabadossággal is keveredett, meg túladagolt felelőtlenséggel, könnyelműséggel, s csak akkor kezdtek magukra eszmélni, amikor elhullottak mellőlük az első bajtársak, vagy ami még szörnyűbb: a barátaik. A fénysebességnél is gyorsabban döbbsentek rá, hogy nem mehet mindenki a saját feje után. Például meg kellett állapodni abban: ki, mikor és kicsodát váltson föl az örködésben, s ha valaki ezt megszegte, elzavarták maguk közül. Ezek a fiúk amatőrök voltak a gyilkolásban, csak annyit tudtak a háborúról, amennyit az ilyen-amolyan könyvekben olvastak, s ha akadtak is köztük katonaviseltek, azok se részesültek vezérkari kiképzésben, egy-két praktikus tanácsnál többre nekik sem futotta.

A kibic Nyugatról meg csak annyit, hogy a sok rokonszenv-nyilvánítás és imádkozás helyett küldhettek volna legalább egy-két teherautónyi pápua kőbaltát... Az események ugyan bebizonyították, hogy a spontán városi gerilla-hadviseléshez nincs szükség hadiakadémiai végzettségre, de valakinek mégiscsak rendelkeznie kell valamiféle minimális taktikai és stratégiai készséggel, különben elképesztő bajba sodorják magukat, nem is beszélve a környék lakóiról.

Sanyi is éppen a tank felrobbanását követő harci szünetben kúszott át a körúton a szemközti kávéház épületéből Totyával meg még egy sráccal – vagyis ugyanakkor, amikor Iván elindult a küldöncével. Az iskola sarkával szemközt botlottak egymásba, mivel ő úgy döntött, hogy egy métert sem hajlandó megtenni a körúton fölöslegesen. Éppen eléggé kockázatos átosonni a túloldalról; bármikor odadurranthatott valahonnan egy ávos orvlövész vagy egy orosz felderítő. Ezért rábeszélte társait, hogy inkább menjenek be a Práter utcába, és kis-

kerülővel, hátulról közelítsék meg a mozit. Logikus, nem?

A kávéházi csoportnak fogytán volt a löszere, azért küldte át őket Isti, akit hallgatólagosan vezetőjüknek tekintettek.

– Á, a Kisfőnök! – köszönt rá Iván. – Mi a helyzet odaát?

– Töltény kéne, gránátok, benzines palackok – fogalmazta meg a lényegét Sanyi.

– Majd mindjárt vételezhetek, de ha már így összeakadtunk, gyertek csak velem. Átugrunk a Futó utcába. Nagyon nem tetszik ott nekem valami.

Ha maga a Tekintély hívja őket, akkor nincs helye vitának. Libasorban loholtak, egymás nyomában lépegettek. Már a kezdetek kezdetén beléjük vésődött, hogy harc közben tilos a bájcsevegés, s hogy korzózni még a lövöldözések szüneteiben sem ajánlatos. Ez öldöklésig fajuló meccs. Akárhová induljanak, szigorúan csak a fal mentén közlekedhetnek.

Totyát nem hagyta nyugodni ez a kisfőnöközés: „Mi az isten, te lettél itt a főfő kisisten?” – bökdöste őt hátulról.

Akkor ragadt rajta ez a név, noha kézzel-lábbal tiltakozott ellene: ugyan miért bántják ezzel a kisis-tenezéssel? Ő csak egy érettségi előtt álló gimnazista, esze ágában sincs, hogy főnökösödjön.

Ám kihagyta a számításból, hogy ezekben a napokban nem tétel az életkor, s hogy Budapest a világ fővárosa, ahol mitológiai erők feszülnek egymásnak, akár az ókori görögök hiedelem világában, ha mégoly hihetetlen is. Igaz, nincsenek fenséges, antik díszletek. Meg aztán milyen nagyképű duma az, hogy az ég és a föld itt fog egymásba zuhanni? Pont itt?! S hogy évszázadokra dől el majd megint a küzdelem, ezért olyan helyzetben vagyunk, hogy a tetteink döntenek helyettünk? Marhaság! Aki csak egyetlen támadást is túlél, tudja, hogy a leghétköznapibb, legmocskosabb, legbrutálisabb valóság szórakozik velünk, mint fiókkandúr a halhólyaggal.

Lelke mélyén mégis ott motoszkált, hogy a világ most a feje tetején áll, s ha nem hitt volna fanatikusán a változásban, tán azt is megsejti: éppen attól lesz kárhozott, hogy a Sors kiválasztotta. Pontosabban: csak a rendkívüliséget érezte, de azt állandóan, még a társainál is egy kicsivel jobban. Ugyanakkor igyekezett elhessegetni magától a gondolatot, hogy az extraminőségért majd extraárat kell fizetnie. Talán ezért is futott át rajta a borzongás, valahányszor lekisistenezték vagy lekisfőnöközték

a többiek. Valamiféle megmagyarázhatatlan rette-gés élt benne a nevek iránt. Gyakran eszébe jutott a Gellért bácsi által emlegetett régi latin mondás, hogy a neved, barátocskám, a neved, különösen, ha mások ragasztották rád, olyan intő jel, amit egy-könnyen nem tudsz levakarni magadról.

Természetesen nemcsak ő, hanem a maguk módján valamennyien átérezték elhivatottságukat. Magatartásuk a kellem és nagyvonalúság ötvözetétől ragyogott, óriási szimpátiát keltve mindenki-ben, aki nem volt a Szovjetunió megrögzött híve. Ezek-ben a napokban a hírek, az újságcikkek és a fotók mind róluk szóltak, körbeszaladták a földgolyót, s a kívülállónak jól esett gyönyörködni bennük, még akkor is, ha az események a háború borzalmába, mocskába rántották bele azt a távoli (vagy nem is olyan távoli) kis országot. Az erkölcsi magasugrás bajnokaiként emlegették őket, akik a sztratoszférán túlra, az egekig emelték a mércét, messze-messze önnön képességeik, lehetőségeik fölé. An-gyalok vagy titánok: mindegy, de mindenképpen a szabadságvágy démonikusan megszállott, ártatlan elátkozottjai, akik évtizedek múltán kopottan, gü-gyén, kisemmizve s az elszenvedett meghurcolá-soktól, nyomorúságtól félig-meddig megrokkanna se sülyedhetnek az úgynevezett „normális” embe-rek szintjére. Akármit csinálnak, bukott angyalok maradnak, mert életük végéig kegyeibe fogadja és ösztönzi őket a balszerencse...

Rohanás közben Iván csak annyit mondott, hogy az oroszok a Futó utcában szétlőttek egy házat, lehet, hogy a hátsó kis zegzugok felől is megpróbálkoznak a támadással. Ha szükség lesz rá, valamelyik csoportnak végképp át kell jönnie a körút túlsó oldaláról, nincs kizárva, hogy éppen az Isti-féle társaságnak, vagyis nekik...

Minden porcikájukkal figyeltek, nehogy vala-melyik saroknál géppuskatűz érje őket. Dehogy-is érdekelte Sanyit most a mindenféle széppel és jóval kecsegtető perspektíva, ilyenkor az ember kapualjtól kapualjig tartja számon a történelmet. Különben is, a jó sok mind vakok, ugyan melyikük jövedélhette volna meg azt a rettenetes rút, sötét felhőt, amelyik már ott settenkedett a fényes napok mögött? Ha egyáltalán kifejezhető valamivel ennek a nyúlfarknyi szabadságharcnak a tündöklése, ak-kor az a nagy BANG, a világ őskelte-robbanása: az egyetlenegy pontba sűrűsödött szuperanyag szétfröccsenése a Teremtés pillanatában. Ebben

a forradalomban, akárcsak Michelangelo márvány-tömbjében, már a kezdet előtt ott szunnyadt az ösz-szes szereplő, az egész szoborcsoport, még az is, hogy kik lesznek a vezetői és kik névtelen halottjai; csupán a bekövetkező események szükségeltettek hozzá, az élet-halál harc gyémántkemény vésői, hogy lefaragják a fölösleget. A drámai és komi-kus pillanatok keresztüzében, mint két egymással szembefordított, megvilágított tükörben már fel-fel-csillant a zömmel iskoláskorú srácok hősiességgel megvert, kötéllel és börtönnel honorált, rovott jö-vője. De a világ leggondosabban csiszolt tükrében sem láthatták volna előre, hogy mi vár még rájuk. A kaleidoszkóp egyelőre valami egészen mással ke-csegtetett... Hősiesség? Egy pillanatig sem kérked-tek vele. Eszükbe sem jutott ilyesmi. Mert ugyan mitől lenne hős az, aki az orrán szedi a levegőt, és ugyanott fújja ki? Egyébként is, olyan fáradtak voltak, hogy sokan ülve elaludtak a mozi székei-ben, ahová – az öröket kivéve – esténként vissza-húzódtak, s ahol ismerkedtek egymással, híreket cseréltek, testvériesen megosztottak a lőszeren és a lakosság által összegyűjtött, kevéske ételmen (csak a negyedik vagy ötödik naptól javult a helyzet, amikor az iskola pincéjében beindították a menzát), meg aztán vitatkoztak, elmondták élményeiket, igyekeztek egymást fölkészíteni a másnapi harcokra. Lassacskán kiderült: hol és hányan vannak, kik köztük a vezéregyenységek. Az élelmesebbek, akik szereztek valahonnan egy pokrócot, szorosan le-heveredtek egymás mellé a terem hátsó felében, ahonnan felszedték és egymásra tornyozták a széksorokat. Senki sem ütközött meg az innen-on-nan felharsanó horkoláson, és azon sem, hogyha valaki átlépett a fekvők felett, mert hiszen a mozi előcsarnokában és a nagyteremben egy pillanatig sem szünetelt a nyüzsgés. Amúgy a harcok idegi-leg és testileg annyira elcsigáztak mindenkit, hogy a maradék energiából még egy lidércálmra se fu-totta, nemhogy lila, fennkölt szerepekben tetszeleg-jenek, hacsak a halottakért gyűjtött gyertyákat és a hozzászólásokból kicsendülő, lelkesedéstől fűtött pátoszt nem minősítjük alakoskodásnak. Másrészt, azokban a napokban vajmi kevés szükség volt a fantáziálgatásra: a legelképzelhetlenebb, legab-szurdabb dolgok is megtörténhettek, méghozzá a lehető leghétköznapibb, legtermészetesebb módon bárhol, bármikor, bárkivel.

Véres Csütörtök*

Ezen a napon korán reggel az ELTE-ről néhány társammal együtt átmentünk a „kancakolostorba” – a lánykollégiumot neveztük így –, ami a Rákóczi út elején van. Hallottuk, hogy elfogyott az élelmük, és mi ott a közelben tudtunk kenyeret venni a kinyitott boltban, tehát élelmet akartunk vinni a lányoknak. Amikor mentünk fölfelé a Kossuth Lajos utcába, a Puskin mozival szemben állt egy kilótt szovjet páncélos, és a benne lévő halott szovjet katonának a mellére volt késsel szúrva a Sztálin-kép. Mindegyiknek külön-külön...

Följebb, az Astoria villamosmegállójánál pedig egy civil halott volt. A halott körül csoportosultak az emberek.

A rádiófelhívásban az is benne volt, hogy senki ne csoportosuljon. Mert ahol öt embernél többen összegyűlnek, oda lönek a szovjetek. Ott öt embernél több gyűlt össze, és ráadásul még mi is odamentünk néhányan, akik vittük az élelmet a lányoknak, és akkor a szovjetek elkezdtek löni. A Nemzeti Múzeum előtt állt egy szovjet páncélos, följebb, a Rákóczi úton, valahol a Verseny Áruház környékén egy másik, aztán a Kiskörúton és a Kossuth Lajos utcán is. Ez a néhány ember, aki ott összegyűlt a halott nézésére, rögtön megkapta az ösztüzet, méghozzá mind a négy irányból. Közöttük voltam én is.

Az első persze az volt, hogy a fegyverropogásra az ember lehasalt, és elkúszott a deszkapalánk mellett. Hárman be tudtunk osonni a lányotthonba, az egyik társunk azonban ott maradt halva közülünk. Akkor ropogott az egész környék, egész Budapest ropogott. Nem csak egy helyen lőttek a szovjetek. Veszettül lőttek...

Amikor elhallgatott a fegyverropogás, terítve volt az utca halottakkal. A Rákóczi út, az Astoria környéke... rengeteg halott volt, mind civilek. Ap-

rócska gyerek, öregember, mindenféle-fajta civil. Akadt, akinek a hóna alatt ott volt a kenyér, kis motyó, szatyor...

Két fiatal egy telefonfülkébe menekült. A sorozat a hátukat érte, még akkor folyt a vér az orrukból – amikor megláttam őket –, meg fülükből, ahogy hátradőlve „kihajoltak” a fülkéből.

Akkor az emberek már jöttek ki a házakból. Mi is visszamentünk a kollégiumba, és ahol találtunk nemzetiszín zászlót, azokat hoztuk le, és ráterítettük az iszonyatos halottakra.

Amikor csúsztunk-kúsztunk át az úton, remegtünk a félelemtől, hiszen eszeveszett volt a lövöldözés, és csak a Jóisten kegyelme menthetett meg bennünket ebben a golyózáporban. Hanem amikor bementünk a nemzeti zászlókért, még mindig ugyanott álltak a páncélosok, amelyek lőttek. Még meleg volt valamennyinek a fegyvercsöve. Addigra már semmi félelem nem volt se bennem, sem senkiben, akik jöttek, és takarták le a holtakat.

Mi néhányan odamentünk az Astoria mellett lévő szovjet páncéloshoz, és fölmásztunk annak a tetejére.

Ehhez nem bátorság kell. Ez csak akkor történhet meg az emberrel, ha minden „biztosítéka” kivágódik...

Elkezdtünk dörömbölni...

Oroszul tudtunk, kötelező nyelv volt, és amikor az egyik szürke arcú kiskatona előbújt a páncélosból, kidugta a fejét, akkor iszonyú gyűlölettel mondtuk nekik, hogy „nézzétek meg, mit csináltak!” Kiráncigáltuk őket a páncélosokból, aki ott volt, mindegyiket. Fiatal gyerekek voltak: ukránok meg fehéroroszok, és elkezdtek sírni. Aztán mondták, ami tényleg nem legenda: hogy ők azt hitték idáig, eddig a pillanatig, hogy Szeuznél vannak.

Amikor megtudták, hogy Magyarországon vannak, Budapesten, és hogy civileket gyilkoltak,

* Részlet a *Valaki bennem tovább él...* című életrajzi hitvallásból (Ős-Kép Kiadó, 2010)

akkor átálltak hozzánk, és a nemzeti zászlót is kiűzték a páncélosokra, s rávettük őket, menjünk a Parlament elé.

De ugyanakkor megindult a műegyetemisták serege is a Nagykörúton a Parlament elé, amelyet ugyancsak szovjet páncélosok vezettek.

Mert anélkül, hogy összebeszéltünk volna, az első reakció az volt, hogy ez nem igaz, ilyen nincs. Itt nem fegyveresekre lőttek: civileket lőttek halomra. Emiatt tiltakoznunk kell! Ez volt az a bizonyos Véres Csütörtök...

Megint szinte percek alatt megtelt a Parlament előtti tér, ott voltak a hozzánk átállt szovjet páncélosok szinte valamennyien, rajtuk a Kossuth-címer és a magyar nemzeti lobogó. Ők fedeztek bennünket. Az volt a tömeg szándéka, hogy petíciót juttatnak el a Nagy Imre-kormányhoz, követelve azt, hogy a szovjetek azonnal vonuljanak ki Budapestről, sőt: tegyen a kormány arról, hogy vonuljanak ki az országból is.

A petíciót műegyetemisták vitték, az egyik docens is a vezetők között volt.

Amikor ők mentek föl a Parlament lépcsőjén, akkor kezdődött a pokol. Most nem a szovjetek lőttek, hanem a magyarok.

Föltehetően a mai Néprajzi Múzeumból, ami Munkásmozgalmi Intézmény volt, vagy a Néprajzi Múzeummal átellenben lévő minisztériumból, vagy mind a két helyről, vagy az Akadémia utcai pártszékházból, hiszen a tetőről oda lehetett lőni a Kossuth térre. Tény az, hogy sok oldalról érezte az ember a tüzet. A mellettem lévő embert, aki az egyetlen társam volt, ott érte golyó és halt meg. Nekem csak a ballonkabátomat lyukasztotta ki. Ugyanazt tettem, amit reggel is: rögtön hasra vágódtam, amikor éreztem, hogy lőnek, és az árkádok, illetve a kapu alá csúsztam be többmagammal.

A legtöbb ember futni akart, de ilyenkor nem lehet és nem szabad futni. Hiszen azokat éri a találat.

Föltehetően a kommunisták fölfegyverzett gárdájának kemény magja és az ÁVH lőtt. Ma sincs egyértelmű bizonyíték erre. Mi meg voltunk győződve arról, hogy ők azok. Robbanó golyóval is lőttek. Dumdumgolyóval.

A mellénk átállt szovjetek viszonzták a tüzet, ők lőttek vissza. Nyilván az ő ellentüzük szüntette meg aztán ezt a mészárlást, mert akármeddig el-

tarthatott volna. Igen sokan meghaltak ott. Nem tudom, hogy hányan. Mikor visszamerészkedtünk oda a térre, akkor már teherautókra rakták föl ott a halottakat, és mi is segítettünk ebben. Innen tudom, hogy dumdumgolyóval lőttek, mert jó néhány olyan embert raktunk föl a teherautóra, akinek szét volt roncsolva az egész arca, szinte kinyílott, és nem repeszdarabtól, hanem az arcában fölrobbant golyótól.

Ez délelőtt történt. Délután elhatároztuk, hogy újabb néma tüntetéssel megyünk a Parlament elé, és most már határozottan követeljük azt, hogy a ruszkek takarodjanak innen, és a kormány tegyen róla minden módon, hogy a ruszkek elta- karodjanak.

Nagyon fontos tény, hogy ez a forradalom a magyar kormányt, a törvényes magyar kormányt soha, semmikor nem akarta megdönteni.

Sokféle indíttatású társaság kezében volt fegyver, de egyetlenegy fegyveres alakulat nem adódott, amelyik a kormányt, a Parlamentet meg akarta volna ostromolni. Nem is kellett volna megostromolni, hiszen a parlamentbéli kiskatonáknak nem volt fegyverük, semmiféle fegyver nem volt náluk. A kormány éjjel-nappal ott ülésezett.

Vegyes volt az érzelmünk a kormánnyal kapcsolatban. De egyetlenegy ülésen – amikor együtt voltak különböző forradalmi csoportok az ELTE-n – senkinek még csak félmondatnyira se jutott eszébe, hogy alakítanunk kell egy forradalmi kormányt e helyett a tehetetlen helyett. Mert a kormány tehetetlen volt, csak kullogott az események után. Ekkor már természetesen elismerték, hogy itt forradalom volt, de utánamentek az eseményeknek. Tehát egy törvényesen működő kormányt döntöttek meg, tapostak el a szovjetek, és egy törvényesen működő kormány helyébe kreálták a törvénytelen Kádár-kormányt.

Visszatérve a Véres Csütörtök délutánjához: akkor már friss alakulatokkal váltották fel ezeket a forradalom mellé átállt szovjet páncélosokat. Ezek egy jó része páncélossal együtt dezertált, és a forradalom mellé állt, s egy jó részük páncélos nélkül elmenekült. Tudták, hogy mi lesz a sorsuk, ha ezt nem teszik. A Gugger-hegyen ásták be magukat, és november 4-e után is sokáig

ellenálltak még. A hozzánk átállt szovjetek egy része a Bakonyban is harcolt. A legtovább ők harcoltak talán, meg némely magyar forradalmár és katona.

Délután Csepelről és Angyalföldről jöttek nagyon sokan. Hoztak egy nagy nemzeti lobogót, és a nemzeti lobogón rajta volt egy fej. Egy meggyilkolt embernek, egy szétroncsolt embernek a feje, s ez a fej le volt takarva fekete zászlóval. Négyen fogták ezt a nagy lobogót, és mellette meg körülötte ott jöttek és jöttek és jöttek, és órákon keresztül jöttek, és nemcsak az angyalföldiek, de jöttek a csepeliek, jöttek a budapestiek. Rengeteg páncélos állt a parlament előtt. De mondom: már azok a páncélosok, amelyek a forradalom ellen voltak...

Kicsi gyerekek, meg nagyobbacsók, meg öregek, meg minden korosztályban lévő emberek ott a páncélosok előtt, fölemelt ököllel kiabáltak: „Ruszkik, hazal!” Ez zengett végig, és órákon keresztül...

A bolsevizmus ott, akkor repedt meg. A bolsevizmusnak az a Véres Csütörtök volt a sírja...

Ettől kezdve valóban elszabadult a pokol. Ettől kezdve, ha valahol találtak egy ávóst – és ezt nem a forradalmi csoportok tették, hanem inkább a civilek –, akkor azt ott meglincseltek vagy agyonverték, és a tömeg nem válogatott.

Legtöbbjük, akit meglincseltek, közkatona volt: ávós közkatona.

Akkor jöttek a forradalmi diákbizottsághoz – hozzánk is – ávós tiszték. Védelmet kértek, s azt ígérték, hogy adatokat szolgáltatnak ki nekünk. Hoztak is adatokat, ha nem is szekérszámra, de jó néhányat az irattárukból. Aztán később ezek az elbújtatott ávósok voltak a koronatanúk a tárgyalásainkon.

Muszáj megemlíteni, hogy a különböző fegyveres alakulatok – a Kiliánál lévő Király Béléák is, de a többi fegyveres alakulat, így a miénk is – igyekezett megakadályozni ezeket az atrocitásokat, még azon az áron is, hogy bújattunk embereket.

Ettől kezdve valami más is történt, ami rettenetesen fáj az embereknek. Tudniillik az oroszok, ez a második társaság, aki bejött, ez rabolt. Elkezdtek fosztogatni az áruházakat, amelyeknek

szét volt löve a kirakata. Említettem azt, hogy ha valaki valamit elvitt, akkor odatette a pénzt...

Amikor azonban az oroszok elkezdtek fosztogatni az áruházat – nekik ebben nagy gyakorlatusuk volt –, utána a civilek is elkezdtek fosztogatni.

A Véres Csütörtök után történt, hogy az egyik barátunkat ott, a Rákóczi úti leánykollégium kapujában agyonlőtték az oroszok. Ment volna egyetemre, föladdal, három-négy lépést tett, és láttuk az ablakból, amint agyonlövik.

S akkor az első emeleti ablakhoz mentünk. Fegyvere mindenkinek volt, kézigránátunk is volt, géppisztolyunk is, nekem pisztolyom.

Két páncélos jött. A páncélosokra kézigránátot dobtunk, de ezek korszerűek voltak, az egyik kicsit oldalra farolt, de továbbment. Utána viszont jött három páncélauto, ezeknek viszont a tetejük nyitott. Ezeket aztán ki is vonták a harcokból, mert igen könnyen meg lehetett semmisíteni emeletről az ilyen nyitott páncélos gépkocsikat.

Egyet mi ott megsemmisítettünk.

Kézigránátot dobtunk el, az eleje fölrobbant, és akkor lőttünk. Én is lőttem pisztollyal, mások is lőttek géppisztollyal az ablakból, és abban egyetlenegy élő ember nem maradt.

Amikor elcsitult a harci zaj, lementünk valahányan, akik részt vettünk ebben az akcióban. Ha nem is fakadtunk sírva, de alaposan megrázott bennünket a látvány. Órákig nem volt kedvünk egymáshoz szólni.

Mi közben jártunk a követségekre, és szeretünk volna Nagy Imrével beszélni. De Nagy Imrének a közelébe nem lehetett jutni. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságnak a többi forradalmi bizottsággal vagy fegyveresekkel egyeztetve az volt a kérése, hogy a Nagy Imre-kormány mielőbb szervezze meg a fegyveres ellenállást, hogy mielőbb legyen főparancsnoka az új magyar forradalmi hadseregnek. Fegyverezzék föl a csepeli és az angyalföldi munkásokat, akik egyértelműen hitet tettek a bolsevizmus ellen, és fegyverezzék föl a diákságot. Szervezett hadsereg kell a kormány mellé. Azzal együtt, hogy akkor már a hírek szerint tárgyaltak a szovjetekkel, sőt: megszületett a megegyezés a kivonulásról. Budapestről ténylegesen ki is vonultak, 30 kilométerre hagyták el a várost. Mi azonban aggódtunk, és egyáltalán nem hittünk abban, hogy az ENSZ

majd be fog avatkozni, mert mi tudtuk azt a másik hírt is akkor már, hogy a két nagyhatalom, a szovjet meg az Egyesült Államok Szuezen, illetve a magyar forradalomban „megegyeztek”: „Ti hagyjátok azt, gyerekek, mi pedig hagyjuk ezt...” De ez már november első napjaiban történt.

Nagy Imrének tehát a közelébe sem lehetett menni.

Láttam néhány embert a közelében, s az a néhány ember később ugyancsak tanúként jelen volt a tárgyalásunkon is. Ávósok voltak. Ezek vetették őt körül. Egyet fölismertem, mert kaposvári ÁVH-s volt. Én szóltam is valakinek, de ott nem lehetett tudni, hogy most ki kinek a főnöke.

Tette az ember a dolgát éjjel-nappal. Néha ott voltunk a mentőautón, sebesülteket szedtünk, vittünk be a kórházba; nem tudom elmondani, hogy hányféle munka adódott. Nem volt ez szervezetlen – nagyon is szervezett volt. De hihetetlenül sok munkája akadt az embernek. Szerkesztettük a „Toll”-at, szerkesztettük a rádióadásokat, a rádióadásunkat: Rákóczi Rádió volt a neve, adását külföldön is tudták venni.

A Forradalmi Diákbizottság nevében én olvastam fel a Forradalmi Diákbizottság felhívását a magyar Rádiónál a Véres Csütörtök után. Jellemző, hogy sokan hazajöttek Szovjetunióban tanuló magyar diákok közül is, amikor meghallották ezt a felhívást.

(A 80-as évek végén – akkor még nem történt meg a fordulat – újra kért a Magyar Rádió arra, hogy egy műsor szerkesztésének vezetője legyek, Hintalan Laci barátommal. A „Kerek istenfája, szép tizenkét ága” című, rítusrendszerünkről való műsor szervezését kérték tőlem. Amikor mentünk be Palotás Ágnessel, a szerkesztővel először, mondtam neki, hogy „Ágnes, én '56-ban voltam utoljára a Rádióban. »Veszélyes« ám, ha én bejövök ide, mert akkor itt megdőlt egy rendszer!”)

Az utolsó napokban igen nagy csönd lett.

A fegyveres harcok megszűntek, amikor kimentek az oroszok, sehonnán nem lehetett fegyverropogást hallani. És emlékszem rá, hogy 3-án délután már mondták többen a barátaim,

hogy Jóska, most már menj haza, és aludjál, és valamennyiünknek mondták, akik a diákbizottságban tevékenykedtünk: menjél haza, és aludjál... A forradalom napjai alatt ugyanis jó néhányan egy szemhunyaszt nem tettünk, dolgoztunk nappal s éjjel. Nekiindultam délután, hogy elmenjek a kollégiumba végre egyet aludni, mert ragadt le a szemem. Mikor az ember túl van valamin – úgy éreztük, hogy túl vagyunk valamin –, akkor minden fáradtsága előjön.

És olyan jó volt akkor hazagyalogolni...

Csöndes, békés volt a város. Az emberek mentek dolgozni, a villamossíneken ugyancsak dolgoztak emberek, kint voltak a piros-fehér-zöld zászlók, új lapok jelentek meg, ingyen adogatták ezeket a lapokat.

Nemcsak én, hanem a város is tele volt csönddel és bizakodással. Béke volt. Olyan béke, amit én gyerekkoromban sem tapasztalhattam, hiszen háborús időben voltam gyerek. Aztán meg a bolsevizmus állandó háborúja jött az életembe. Aztán ennek koronájaként a visszafordító forradalom, ami tényleg megrepesztette a bolsevizmust. Egyszer s mindenkorra a sírját adta. Ez béke volt.

Ha kicsit el tudják képzelni, milyen volt az a forróság, amikor a Március 15. Kör megalakult, hogy milyen volt 23-án reggel az a sok kitárt ballonkabátos, kitárt inges fiatal, aki tényleg márciusi ifjú akart lenni az ő hevületével, és nem csak romantikus hevületével; ha kicsit érzékeltetni tudtam, hogy milyen volt az az iszonyatos páncélos bevonulás a Váci utcában 24-ére virradóan, hogy milyen volt a Véres Csütörtök, akkor talán lehet érzékeltetni azt is, hogy ezek után milyen volt 3-a. Nem tudom, hogy ünnep volt-e, vagy hétköznap, de olyan ünnep csak a régi-régi paraszti világban volt, öregapám nagy családjában... Az ember egésze megtelik az ünnep csöndjével. Ünnep volt ez apró zörejekkel-zajokkal, de minden zörejjel-zaj már a helyrehozás, a visszaállítás. Nem a rendszer visszaállításának, hanem épületek, sínek visszaállításának a zöreje volt.

Ruhástól aludtam el, kimerülten a végtelen boldogságtól, örömtől és fáradtságtól.

Aztán másnap hajnalban arra ébredtem, hogy a szovjetek megtámadták a várost.

Távirat az őszből

Az igazság jegyében

Kiss Dénes költészete ötvenhat tükrében

Szauruszok hajnalban. Kiss Dénesnek, a Magyar Köztársaság Babérkoszorúja díjjal kitüntetett költőnek, a Magyar Művészeti Akadémia néhai tagjának, a Magyar Írók Egyesülete és a Trianon Társaság egykori elnökének a hetvenedik születésnapjára megjelent hetven „új” verset tartalmazó kötetét egyre gyakrabban olvasom mostanság. Januárban lett volna nyolcvanéves, szép kis emlékeettel tisztelegtünk előtte a köztestület Kecse utcai Makovecz Szalonjába, ahol számtalanszor megfordult ő is, Szakonyi Károly, Gyurkovics Tibor, Hernádi Gyula vagy Makovecz Imre társaságában. A Dénesre történő emlékezés szokásosnál is hangsúlyosabb voltának oka ötvenhat hatvanadik évfordulója. A forradalom tragédiáját sem előtte, sem utána nem fejezte ki annyira tömören és pontosan senki, mint Dénes kötetének címe: *Szauruszok hajnalban*. A költői kép üzenete egyértelmű: november 4-éről van szó, annak a napnak a hajnali perceiről, amikor Nagy Imre miniszterelnök elhíresült rádióbeszéde elhangzott a fegyverek ropogása közepette.

A Bakallár József festőművész által illusztrált kötet versei az ötvenhatosok igazsága jegyében születettek. Dénes emberi és költői mivoltának egyik legnagyobb dologja, ahogyan a verseihez írott utószóban rámutat az igazság lényegére: „Az igazság olyan, mint az Isten, sohasem változik és nem bír vele semmiféle erő, még az örökkévalóság sem.” E mondat akár a római helytartó, Poncius Pilátus füle hallatára is elhangozhatott volna, amikor Jézus Krisztust faggatta arról, mi az az igazság, amelyről fellépésével tanúbizonyságot akar tenni.

Kiss Dénes élete és művészete is tanúbizonyság. A forradalomban való részvétele és október 24-én megjelent *Velünk, vagy ellenünk* című verse miatt letartóztatták, majd internálták Kistar-

csára, itt együtt raboskodott Csurka Istvánnal, Hajdú Demeter Dénessel, Dénes Jánossal és másokkal. *Gyilkosokat rendelték fölénk* címmel író barátjának, Bertha Bulcsunak adott interjújában részletesen beszámolt fogva tartásáról és szabadulásáról.

Költői, írói, műfordítói, nyelvészeti életműve nagyon sokoldalú és rendkívül gazdag. A mostani tisztelgés legfeljebb érzékeltetni képes, miként maradt a költő egész életének meghatározó élménye ötvenhat. Emellett munkássága további felfedezésére biztat minden magyarságában elkötelezett olvasót.

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Bertha Bulcsu és Kiss Dénes özvegyének, akik lehetővé tették számunkra a költemények és az interjúrészlet felhasználását.

Borbély László

Felhasznált irodalom:

Kiss Dénes: *Szauruszok hajnalban*, Tiszavirág Kiadó, 2005

Kiss Dénes

Velünk, vagy ellenünk

Döntsd el magyar, mondd ki a szót!

Itt visszalépni nem lehet!

Az ifjúság acél-szíve

a forróságtól megreped!

Döntsd el magyar, döntsd el diák,

és fonjunk láncból a kezünk!

Döntsd el, ki éltsz itt e honban

velünk jössz-e? Vagy ellenünk?

Ébredj magyar! Ma aludni

gyalázat! Vakondok szerep!

Jöjj el közénk égő szívvel

s emeld fel büszkén a fejed!

Birka-fejjel gyávák járnak!

Napra - néző a mi szemünk!
Ne várj tovább! Ma határozz!
Velünk jössz-e? Vagy ellenünk?

Felgyújtottuk a szíveinket,
szemünkben villámfény lobog,
hozzátok szólunk fásult falvak,
ébredő magyar városok!
Mi lettünk ma a vérkeringés,
új indulókat ver szívünk.
Tudni akarjuk, még ma! Tudni!
Ki van velünk és ellenünk?

Utódai a mártíroknak-
mi döntsük el a holnapunk!
Bitófák nőnek virágok közt,
ha nem merünk, ha hallgatunk!-
Kiégetik a lelkeinket,
férges marják az életünk!
Holnap késő már! Ma kiáltson:
Ki van velünk és ellenünk!
(1956. október 24.)

A fiúk üzenete

Nagy ősünkből
fiúk ti szentek
az égen át
a földön át
mit üzentek?

A véren át
a húson át
mit üzentek fiúk?
Elmondják-e
a füvek a fák?

Elmondják-e
hogyan kiút
E lánctalpas
bankos sorsból
jövönkbe mi jut?

Az égen át
a földön át
verődnek dalok
Bennük lelketek
komoran lobog

Szent nagy világosz
sok véres gyermeke
sírokon át
a sebeivel
üzenjen ide

És a sebek
láttassák meg
Pilátust Júdást
az országgló
hazaárulást!

Életpont

Még páncélosnak álcázza magát a rozsdá
Folytatódik a dombok tankosodása az őszben
Tengerek mint felhők úsznak fölöttünk
Letiport gyámoltalanság a zavarosban
fürdeti magát mintha igazság volna
ítéletek sorozata kattog sápadt zenétlen
Nincs velünk a világ vége-hossza
Gyereksírás tépődik-foszlik
és mindegy előre vagy hátra mérünk
Ki mondja meg a végtelennek
- ha netán értené a nyelvet -
tudhatóan már úgy lesz végünk
mintha itt sosem lettünk volna
és nem lehet sohasem mivelünk
a világnak többé semmi dolga
nem lesz másé az emlékezetünk

Zord páncélosnak álcázza magát a rozsdá
és rátelepszik proli külvárosokra
Az ősz vérfoltos télbe vált át
Ki mondja el a végtelennek
mennyi itt a hazugság alság
s az értelem leáldozását?!
Ki mondja meg? Vajon ki mondja?
S van-e füle a mindenségnek
hallgatni e torzult beszédet
e roppant fölfoghatatlannak
amelynek csillagfelhői vannak
s a távolságai rettegetőek
Ki mondja el a lehetetlennek
mi az amit az ember melenget?
S ki kérdezi meg van-e pontja
egyetlen apró része ahol az Isten

rendíthetetlen ottan áll?
Ahol csupán az élet tombol
kifénylik a rozsdahalomból
és nincsen semmi semmi semmi
ami az elmúlásra vár

Szauruszok ötven éve

Zúdultak ránk az éjszakából
köpte őket sötétség méhe
Az volt a legfeketébb hajnal
Az volt a szörnyek születése

Amikor tájainkra törtek
és Budapestre ötven éve
Fölverték álmából a várost
szent suhancok álltak eléjük
Az volt a sauruszok éje!

Amikor kormos páncél szörnyek
gyilkolva álmainkra törtek
vérben füstben és halállal
csordákban miránk özönlöttek

Nyomukban romok és halottak
nyomukban rettegések kínja
Jöttek jövőnket eltiporni
birodalom okádtá dobta
őket a drága kisfiúkra

Távirat az őszből

Nekem az ősz már örökös lánctalpcsikorgás
égen-földön ragyogó kisfiúk arca
sebkötöző felhők gyolcsa az égen
kifordult belsejű házak Üllői út Corvin köz
szétlőtt körúti boltok kormos szemürege
nekem az ősz már örökre zászlólobogás
középen lyukak hunyorognak a szélben
mint az időn látni át a zászlókon
nagy messziségekig dicső bátorságig
szent kisfiúig hőseinkig magunkig
akik letöröltük homlokunkról a vért
mert győzelem volt az fölemelő
égnyi lélegzetet vettünk győzteset
és sohasem feledjük hajdani magunkat
amikor leckét adtunk a birodalomnak
s tankok fekete bogarai eltaposva

vonaglottak a fiúk talpa alatt
Nekem az az ősz már csupa fájdalom
és csupa csupa halálos szépség
még a robbanások is mind virágok
a szabadság királyi kertjeiben
Nekem az az ősz történelmünk csokra
életből halálból vérből szökkenő
mit önmagunknak adtunk örökre
de nemcsak sírjainkra hanem oltárookra
tesszük vérező szirmaik gyöngyét
s édig ragyognak majd amikor
nemzedékek eszmélő tornyaiban
emlékünkért kiáltoznak a harangok

Gyilkosokat rendeltek fölénk

Részlet Bertha Bulcsu és Kiss Dénes beszélgetéséből, amely az Írók, színészek, börtönök című kötetben jelent meg az Új Idő Könyvek (1990) gondozásában.

– Meddig tartott a kihallgatás?

– Körülbelül két hét után fölkerültünk a pécsi börtönbe. Egy nagyobb helyiségben húszan-huszonöten voltunk együtt. Kiderült, hogy a főiskoláról még ott van Magyar Laci, Répánszki Endre, Hajdú Laci, akit később hoztak be, mert feljelentette a KISZ-titkár. Akkor alakult a KISZ, és Hajdú Laci, mivel vegyész volt, a KISZ-titkár ágyába valamilyen robbanóport hintett. Kirobantotta az ágyából, így került oda. Még egy első évfolyamos volt, ma már nem emlékszem a nevére. Itt ismerkedtem meg a küblivel, ami egy rozsdás vödör volt, és egy seprűnyelet tetünk rajt keresztbe, így végeztük a dolgunkat. Nagyon közel, egymás előtt, hát ez borzasztó volt. A jogi egyetemről és az orvosiról is hoztak oda fiúkat, és bemutatkoztunk egymásnak, hogy ki kicsoda, miért van ott. Nagy élmény volt a számomra, amikor bejött Klenc Tibor, és elmondta, hogy azért tartóztatták le, mert huszonhétyszer elszavalta Kiss Dénes versét. Bemutatkoztam, hogy én meg a Kiss Dénes vagyok. Úgy tudom, Tibor elvégezte a jogi egyetemet, remélem, él és egészséges. Nem találkoztunk azóta. Körülbelül egy hónapig voltunk a pécsi börtönben, és a leltárba vett pénzünkből kiegészítésül lehetett például cukrot vásárolni. Nekem is volt nyolcvan vagy száz forintom letétben, jött a börtönőr, egy

nagyon kedves, idős bácsi, és fölírta, hogy ki mit kér. Nekem is hozott kockacukrot. Az egyik fiatal gyerektől megkérdezte: „Hát maga fiam, miért van itt?” – „Rám fogták, hogy a Mecsekben agyonlőttem egy oroszot.” – Erre az öreg börtönőr újra megszólalt: „Jól tetted fiam, jól tetted.” Csak azért mesélem el, mert ez a börtönőr velünk volt, és amit lehetett, megtett értünk. De jellemző az állapotokra.

– *Mikor vittek el Kistarcsára?*

– Valamikor május elején beoltottak bennünket, én közben már megfáztam, lázas betegen lézengtem. Azóta tudom, hogy penicillinérzékeny vagyok, mert kaptam egy penicillint, s mindenneműt kiverte. Ilyen betegen, penicillinkütyésekkel szólítottak engem is. Bilincset raktak ránk, föltettek egy ponyvás teherautóra, és vittek valahová. A teherautó platóján ültünk, a lehúzott ponyva miatt nem láttunk semmit. Nagyon rossz nap volt.

– *Korábban téged nem bilincseltek meg?*

– De igen, amikor elfogtak a diákotthonban. Igen, igen, és akkor is, amikor az ÁVH épületéből átvittek a megyei börtönbe.

– *Őrök ültek ezen a teherautón?*

– Ültek fönt őrök is, de azért egy-két szót hal-
kan válthattunk egymással. Volt velünk egy or-
vostanhallgató lány is, valamilyen Emerenciának
hívták. Mesélte, hogy vele erőszakoskodtak val-
latás közben, de ő kiabált, és tudta, hogy hová
kell rúgni. Péterfi Zolit is megverték valamiért,
Kistarcsán viccelődünk vele, hogy az ávosok
kinyomozták a fogát. Nem egyformák voltak a
kihallgatók, a smasszerek és a börtönőrök sem.
Nagyon rossz nap volt, nagy nehezen megérkez-
tünk, és amikor leszálltunk a teherautóról, láttuk,
hogy téglakerítés van, fölötte drótkerítés, őrtor-
nyok. Nem tudtuk, hogy Kistarcsán vagyunk.
Arccal a falhoz állítottak bennünket, a bilincset
levették, a kezet hátra lehetett tenni. Nagyon el-
zsibbadtunk, állni is alig tudtunk. Mellettem egy
negyvenöt év körüli tanácselnök állt, és egyszer
csak összerogyott. A falon miniumfestéknyomok
voltak, és ő azt hitte, hogy vér. Azt hitte, hátulról
agyonlőnek bennünket, és félelmében elájult. A
B épület első emeletére kerültünk, két-három-
százan voltunk egy helyiségben. A vaságyakból
egymás fölött kettő volt, egy ágyon hárman alud-
tunk. A főházi meg az alházi, akiket gyilkossá-
gért ítélték el, irtózatos trágár módon beszéltek
és humorizáltak velünk, mint „értelmiséggel”.

Közönséges gyilkosokat rendeltek fölénk, ezek
az udvaron szabadon jártak-keltek. Minden szo-
bában volt egy kijelölt szobagazda. Amikor át-
telepítettek bennünket a másik épületbe, meg-
ismerkedtem Csurka Pistával. Naponta egyszer
sétálni vittek bennünket, ahogy az elő van írva,
szögesdrót, őrtornyok golyószórókkal. Nagyon
sokszor, különösen az első időszakban, kitoltak
velünk. Ennyi embernek egyetlen vécé volt a te-
rem végében, az is falak nélkül, teljesen szaba-
don, és egy vízcsap. Egész nap sorban álltunk a
vécénél és a vízcsapnál.

– *Ebben a teremben volt a Csurka is?*

– Itt volt a Csurka is. Ha mindenki leszállt az
ágyról, akkor egymást szorítva álltunk, olyan zsú-
foltan, hogy egy ember sem fért el mellettünk.
Gondold el, körülbelül háromszázan egy ilyen
szobában! De az az érdekes, hogy nagyon jó
társaság volt, nyolc-tíz egyetemi tanár, főiskolai
és középiskolai tanárok legalább harmincan, ta-
nácselnökök, egyetemisták és újságírók. Nyáron
el lehetett menni egy hónapra dolgozni. Nem tu-
dom, hogy én miért nem mentem el, valószínűleg
előbb kellett jelentkezni. Csurka és egy csomóan
elmentek, és augusztus végén vagy szeptember
elején jöttek vissza.

– *Mi volt ez, vizsgálati fogság, a vádirat előké-
szítése, vagy mi?*

– Talán négy-öt hónapig voltam Kistarcsán,
és csak egyszer vittek el kihallgatásra. Úgy lát-
szik, semmi újat nem tudtak összeszedni elle-
nem, ami elég lett volna egy ítélethez. A versem
megjelenése volt a főbűnöm. Egy fiatal nyomozó
mondogatta ott nekem, hogy „maga is a mi ku-
tyánk kölyke”.

– *Erőszakot itt sem alkalmaztak ellened?*

– Nem bántottak, csak a körülmények voltak
megalázóak. A szalmazsákból szállt a por, ha
megütötted. Bűdös volt, gondold el, több mint fél
évig ugyanabban a ruhában voltunk, mondjuk ta-
lán kétszer cseréltem fehérneműt. És háromszáz
emberre egy vízcsap. Szappanunk nem volt, örül-
tem, ha valahogyan a csajkát ki tudtam mosni.
Csak kanalat adtak, villát nem. Az alumíniumka-
nalakat a vaságyakon megélesítettük, ha mégis
kellett valamit vágni. Hárman aludtunk egy ágyon,
és mindvégig ez a szerencsétlen lengyel nagyka-
bát volt a takaróm. Előfordult, hogy rám üvöltöttek.
Havonta egy kiló ételmezt és egy kiló tiszta ruhát
lehetett beküldeni. Szegény nagyanyám az ingem

zsebébe beletett egy levelet, de én nem vettem észre, és amikor a csomagokat szedték össze egy papírdobozba, leadtam az inget. Egyszer csak jöttek értem, és annyira ordítottak, hogy azt hittem, megvernek. Megtalálták a levelet, és vallattak, hogy milyen levelezést folytatok. Aztán kiderült, hogy szegény, öreg nagyanyám írt egy kis cetlit, de én észre sem vettem az ing zsebében, úgy adtam vissza. Aztán látták ők is, hogy ez csak egy öregasszony írása. Egy másik alkalommal az összes ágat fejre kellett állítani, talpával fölfelé, és mindenkinek levetkőzni meztelenre. Nekem volt egy kis ceruzám, amivel verseket írtam véccé-papírra. Ezt a kis másfél centis ceruzát betettem a fogam mögé, így mindvégig megmaradt.

– *Ez volt a hipis, kerestek valamit?*

– Úgy tettek, mintha keresnének valamit, de ez inkább csak szórakozás volt a számukra.

– *Beletörődtél ebbe a rabságba, vagy reménykedtél valamiben?*

– Végig bizonytalanságban éltünk. Nedejkov Milán ellen, akivel a pécsi börtönben ismerkedtem meg, ő is főiskolás volt, még akkor is szedték össze a terhelő adatokat, amikor én már Pesten a Könnyűfém-műben dolgoztam. Kaptam egy idézést, s el kellett mennem Pécsre. Milán ellen próbáltak pert összehozni, én voltam az egyik fő tanú, de fölmentették. Teljes bizonytalanságban éltünk. Innen-onnan jöttek mindenféle hírek, egymást vigasztaltuk meg ijesztgettük. Voltak, akiket kiengedtek, másokat visszahoztak, állandóan élt a remény, hogy kijutunk innen, de aztán olyan hírek érkeztek, hogy szigorítások következnek. Ítéletekkel. Naponta változott a helyzet, háromszáz ember találgatta egy teremben, hogy mi lesz vele? Ilyen körülmények között nincs saját gondolatod.

– *Amikor megismertelek, te ejtőernyős voltál, vitorlázógépet vezettél, kiugrottál a gimnázium első emeletéről, és semmi bajod sem lett. Nem gondoltál arra, hogy megszöksz az internálótáborból?*

– Szökni nem akartam. Gondolom, hogy egy év vagy hosszabb idő után ezt is fontolóra veszi az ember, de itt még mindig volt valami remény, legalábbis mi azt gondoltuk, nem létezik, hogy velünk olyan nagyon elbánjanak. Az idősebbek is biztatgattak bennünket, és szerettek minket, mert fiatalok voltunk. A háromszáz emberből húszan-huszonötön voltunk egészen fiatalok.

– *Milyen volt az étkezés?*

– Majdnem minden másnap sárgaborsót kaptunk. De nem borsó alakban, hanem kásaformában. Tele volt kavicssal. Evés közben köpködtük ki a kavicsokat. Előfordult, hogy húsz kavicsot találtam a csajkában. De nem volt rossz. A nagyon barna kenyér sem. Én híztam a börtönben. Talán a kevés mozgás miatt.

– *Főleg, mert előtte éhezted.*

– Előtte sokat éheztem, ez biztos.

– *Hány verset írtál a fogságban?*

– Két-három verset írtam, de nagyon sok verset leírtam emlékezetből. Magam is megdöbentem, amikor kiderült, hogy száz verset tudok emlékezetből. Ady, Petőfi, Kosztolányi Dezső, József Attila, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Vajda János versei sorra előjöttek az emlékezetemből. Rimbaud-tól is tudtam verseket. Rabságom alatt tanultam meg bridzselni a tanároktól. A cipőm orrán volt egy éles spiccvas, azt lefeszegtettem, és fölvtgtuk vele a dobozokat, abból készítettünk kártyát.

– *A börtön a legtöbb embert megváltoztatja. Tizenkilenc évesen bekerülni kemény dolog. Mi történt veled, megváltoztál?*

– Akkor tizenkilenc-húsz éves voltam, alakulóban volt a lélek és a személyiség. Ekkor érték komoly sérülések, ráadásul amúgy is érzékeny ember voltam, no meg indulatos. Végig éreztették velem, hogy bármikor megverhetnek, üvölthetnek, megalázzhatnak. Voltak ott idős emberek, akik elsírták magukat a megszégyenítésektől. Ez megmarad az emberben, ezt nem törölheti ki semmi.

– *Gyűlölet vagy bosszú érzése támadt benned? Vagy féltél tőlük?*

– Volt bennem félelem, de nem mutattam. Összeszorítottam a fogamat, és hallgattam. Dac volt bennem, mert két hétig magánzárkában tartottak. Elhatároztam, hogy nem beszélek. Ráadásul minden érdekelte őket, kinek volt fegyvere, ki mit csinált a katonai tanszéken, ki mit szervezett, emiatt is úgy éreztem, jobb ha hallgatok, egy szót sem szabad szólni. Gyűlölet helyett inkább szomorúságot éreztem. Úgy gondoltam, hogy vége az életemnek. Nagyon szégyelltem magam szegény nagyanyám előtt, aki bízott benne, hogy lesz belőlem valaki. Elmentem főiskolásnak, és hazamegyek, mint börtöntöltelék. A falusi embe-

rek nem mindig értették, hogy politikai fogolynak lenni más.

– *Be tudtál illeszkedni a börtönviszonyok közé?*

– Rettenetes volt. Itt a szerkesztőségben külön poharam van, elzárom a fiókba. Az ottani körülmények miatt nem ettem napokig. Volt ott egy tanító, aki a Horthy hadseregben főhadnagy volt, vagy százados, később a Sára-filmben is szerepelt. 56-ban ki sem ment az utcára, mégis letartóztatták. Ő biztatott nagyon, hogy enni kell. A sajtójából is féltetett nekem jobb falatokat.

– *Mégis, mi volt a legelviselhetetlenebb? Az összezárttság vagy a reménytelenség?*

– A félelem és a bizonytalanság, amiben tartottak. Utólag rövid időnek tűnik ez az internálás, de akkor nem lehetett látni a végét. Időnként kiszóltattak négy-öt embert és elvitték. Ezeket bíróság elé állították és elítélték. Mi is vártuk, hogy majdcsak szólítanak, engem, mást, valakit, és akkor megyünk a bíróság elé. Ha elítélnék, az ember már tudja, hogy mire számíson. Ennyit és ennyit ült már, ennyi még visszavan, akkor szabadul. A mi büntetésünk a négy- meg a tízéves börtönökhöz képest nem volt hosszú, de nem látszott a vége. Mert az internálást állandóan meg lehetett hosszabbítani.

– *Beszélő volt Kistarcsán?*

– Az utolsó három hónapban már igen. Én hozzám soha nem jött senki, mert nagymamám nem tudott eljönni szegény. De egyszer egy Székely Gyuri nevű fiú, akit nem ismertem korábban, meglátogatott. Hívtak beszélőre, és ott állt ez a főiskolás fiú. Írt a nagymamának, és így tudta meg, hogy engem nem látogat senki. Nagymamám elküldte neki a belépési céduláját.

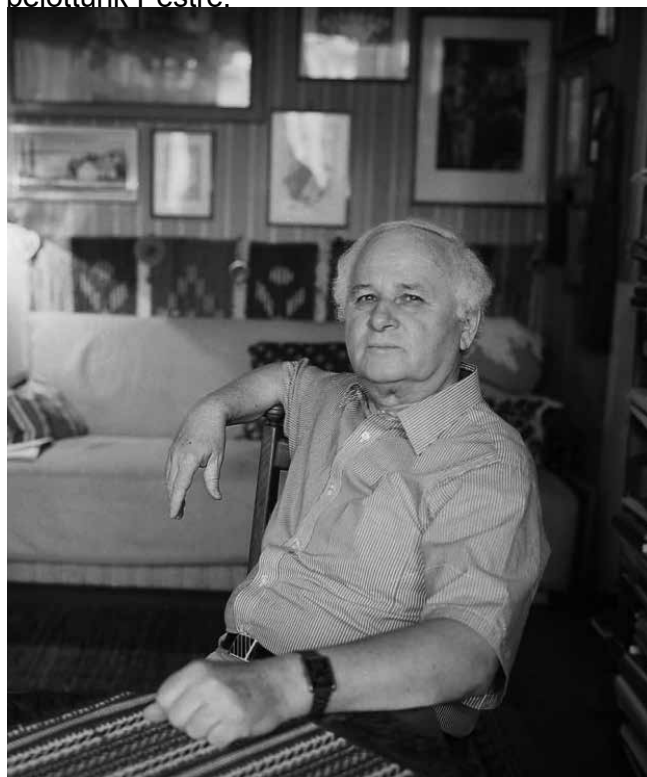
– *Miután a forradalom elbukott, gondoltál az ország és a saját jövődre?*

– Nagyon szomorú voltam, mélyen érintett a dolog. Félig-meddig letargikus állapotba kerültem, aztán 58-ban jött az idegösszeomlás is. Háromnegyed évig voltam a Hárshegyen, még a zárt osztályon is néhány napig. Akkor jött ki rajtam az egész. Teljesen értelmetlennek látszott az élet. Ha tanár nem, akkor mi leszek? Mi lesz velem? Nem tudtam elképzelni. Bent azt mondták, hogy ez a fogság nem jelent büntetést előéletet. De mindannyiunkat lefényképeztek, szemben, oldalt, számmal, ahogy ez szokás, ujjlenyomatokat vettek. Később, amikor 62-ben

a fiatal írókat Rómába elvitték, félig ingyen, félig saját pénzen, majdnem lemaradtam az utazásról. Kiderült, ahogy aztán a finnországi ügyem kapcsán is, hogy nagyon is nyoma van ennek az internálásnak. Mindenhova jött utánam a papír, a Népszavához is.

– *Mikor és milyen körülmények között szabadultál?*

– 1957. szeptember végén bekiáltottak öt-hat nevet és még annyit, hogy: „Teljes cuccal!” Ilyenkor nem lehetett tudni, hogy kihallgatásra, bíróságra, tárgyalásra vagy Tökölre visznek. Már tudtuk, hogy máshol is vannak internálótáborok. Fogtam a papírdobozomat, amiben egy kis maradék kenyér volt, egy ing, egy alsónadrág és más semmi. Hajdú Lacival együtt szólítottak bennünket, ő pesti fiú volt. Akkor közölték, hogy elengednek. Ezt a fogságot nem kell beírni az életrajzunkba, nem számít büntetésnek. Visszaadták a cipőfűzőt, nadrágszíjat. Öten vagy hatan szabadultunk együtt, szép napsütéses idő volt. Aránylag rövid időt töltöttünk bent, de nagyon hosszúnak tűnt. Úgy éreztem, mintha egy darabig nem éltem volna. Furcsa volt, hogy kint emberek jönnek-mennek, nyitva vannak a boltok, csomagokat cipelnek. Fölszálltunk a HÉV-re, és bejöttünk Pestre.

Lugosi Lugo László

Kiss Dénes

„A mindennapi guillotine alatt”*

Gondolatok Hernádi Gyula *Az ég bútorai* című regényéről

„És alkonyattájt táskás szemek gyulladnak,
és elránt előlem mindent a félelem,
még megérinthezném tétova arcomat, mint egy kisfiút,
hasztalan várok,
mindennap halálom után érkezem”

(Hernádi Gyula: *A mindennapi guillotine alatt*)

Még mielőtt Hernádi Gyula életművének alapos ismerői helyreigazításért kiáltanának, már bevezetésképpen megjegyzem, *Az ég bútorai* címmel Hernádi Gyulának sohasem jelenhetett meg regénye, pedig van ilyen műve. És ez nem tévesztendő össze a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában 1976-ban kiadott válogatott elbeszéléseivel, melynek keménytábláján ugyanez a cím olvasható.

Találkozásainkkor Gyula számtalanszor hívta fel figyelmemet az élet abszurd mivoltára, létszemlélete rokonságban állt a francia Nobel-díjas Albert Camus-éval. Nem vitás, hogy pályakezdése kulcsregényének, *Az ég bútorainak* sorsára sem talált más jelzőt. Abszurd. A cselekmény és a papírra vetett szöveg további léte egyaránt az.

A hadifogságból 1947-ben hazatért, 1955-ben a *Csillag* folyóiratban költőként bemutatkozó Hernádi első kötete, a lírai parabolákat tartalmazó *Deszka-kolostor* (1959) és első kisregénye, a hétköznapi hűtlenség pokolköreit egzisztencialista rátekintésből példázó *A péntek lépcsőin* (1959) után tervezte volna *Az ég bútorai* címmel írt újabb kisregény megjelentetését. A történettől és az elbeszélés stílusától azonban elzárkóztak a kiadók. A Hamvas Intézet *A legnagyobb botrány a halál – In memoriam Hernádi Gyula* című kiadványában (2007) megtalálható az indoklás, amellyel a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója, Illés Endre 1962 őszén „elhárította” *Az ég bútorait*: „Elutasító határozatunk indoka mindenekelőtt a regény szovjetellenes tendenciája. Az 1949-53 közötti időszak politikai gyakorlata, a személyi kultusz igen káros volt. Művészi kritikája igen indokolt és időszerű. Az ön regényében azonban nem ezzel találkozunk. Az írás kritikája torz és gyűlölködő. Pusztulás, rothadás lep be mindent a regényben, a lelkeken ül a kor, démoni erők hálózák-nyűgözik le a dolgozókat. Az ötvenes évek eleje az ön művében

vértől és erőszaktól síkos vágóhídként jelenik meg, melyre az ÁVH hajszolja a védtelen embereket.

Ez az aspektus kritikai szemlélet mélységesen elfogult és igaztalan. Méghozzá éppen azért, mert nem veszi tekintetbe, hogy a szocializmus épült ezekben az időkben is.

Súlyosan kifogásolnunk kell a regény elavult, majd fél évszázados eszközöket felhasználó művészi módszereit is. Mondanivalóját ön leginkább az 1920-as évek szürrealizmusának és expresszionizmusának tudatalatti képalkotásaival igyekszik kifejezni.”

Hernádi a hatvanas évek elején Nemeskürty István jóvoltából megismerkedett és összebarátkozott Jancsó Miklós filmrendezővel, majd a Belvárosi kávéházban nagy dolgokra készültek (első közös munkájuk, az *Oldás és kötés* premierjének időpontja a hazai mozikban: 1963). Regénye elutasítására pedig meghökkentő „hernádis” fordulatokkal reagált. A cselekményből hét részletet önálló novellaként beemelt az 1967-ben megjelent második novelláskötetébe, a *Száraz barokkba*. Ugyanez a hét történet belekerült a válogatott elbeszéléseit tartalmazó, 1976-ban kiadott *Az ég bútorai* című művébe. A Szépirodalmi Könyvkiadót még ugyanez az Illés Endre vezette, aki anno még meg is vétőzte Hernádi felvételét az Írószövetségbe! Ha az eddig leírtak abszurdításában valaki kételkedik, akkor folytatom azzal, hogy *Az ég bútorai* mint regény *Kiáltás és kiáltás* címen végül 1981-ben jelent meg a Magvető Könyvkiadó gondozásában a Gyulai Líviusz által tervezett remek borítóval. A kiadó vezetőjét Kardos Györgynek hívták, aki az ötvenes években a hírhedt Katonapolitikai Osztály, majd az ÁVH alezredese volt. Kardos egyébként a Magvetőnél 1986-tól sorozatban adta ki Hernádi műveit.

Sajnos az „elfektetés” sokat ártott a regénynek, mert 1981-ben már korántsem hatott az újdonság

erejével. Megírásakor sokkal nagyobb visszhangot kelthetett volna, hiszen Hernádira sokan felfigyeltek már első kisregénye megjelenésekor. „Az ötvenes évek végén a neves zeneesztéta, Pernye András a következő szavakkal fogadott lakásán, miközben egy vékony kötetet lengetett a kezében – emlékszik vissza Szeghalmi Elemér irodalomtörténész: »Itt a magyar Camus – mondta izgatottan – ebben a kis kötetben több van, mint egy halom új kiadványban.« A könyv nem volt más, mint Hernádi Gyula A péntek lépcsőin című regénye és Pernye –, akinek széleskörű, polihisztóriai érdeklődését már akkor jól ismertük – a remekműveknek kijáró lelkesedéssel üdvözölte, mint a hajdani századok önzetlen mesterei a napvilágot látott, új alkotásokat.”

Az elismerés helyett, amint azt Marx József *Hernádi Gyula és a film* című életrajzi esszéjében találóan megjegyzi, az író lett „a Téli Palota, amelyet serény bolsevik kritikusok hadának kell bevenni”.

Hernádiból ekkortájt vált „hivatásos gerilla”. Ez a kifejezés Gyurkovics Tibortól való. Mikor Hernádi nem sokkal a halála előtt, súlyos állapotban került kórházba, Tibor mindennap meglátogatta. Mészáros utcai otthonában a költő egyik délelőtt beavatott barátságuk mélységeibe, és rávilágított sok összefüggésre a Hernádit ért támadásokkal kapcsolatban: „Aczél György így vezényelte a kritikai zenekart – magyarázta Gyurkovics Tibor. – Első regénye, A péntek lépcsőin megjelenése után, Aczél megemléltette egy összejövetelen, amelyen a Gyula is ott volt, hogy ennyire egzisztencialista módon nem lehet megnyilatkozni a szocialista realista irodalomban. Ez akkoriban halálos bélyeg volt. Mire Hernádi közölte, hogy tudomásul vette, de ennek ellenére nem követ el öngyilkosságot, disszidálni sem hajlandó és szívinfarktust sem fog kapni Aczél kedvéért. Gyula keresztűzbe került, elmarasztaló kritikákat kapott Aczél talpnyalóitól. Ez azonban a nevét előtérbe hozta, az emberek megtudták, hogy nem akar ki a Hernádi. Azokban az években már írta Az ég bútorai című kisregényét, mely a maga egészében csak a nyolcvanas években jelenhetett meg Kiáltás és kiáltás címmel. Egy bukásra ítélt szerelmi háromszögön keresztül mutatja be az ávós terrort, különösen a lélektani oldalát, a rettegést a halálfélelemtől. Ez a hangulat több későbbi művében visszaköszön. Azt hiszem, hogy a Kiáltás és kiáltással vált végleg kegyvesztetté a hivatalos irodalompolitika számára.” Kérdésemre, hogy miként létezhetett Hernádi Aczél György ellenében, Gyurkovics hozzátette: „Amikor Aczél megbélyegezte, Hernádi egyszemélyes el-

lentámadásba ment át a kor irodalmi rendszere ellen. Hivatásos gerilla módjára, előre megfontolva minden lépést, »terrorista« hadműveletekkel vágott vissza. Minden művében gránát vagy bomba volt és kellő időben fel is robbant. Nem lehetett nem tudomást venni Gyuláról. Tehetséges volt. Erre felfigyelt Kardos György, akit idővel Gyula levett a lábáról. Kardosnak volt kellő hatalma ahhoz, hogy szembe szálljon Aczéllal. Neki revolver volt a zsebében nem csupán ideológiai érvek tömkelege. Kardost lehet szidni, kárhozzatni, de azt tudomásul kell venni, hogy a szocialista realista irodalom korlátainak szét-törésében jelentős része volt. S ehhez szükség volt Hernádi tehetségére. Ha nem is lettek harcostársak, de szövetségesek mindenképpen.”

Mialatt Hernádi a hivatalos irodalmi körökben persona non grata, másutt, például a Belvárosi kávéház értelmiségi körében „védett személy”. Noha *Az ég bútorai* teljes terjedelmében csak sokkal később juthatott el az olvasókhoz, a *Száraz barokk* elbeszélései közé „becsempészett” hét részlet ismeretében valószínűleg sokan gyanút fogtak, hiányérzetük volt. A novellákká szerkesztett epizódokban nem szerepel a szerelmeseket terrorizáló államvédelmis alakja, akit Hernádi így jellemezett: „A középső férfi hosszú, elnagyolt arcának alsó harmadában semmi se volt, szája egyszerű bizonytalan állatként kapaszkodott meg hátrahúzódo állában, nyakának drójtjai felértek két apró füléig, körülkötözték jelenlétét és megállíthatatlanul, egyre magasabbra emelkedtek.”

Nem tudjuk a nevét. Bárkivel azonosítható „a párt ökle” állományának aktív vagy leszerelt tagjai közül. Érdekes, hogy Hernádi nem adott nevet a regény férfi főszereplőjének sem, személyleírása azonban nem kevésbé érzékletes, már a cselekmény első bekezdésében színre lép: „G... arca mintás volt, fején elesett, üres nádszálakként feküdtek a rendszertelenül hátrahúzott hajszálak, szemének duzzadt héja alatt, barna foltok nőttek, szomorú volt a tekintete, s mert kötőhártya-gyulladás sokszor fölzigatta, gyakran sírt.” Nyilván az is tudatos, hogy a női főhős keresztneve Mária, a szerző sajátos költői leírásával és az azután következő profán dialógussal egyszerre utal korábbi megromlottására, bűnbocsánatot és megváltást remélő szabadságvágyára.

„Alacsony, barna nő jött át a csarnokon. Mielőtt a gépekhez ért volna, mint aki elfelejtett valamit, megfordult visszafelé indult. Kicsit görbe, térdtől befelé hajló lábai, nagyon keskeny dereka, széles csípője, köpenye alól előrajzolódó formás melle, csinos, kicsit közönséges, merev arca, ügyesen vágott,

fésült, szép színű, barna haja volt. G... unottan, figyelmetlenül köszönt neki, majd a fiatalemberhez fordult: – Nem olyan különös. – A vállalat legjobb nője. – Görbék a lábai. – De azért megbasznád?! – Ez még nem bizonyíték. Egyébként nem is olyan biztos. – Nem értesz hozzá. – Hát annyira, mint te, én is értek hozzá. Nem rossz, csak nem értem ezt az óriási lelkesedést. – Hogy tudhat ez baszni! – Kivel jár? – Nem tudom. Itt a gyárban nem áll szóba senkivel se.”

Az iménti idézet emellett azt is példázza, hogy Hernádi Gyula ennek a korai kisregénynek az íráskor már egyénien és összetéveszthetetlenül szólalt meg, írásmódjának összetevői Iszlai Zoltán meghatározása szerint: „Az egyik az expresszív, helyenként csaknem abszurd képzettársításokkal túlfeszített, hangulatkeltő környezet és közérzeteírás. A másik alapvető stílusjellegzetessége az olvasói figyelmet kívánó, játékos és bölcselkedő, szikár, de mindig váratlan irányokba kitérő, szaggatott és szeszélyes dialógus, amely viszonylag kevés információt hordoz.”

Hogy G... szerelmét Máriának hívják, az csak az egyik dialógusból derül majd ki, egyébként Hernádi végig úgy nevezi: az asszony. A szikár tényközlésnél sokkal többet jelentő az is, hogy mind a ketten a vágóhídon dolgoznak. Az unalmas, monoton adminisztratív munkakörben vegetáló férfi egyik viszonyból a másikba átlépve juttatná magát újabb örömforráshoz, addigi szeretőjét már unja, újra vágyik. A nő titokzatossága – mint kiderül, hazudik, amikor G...-nek azt mondja, soha nem ér rá, mert mindennap meglátogatja a kórházban fekvő barátnőjét – csak fokozza a helyzetek, a találkák izgalomát. Máriának tényleg mindennap be kell mennie a kórházba, de nem a barátnőjéhez. Az asszony egy százados szeretője, „kurvája”, ahogyan Mária saját magát nevezi, a tiszt lakást szerzett neki, nagyon féltékeny rá, néha veri, gyilkossággal fenyegeti, figyelteti, minden lépéséről tud... Az élethelyzetekre addig közömbös G...-t a kiszolgáltatott nő iránti szerelme kitépi elidegenedett létezésből. Noha sejti, hogy a tűzzel játszik, vakmerőségében ráveszi Máriát, hogy utazzanak el, szökjenek meg az asszonyt zaklató, érzelmileg és valószínűleg másképp is zsaroló államvédelmis elől Mátraházára. A folytatás tragikus, a százados és verőlegényei rájuk találnak, az asszonynak nyoma vész, G... kitartóan kutatja nyomát, de minduntalan összeverik, az utolsó fejezetben szálnalmas roncsként látjuk viszont a tébolydában, az ápolók Temetőnek hívják. A nő további sorsáról Hernádi nem ír.

Az eredeti cím – szerintem – sokkal hívebben kifejezte Hernádi Gyula szerelmeseinek tragikus stációit, ez jobban passzolt volna a szöveg kubista, szürrealista stílusához is, mint a *Kiáltás és kiáltás*. Csak egyetérthetünk a Hernádi Gyuláról monográfiát író Pósa Zoltánnal, aki így foglalja össze *Az ég bútorai* üzenetét: „A férfi passzív mártírrá, az asszony megfélemlített, akarat nélküli lényé válik. Ártatlanságuk nem a vértanúk példateremtő módján magasztosul föl látszólagos elbukásban. Beteljesedett sorsuk a kiszolgáltatott tárgyaké – ezért sem lehetnek tisztaságuk ellenére sem az ég angyalai, csupán Az ég bútorai.”

Már volt szó Hernádi költőként való indulásáról. Lírai munkásságát az *Isten a konyhában vérzik* című válogatott versei megjelenése előtt többnyire a prózai szövegeibe szerkesztette bele. Ez történt *A mindennapi guillotine* alatt című versével is, melyet írásom címéül választottam.

A cselekmény egyik fordulópontján G...-nek tudomására jut, hogy főbérlijének tanár fia öngyilkosságot követett el, és búcsúlevél helyett verseket hagyott maga után, az egyik címe, *A mindennapi guillotine alatt*. Ez a jelenet egyébként a regény Kézdi-Kovács Zsolt rendező által megfilmesített változatában még hangsúlyosabbá válik, megtudjuk, hogy nemcsak versek, hanem ötvenhatos fotók és egy, a forradalmat jelképező lyukas nemzeti színű zászló is maradt az öngyilkos fiú után. Ehhez azonban a cselekmény idejét 1952-ről 1958-ra kellett megváltoztatni. A film stáblistáján Hernádi Gyula neve az alapmű szerzőjeként és a dialógusok írójaként szerepel.

Felhasznált irodalom:

A legnagyobb botrány a halál – In memoriam Hernádi Gyula. Hamvas Intézet, 2007

Borbély László: Ima Hernádi Gyuláért. *Lyukasóra*, 2005. szeptember 12–15.

Iszlai Zoltán: *A novellista önfejlesztése*. 252.

Marx József: *Hernádi Gyula és a film*. Kortárs Könyvkiadó, Bp., 2007

Moldova György: *Aki átlépte az árnyékát...* Urbis Könyvkiadó, Bp., 2001, 149.

Pósa Zoltán: *Hernádi Gyula*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 106.

Rózsa T. Endre beszélget Hernádi Gyulával (Pályám emlékezete), Magyar Rádió, 1996. 06. 19. – 1999. 05. 17.

Szeghalmi Elemér: *Ambrus Zoltántól Gyurkovics Tiborig*. Jel Kiadó, 134.

* *Írásunkkal Hernádi Gyula Kossuth-díjas íróra (1926–2005), a Magyar Művészeti Akadémia posztumusz tiszteletbeli tagjára emlékeztünk születésének kilencvenedik évfordulóján.*

Velünk

Átállt szovjet katonák, 1956

„Itt hagyjuk tán meghalni, mint egy kutyát? Velünk volt. [...] Nagy szó az itt, kérem, ha valakire elmondják, hogy: »Velünk volt...« Benne van minden...”

(Rejtő Jenő)

Előjáró beszéd

Az, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc idején a hódító-invaziós szovjet hadsereg kötelékéből átállt katonák is részt vettek nemzetünk küzdelmében: történelmi tény. (Még akkor is, ha – sok ehhez hasonlóval egyetemben – ennek pusztá tényét is tagadni, elhazudni vagy legalábbis kicsinyíteni-eljelentékteleníteni számosan próbálták és váltig próbálják ma is.) Hogy pontosan vagy akár viszonylag pontosan hányan, hol és hogyan lettek velünk – lettek a mieink –, a végső lényeg szempontjából másodlagos fontosságú. Éppen abból a nézőpontból, amely erkölcsileg, emberileg, eszmeileg – vagyis éppen a legfontosabb összetevők okán – hatalmassá teszi a hat évtizeddel ezelőtti történeteket. Ez az a nullpont, ahonnan a gondolkodást – és a számbavételt – kezdeni kell.

Árulkodó sírok

A szovjet honvédelmi minisztérium 1991-ben közzétett adatai szerint az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt a szovjet hadsereg teljes vesztesége 669 elesett, 1541 sebesült és 51 eltűnt. (Az elesettek között 85 a tiszt, 584 tiszthelyettes és sorkatona; a sebesülteknél ez az arány 138:1402; az eltűntek közül mindössze kettő tiszt...) Zsukov marsallnak egy november 9-ei – „a reggel 9.00 órai állapot” szerinti –, Hruscsovnak küldött jelentésében ez áll: október 24. és november 6. között a harcokban 337 szovjet katona esett el, 881 fő sebesült meg. Köztük tiszt „elesett 37, megsebesült 74.”

Az ENSZ tényfeltáró különbizottságának jelentése azonban (a bizonyítékok részletes vizsgálata, a dokumentumok tárgyilagos elemzése és nem kevesebb mint 111 tanú meghallgatása után) azt állítja – a Budapesten járt Nehru indiai miniszterelnöknek Delhiben, a parlamentben elhangzott beszámolójára (is) utalva –, hogy az orosz halálos áldozatok száma 7 ezer körüli lehet, bár hozzáteszi: ez a szám „talán túl magas lehet.” (Ugyanennyi halottat emleget Gosztonyi Péter is, aki arra alapozza állítását, hogy „nyugati források szerint 285 szovjet harckocsi és páncélozott jármű” a veszteség – megint az egyszerű szorzási művelet –, továbbá hogy egy New York-i orosz emigráns folyóirat, a *Novoje Russzkoje Szlovo*, „amely általában megbízható adatszolgáltatással rendelkezik”, 1956. december 16-ai számában ennyire teszi a szovjet hadsereg elesettjeinek számát.) Nem tudni ugyan, honnan származhattak Nehru információi, ám ha például a harcok alatt Budapesten tartózkodó neves olasz újságírónak, a *Corriere della Sera* munkatársának, Indro Montanellinek az igencsak precíz beszámolóját vesszük alapul, és némi valószínűségi számításos alapon történő szorzási műveletet logikai alapon elvégzünk: egészen bizonyos, hogy a szovjet halottak számát legalábbis ezres nagyságrendben kell mérni (talán úgy két-háromezer körülben). Montanelli a következőket írja: „a miénkkel szomszédos VIII. kerületben” november 6-án, kedden este, „negyvennyolc órával azután, hogy Moszkva szerint az ellenállás el lett taposva”, egy röpké sétán sebteben számolni kezd: „...úgy hatvan tank égett vidáman az utakon”. Tétélezzük fel, hogy a körülmények miatt az újságírónak nem volt módja

pontosan számolni, és „csak” ötven tankot tudott számba venni a kerület általa azon az estén bejárt részén. Több beszámoló meglehetősen egyöntetűséggel tájékoztat arról, hogy a 4-ei invázió során az oroszok a korábban döntő mértékben használt T–34-es harckocsik helyett a jóval korszerűbb, vadonatújnak számító T–54-es („Joszif Sztálin”) típusú harckocsikkal támadtak (harc helyzetben ekkor, Magyarországon próbálták ki őket először), és kiderült, hogy ezek a tankok a Molotov-koktélokra jóval érzékenyebbek, mint a T–34-esek. A T–54-es harckocsik személyzete is négy főből áll. Ha a tank találatot kap, azonnal lángra lobban, a bent lévőeknek, ahogyan Montanelli is fejtegeti, „hogy ne égjenek szénné a lángoló tankban”, azonnal, a lehető leggyorsabban – gyakran már komoly égési sebekkel, akár egymást tiporva is – ki kell ugraniuk. Arra sincs esélyük azonban, hogy a harckocsiról egyáltalán földet érjenek, „mert nem volt ablak, ahonnan ne lőttek volna rájuk.” Ilyen irtózatosságot alig egy-két méterre lángoló tűzpokolmonstrummal mögöttük: gyakorlatilag a biztos halált jelenti. (Isteni csoda vagy páratlan szerencse folytán, nagyon súlyos, életveszélyes vagy halálos sérülésekkel esetleg valami kapuallig elvánszoroghat valaki.) Ez az alaphelyzet – csak 48 óra alatt és csak a VIII. kerület „vizsgált” (nyilván csak töredéknyi) részén – tehát még ötven harckocsi esetén is majdnem teljes bizonyossággal 200 (195? 198?) halottat feltételez. Fogadjuk el, hogy az október 24-től november 11-ig tartó budapesti harcok és a januárig tartó vidéki utóvédküzdelmek (pl. Mecseki Láthatatlanok) során ennek az alig kétnapos csatározás szovjet áldozatainak csak mindösszesen alig három és félszerese halt volna meg? Hiszen ott volt a Corvin köz, a Széna tér, a Móricz Zsigmond körtér, a szűk ferencvárosi meg józsefvárosi utcák, a Vár és környéke meg a többi, és akkor még nem is említettük a szívósan ellenálló peremkerületeket, Újpestet, Csepelt, Soroksárt és így tovább... A Kossuth rádió október 29-ei, este 10 órakor sugárzott hírei arról számolnak be, hogy október 24-étől – tehát hat nap alatt – összesen mintegy 200 szovjet páncélost tettek harcképtelenné. Ez az adat már a forradalom első szakaszában a szabadságharc teljes ideje alatt elpusztult összes szovjet katona számát elérő vagy azt máris felülmúló el-

esetet jelenti. A harcokban meghalt szovjet katonák számáról jó néhány – többé-kevésbé összevethető, „átlagolható” becslés, információ került nyilvánosságra: a több szabadságharcossal beszélgető James A. Michener, *A híd Andaunál* szerzője szovjet veszteségként nyolcezer halottat és 320 elvesztett tankot említ, hozzátéve, hogy ezt a számot „valószínűleg kiigazíthatjuk felfelé és lefelé is 50-50 százalékkal”; Jobbágyi Gábor és a reá hivatkozó Tamáska Péter szerint 2-3 ezer fő lehet a szovjetek vesztesége, de lehet találni becsléseket „800-nál több” elesetről éppen úgy, mint 1500 vagy éppen háromezer körülről. Montanelli szerint, „körülbelül ezerre tehető az elesett szovjetek száma”. A témával foglalkozó legjobb orosz történészek, így Alekszandr Kirov, Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin viszont teljes mértékben átveszik, magukévá teszik a hivatalos, szovjet védelmi minisztériumi – tehát a jóval ezer alatti elesett szovjet katonáról szóló – adatokat.

*

A Fiumei úti nemzeti temető bal sarkában, a főbejáratától nem messze található a szovjet katonai temető. Stílusosan a kommunista rendszer védelmében meghalt ávósok és sorkatonák sírkertje mellett, de annál körülbelül háromszor nagyobb területen. Az ember azt gondolná, legalább ugyanilyen az arány az elesett szovjetek esetében is a '44–45-ösök javára, de hamar kiderül: nem. 1956-ban életüket vesztett szovjet katonákat is bőven – a vártnál feltűnően nagyobb számban – rejteget ez a parcella. És amit igazán rejteget, az a gondosan ápolt sírkertben a feliratokban árulkodik: a dátumok és nevek – olykor még egyéb olvasnivalók között. Jobban és sokat mondóbban, mint hinnénk.

Ha a főbejárat felől – de a parcella szerkezetét tekintve tulajdonképpen hátulról – közeledünk, majd lépünk be a sírkertbe, azonnal feltűnnek az '56-osok. Rögtön az első sorban több is van, például Anatolij Petrovics Tulbanov őrmester vagy Fedor Pavlovics Szurkov „rjadovoj”, azaz közlegény. És ami igazán feltűnhet, döbbenetet, később egyre megrázóbb benyomást keltve: a halálzási év előtt a szinte azonos születési esztendő végtelen sora. 1936, 1935, 1936, 1936, 1937, 1936.

Tizenkilenc-húsz-huszonegy éves srácok. Fiúk. szinte gyerekek... Szergejek, Ivánok, Leonyidok, Nyikolajok, Pavelek. Jó néhány síron csak ennyi: „nyeizvesztnij krasznoarmjenik”. A Vörös Hadserg ismeretlen harcosa. Az egyik síron több mint különös, mondhatni, hihetetlen, abszurdnak tűnő keresztnév: Dzsejmsz (így, fonetikusán, persze cirill betűkkel) Nyikolajevics Moroz, 1937–1956. Istenem, ugyan mi vihette rá – 1937-ben, „a nagy terror évében”, a sztálini rémuralom egyik legsötétebb időszakának kellős közepén – Morozékat arra, hogy „echte” angol/amerikai keresztnevet adjanak újszülött kisfiuknak? Családi-rokoni indíttatás? Netán valamiféle kódolt-rejtett protestálás? (Képzelem, hogyan hívhatták rögtön tetemre a névadó szülőket, szinte az újszülött mellől elrángatva őket.) És így, ilyen keresztnévvel felnőni a sztálini Szovjetunióban – és így, ezzel a névvel bevonulni! – ugyan mi mindennel is járhatott? Mi mindent is alakíthatott ki – kényszerű szükség-szerűséggel – a fiatal lélekben mindez? Azt írja Kosztolányi, egy 18-19 éves fiú elmondani nem, csak érezni tud még. Hogyan, miben, kikkel, hol, mi módon halhatott meg ugyan Nyikolaj Moroz Dzsejmsz fia itt, a magyarok országában?

Más sírok is árulkodnak. Jóval beljebb, a parcella másik vége felé az átlagosnál nagyobb – és jóval több információt tartalmazó végső nyughely, fényképpel – eddig csak egyetlenegy ilyenrel találkoztam: Anatolij Ivanics Tyitov, 1936-ban született és 1956. november 4-én elhunyt közlegény (jóarcú, szelíd tekintetű, kopaszra nyírt fiatalember, a jellegzetes orosz katonasapkában) sírjánál. Ez a másik fénykép – téli sapkában, „usankában” – nyílt, bátor tekintetű, kifejezetten jóképű fiatal férfiút ábrázol, mellette a legeslegfeltűnőbb, páratlan jelenség: a kétnyelvű felirat. Cirill betűkkel olvasható: Elemir Elemirovics Fabijan, rogyilszja (született) 1932 júliusában (nap nincs feltüntetve), pogib (meghalt) 24 éves korában, 1957. január elsején. Mindez alatt magyarul(!): Fábían Elemér, Tiszaújlak – mellette oroszul: Vilok.

Íme a valóságban Békés Pál kiváló „gangrényének”, a Csikágónak a hőse, a kárpátaljai, magyar anya, bizonyos Sára által szült Szojkov mesterlövész, aki hosszában célzott lövéssel a Keletitől végiglövi a Nefelejcs utcát, egészen a rá merőleges Damjanich utca szemközti házának egyik erkélyét tartó gipszatlász fejéig, mi-

közben a gyerekkorában hallott, egzotikus hangzású idegen szavakat mormolja: csicseriborsó, bablencse...? Ki tudja...? Fábían Elemérről, ha halálának furcsa időpontjára – no meg, távolról sem utolsósorban: magyarságára! – gondolunk, ugyanúgy történhetett valami különleges, mint fura neve miatt valószínűleg Dzsejmsz Nyikolajevics Morozzal is. Tiszaújlak (Vilok) a mai napig színmagyar falu közvetlenül a trianoni határ mellett, fő nevezetessége a jól ismert, már 1989-ben újra felállított – mostanra több, hagyományossá vált kárpátaljai magyar rendezvény színhelyéül szolgáló, a Rákóczi-szabadságharc kurucái által vívott első győzelmes csata előtt tisztelgő – turulmadaras emlékmű, alig néhány méterre a határátkelőtől. Erről a faluról nemcsak az kell tudni, hogy két kiválóságot is adott a kortárs magyar szellemi életnek – itt született 1951-ben az egyik legnagyobb élő magyar költő, Vári Fábían László, a már emlegetett *Tábori posta* és több gyönyörű vers írója; továbbá a nagyszerű, Vidnyánszky Attila által felfedezett színésznő, Szűcs Nelli –, hanem azt is, hogy a település Kárpátalja déli csücskének, az örök rebelist jelentő Ugocsának a legelső faluja is („Eb ura fakó, Ugocsa non coronat”). Ki tudja, a negyvenes évek végének, az ötvenes évek első felének – több mint erőteljesen lehalkított – kárpátaljai magyar falusi világában a régi időket még nagyon is daliás korban átélt idősebbek mit és hogyan mesélhettek a Fábían Eleméreknek és kis barátaiknak, mit és hogyan plántálhatott el mindez az ifjonti lelkekben... Töhötöm vezér hadai például, melyek közvetlen leszármazottainak tartják magukat – vagy a turullegenda helyi változata: a Tiszaújlak és Tiszabecs között a labancokkal vívott csatában Rákóczi hadai fáradván és mind szorultabb helyzetbe kerülve váratlanul egy turulmadár repült a fejedelemhez, csőrében egy karddal, majd Rákóczi kezébe adta a kardot – így és ezzel arattak fényes győzelmet a kurucok. A magyarok szent madarát a néphit errefelé a nagyságos fejedelem feje fölött keringő őrangyalnak tartja... (A Fábían név egyébként különösen gyakori Tiszaújlakon: a költőn kívül itt van például az „ellenséges tevékenységért” – a krónikáirók szerint: magyarságáért – a szovjet hatóságok által kivégzett Fábían Kázmér vagy a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség helyi szervezetének első elnöke, Fábían Balázs.)

*

Él Budapesten egy idős tanárember, dr. Marossy Endre, aki szisztematikusan kutatja a Magyarországon található '56-os szovjet katonasírokat, munkájáról könyvben készül számot adni. Azt írja, hogy a Magyarországon elesett, sebesüléseibe a kórházban belehalt, valamint eltűnt szovjet katonák létszámának és főleg névjegyzékének teljes és pontos feltárása egyelőre lehetetlen, bár „a csekélynek tekinthető veszteség (?? – D. L.), minden eddigi számítást kerekítve – kevéssel több, mint 800 fő – 90 százalék fölötti eredményt tesz lehetővé, ami elegendően magas arány következtések megalapozásához.”

Következtetésekhez dr. Marossy alapos és alább még vizsgálendő kutatásain kívül érdekes adalékkal szolgál Simon István közlése is: 1986 májusában készült az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív osztályán a KB egy másik részlege, a külügyi osztály számára az az összefoglaló feljegyzés, amelyből kiderül, hogy a minisztertanács Tanácsi Szervek Osztálya 1965 elején rendelte el (feltehetően a „felszabadulás” közelgő 20 éves évfordulója alkalmából) a Magyarországon 1944–45-ben és 1956-ban eltemetett szovjet katonák összeírását. Az elkészült nyilvántartásra Marossy is többször hivatkozik, és az 1956-ban elesettekre vonatkozóan „a jelenleg hivatalos névjegyzék 707 tételét” emlegeti (emlékeztetőül: ez a szám máris több, mint a szovjet minisztérium által megadott adat!), továbbá azt is megjegyzi, hogy saját összesítésében – más temetési helyszínekkel együtt, minden lehetséges és számba jöhető, elérhető és nyilvántartható nevet beszámozva – mindösszesen „minden eddigi jegyzéknél lényegesen több, 802 név szerepel, a hozzá tartozó adatokkal.” A részletesebb vizsgálódás során szintén több igen érdekes részlet tudható meg: például hogy az 1956-os parcellával szomszédos második világháborús parcellában számos sírkövön 1956 szerepel az elhalálozás éveként, de – miként másutt is, igen sokszor – hónap és nap nem. (A Kerepesi temetőben nyugszik dr. Marossy szerint a legtöbb elesett szovjet katona – 347.) A kutató azt is megírja, hogy „általános vélekedés szerint a szovjetek kivégezték sok olyan katonájukat, akik átálltak a szabadságharcosokhoz, vagy nem teljesítették megfelelően katonai köteles-

ségüket. (Az Új Köztemető 31-es parcellájában kopjafát állítottak emlékezetükre.) Ezeket a katonákat ugyanezen álláspontok szerint az eltűntek vagy harcban elesettek közé számították. [...] A jegyzékben számos olyan esetett tüntetnek fel, akiknek sorsa ismeretlen, de nevük és általában elestük (eltűnésük) napja ismert. [...] Egyetlen katonáról lehet biztosan tudni, hogy Tökölön gyávaság és kötelességének nem megfelelő teljesítésének vádjával parancsnoka agyonlőtte, a jegyzék szerint azonban elesett november 8-án, eltemették Tökölön, a repülőtér nyugati részén található temetőben.” Marossy hozzáfűzi, vannak olyanok is, „akiknek nevét több temető sírkövei is megörökítik, és legalább két olyant találtunk, ahol igen nehéz eldönteni, hogy a sírkő felirata szerint eddig nem ismert katonát találtunk, vagy csak egy betű elírása történt”. Tehát számos adat „igazolja, hogy a harcban elesettekre épített statisztika sem tökéletes.” Miként, tegyük hozzá, a teljes nyilvántartási rendszer sem, ráadásul olyan ellenőrizhetetlen-kibogozhatatlan anomáliák és rejtelmek sorát nyitják meg, amelyek a titkok kódébe burkolják a látszólag szépen rendezett katonai parcellákat.

A sírok tehát árulkodnak. Mindenfelé: hiszen a kárpátaljai fiú fura halálidőpontja, a Moroz fiú több mint szokatlan keresztnéve vagy a dr. Marossy által számba vett furcsaságok, ilyen-olyan ellentmondások és különös, érthetetlen jelenségek (és még akkor a hivatalos szovjet minisztériumi veszteséglista „Eltűntek” címszó alatt aposztrofált – még eszerint is 51! – katonáját nem is említettük) egytől egyig ugyanabba az irányba mutatnak. Az elképzelhetetlen, a – számukra – hihetetlen, egyben – nekünk – a legszébb, a legdöbbenetesebb felé. Magyar ügyért fegyverrel küzdő, azért életét is áldozó, korábban szovjet egyenruhát viselő fiatal férfiakhoz közeledve. Akiknek legnagyobb része valószínűleg eme elesett, így-amúgy nyilvántartott vagy úgyahogy (vagy egyáltalán nem) nyilvántartott harcosok között nyugszik, a velünk szemben állók között – velünk levőkként. A mieinként.

(Részlet a szerző azonos címmel készülő kötetéből.)

Az Ige testté lett

A szél a kódexben lapoz, az Értelem
a szóbokorban leng, virágba öltözött
az illatos Ige, amíg a végtelen,
az ősi Csend szálldos a szirmai között.

Angyalajakról leng a boldog AVE
a sejtelem nyilall a lelki szélben
egy széles zöld levélen nyílt agáve
az Élet mozdul már az anyaméhben.

A pergamenlap lángol: legszebb éke
egy csóvás csillag: vígan szeli át
a földre szállt Dicsőség sátorát.

Aranyban izzik lent a csöppnyi jászol
mellette Mária – a számárszájból
felszáll felé a szénaszagú béke.

Cantata profana I., 2008

1956 magyar hőseinek szabadságüzenete

1956. október 23. a magyar forradalom tiszta szándékának napjaként a világ lelkiismeretét fölébresztő nappá lett! 1956 jegyében fontos hangsúlyoznom, hogy a történelem a megismerés, az átélés és a megemlékezés művészetete, mely nemzedékeken és korszakokon átívelő létében sorsközösségi üzenetté válik a jövő nemzedékei számára.

Az 1956-os forradalmunk szabadságéjszémnye egy olyan korban mutatott föl igazi fényességet a világnak, amikor a magyarságot már évtizedek óta rettenetes tragédiák tizedelték meg (világháborúk, Trianon, kitelepítés, Gulag). A szabadságvágy az emberi jellem legmagasabb minősége, teremtőereje: érdemes ezt olyan személységek sorsán keresztül megmutatni, akiknek életútja a fenti események forgatagában találkozott egymással.

A Gulag-rab Kossuth Béla (1912–2004) személyéről egyik fogolytársa őszinte szeretettel ezt rögzítette: „Kossuth apánk termetű és arcú tengerésztiszt” volt. (1)

Magyarországon és az egész világon a Kossuth név az 1848–49-es magyar szabadságharc dicsőséges világa okán a szabadság szóval azonos jelentéssel bír! A Kossuth családból való felmenőkkel rendelkező Kossuth Béla személyéről több okból is indokolt megemlékezni: ezek egyike a történelmi név kapcsán adódik; ami nyomán a másik ok valójában az, hogy ez a XX. századi életút is azt mutatja napjaink számára, hogy életünk legfőbb értékét az jelenti, ha a hazafiság és a szabadság eszmei és gyakorlati világa jegyében éljük meg a sorsunkat. A fentiekből fakadó harmadik szempont pedig az volt számomra, hogy egy mára már valójában elfeledett személyiségről van szó, akiről azonban számos közeli ismerőse és rabtársa szívből jövő szeretettel emlékezett meg az elmúlt évtizedekben: ezek okán nyilvánvalóvá vált, hogy indokolt

a történelmi emlékezet világa számára is megírni Kossuth Béla életútjának közéleti és emberi jelentőségét is.

„2015 a Szovjetunióba hurcoltak emlékéve”: fontos köz hír volt tavaly, hogy „emlékbizottságot állít fel az emberi erőforrások miniszterének vezetésével a kormány a Szovjetunióba elhurcoltak idejének emlékévének sikeres megvalósítása érdekében”, mivel a „Kárpát-medencében élők 1944–45-ben kezdődő, a Szovjetunióba kényszermunkára történő internálásának 70. évfordulójáról való méltó megemlékezés céljából – a 2015-ös évet a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévévé nyilvánította”. A fenti munkát végző szervezetek közül kiemeljük „az MTA-t, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságát, a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítványt, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körét, valamint a Szovjetunióban volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetét”. Ez „lehetőség és kötelesség is egyben arra, hogy a magyarság XX. századi sorsát egyik, talán legsúlyosabban érintő, a kommunizmus éve alatt tudatosan elhallgatott, 1944–1945 fordulóján meginduló tragédiájáról méltó módon emlékezzenek meg”. A „második világháború során Magyarország területére érkező szovjet fegyveres szervek – a Vörös Hadsereg, a Belügyi Népbiztosság (NKVD), az Állambiztonsági Népbiztosság (NKGB) és a szovjet katonai hírszerzés (SZMERS) – emberei többnyire a málenkij robot (kis munka) kifejezés sűrű használatával vagy csak néhány perces igazoltatás ígéretével, hazugságával hurcolták el a polgári lakosság tömegeit 13 évestől 76 évesig, több éves, szovjetunióbeli kényszermunkára”. „A politikai foglyok koholt vádak alapján bírói ítélettel, a polgári elhurcoltak ennek hiányában kerültek a Szovjetunió lágereibe általában 2-3 évre, de vannak, akik csak egy évtized eltelté után tér-

hettek haza. A polgári elhurcoltak nagyobb része hadifogoly-, míg kisebb része internálótáborba került." A „mai Magyarország területéről mintegy 200-230 ezer polgári lakost hurcoltak el málenkij robotra, közülük 150-170 ezer civil férfit és fiút hadifogolyként és 50-60 ezer férfit, nőt, fiút és lányt német internáltként.

Az éhezés, a nélkülözések, az embertelen, legalapvetőbb emberi szükségleteket sem biztosító körülmények és a túlhajtott kényszermunka következtében a deportáltak 30-40 százaléka meghalt, de voltak olyan települések, ahol az elhurcoltaknak több mint 60 százaléka veszett oda." Sorsukról, elhalálzásukról „a szovjet szervek semmiféle hivatalos értesítést nem adtak, jelentős részük földi útjának végéről még ma sincs semmiféle információ. A túlélők testileg-lelkileg megtörve érkeztek haza, megbélyegzetten kellett továbbélniük mindennapjaikat úgy, hogy itthon nem beszélhettek szovjetunióbeli tapasztalataikról. Hazajövetelkor azzal fenyegették meg őket, hogy visszaszállítják őket a lágerekbe, ha beszélnek élményeikről." Az „1947-ben és 1948-ban visszatérő foglyok hamarosan tapasztalhatták, hogy reményeik ellenére itthon nem a szabadság vár rájuk, hazájukban olyan rendszer épül, amelyet a szovjet rabságban már jól megismertek". (2)

Kossuth Béla életútjának feltárása révén valójában a sorsközösség jegyében minden sorstársára is emlékeznünk kell: ennek nyomán fontos rögzíteni a történeti valóság alapvető adatait is. „Kedves rabtársam, Kossuth Béla emlékére meleg szeretettel Placid atya". Igen szívmengető ez a mondat, amelyet a közszeretnek örvendő dr. Olofsson Károly Placid OSB atya írt be Böröcz Sándor *Kiáltás a mélyből* (Bp., 1994) című könyvének utolsó lapjára. Beszélgetésünkre és a bejegyzésre 2007. szeptember 22-én Pestszentlőrincen, a *Válaszd az életet! – Városmiszió Budapest 2007* elnevezésű rendezvénysorozat – a Bókay-kertben tartott – egész napos eseménye alkalmával került sor, ahová azért vittem magammal a könyvet, mert mind a hármuk neve is szerepelt benne.

Az akkor 91 éves dr. Olofsson Károly Placid OSB atya (1113 Bp., Bartók Béla út 76. III. emelet 5.) nagy szeretettel emlékezett meg rabtársairól, Böröcz Sándor evangélikus lelkészről (Borgáta

[Vas megye], 1913–2006 áprilisa) és a (tíz évből) néhány hónapon át vele együtt raboskodó Kossuth Béláról. Böröcz Sándor evangélikus lelkésznek is a sorstársa volt ezekben a szörnyű években Kossuth Béla. Böröcz Sándor művében többször tett említést rabtársáról, Kossuth Béla kereskedelmi tengerésztsztről. Kossuth Béla 7 éven át volt rab a 36. szélességi körtől északra lévő, szélsőségesen kontinentális és sarkvidéki éghajlatú területen fekvő Vorkután, a szovjet Gulag egyik koncentrációs táborában kényszermunkán.

A személyes találkozás a volt Gulag-rabokkal mindig felkavaró élmény! Menczer Gusztáv, *A Gulag rabtelepei – A bolsevizmus népirtásának színtere* (Bp., 2007) című könyv írója pár héttel a fenti rendezvénysorozat után, 2007. november 7-én az Ybl-palotában (rendezvényközpont) tartott könyvbemutatója alkalmával elmondta nekem, hogy ő is emlékszik Kossuth Béla személyére: csak egy alkalommal találkoztak személyesen. Az alábbiakban a korábbi évek sokrétű adalékait az összefüggések jegyében indokolt rögzítenem.

Kossuth Béla tengerészszázalóst, tartalékos hadnagyot az Államvédelmi Hatóság tartóztatta le 1948. május 29-én, majd átadták a szovjet katonai hatóságoknak. (3)

Kossuth Béla vádlott-társai voltak a következő személyek: Berényi Béla hajóskapitány (anyja neve: Nevelős Jolán; születési hely és idő: Gyömör, 1912); Kisházi Iván György (anyja neve: Fodor Ilona; születési hely és idő: Budapest, 1911); Kovács Árpád igazgató (anyja neve: Balla Mária; születési hely és idő: Sopron, 1899); Burits Imre (anyja neve: Frey Ilona; születési hely és idő: Budapest, 1911); Kisházi János; dr. Kovács Gábor jogász (anyja neve: Bay Ilona; születési hely és idő: Hajdúszoboszló, 1920); Pál Zoltán vegyiparos (anyja neve: Tállasi Szidónia; születési hely és idő: Cegléd, 1907); Ivánka Rudolf (anyja neve: Kappel Gabriella; születési hely és idő: Budapest, 1914). (4)

1948. december 3-án hozta meg a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke (bírósként) az ítéletét Kossuth Béla ügyében: szovjetellenes tevékenysége miatt 25 év szabadságvesztésre ítélték, büntetését javítótáborban kellett letöltenie (erről egy, a Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtási Parancsnoksága által 1955. november

22-én keltezett [24-171-442-Bv. Tök.; sorszám: 4.; 114. szám alatt], magyar nyelvű „Névjegyzék” tanúskodik). (5)

Kossuth Béla sorsát már 1994-től igyekeztem részletesebben is feltárni. E körben meghatározó élményt jelentett, amikor 1998-ban Dausz Mária (1915–2003) mesélt nekem szívből jövő fájdalommal arról (az V. kerületi Vadász utca 11. szám alatti nyugdíjasotthonban lévő szobájában), hogy (az általa rokoni szeretettel igen kedvelt) Kossuth Béla 1948-ban valójában egy előre megtervezett provokáció áldozatául esett, és így lett rab a Gulag legszörnyűsebb helyszínén, Vorkután. Kossuth Béla személyesen mesélte el neki (1956. november 2-án) az alábbi esemény-sort. 1948-ban Bécsben Kossuth Béla egy ismerősének az ismerősétől egy könyvet vett át azzal a kéréssel, hogy ajándékként vigye el Pestre, és majd a Mátyás-pincében adja át a címzettnek. A Mátyás-pincében azonban a szovjet kémelhárítás letartóztatta, mivel a könyvben egy kódolt üzenet volt: az Andrassy út 60. sz. alá vitték, az édesapja háromszor is vitt neki ennivalót, majd 8 évig nem is hallottak róla. Kossuth Béla baráti köréből is sokakat letartóztattak mint összeesküvőket: a vád szovjetellenes tevékenység volt. A Dausz Mária által megfogalmazott vélemény, azaz az „előre megtervezett provokáció” kapcsán fontosak az alábbi adatok, melyek rávilágítanak a fenti történések hátterére és okaira, melyek a jól ismert „szalámitaktika” fogalmi körével írhatóak le. Megítélésem szerint ezt támasztja alá az alábbi adalék is. Godó Ágnes írt arról, hogy a szovjet övezetben számos retorzió érte a nem baloldali érzelmű antináci polgári, egyházi és arisztokrata ellenállókat: sokan szabadságukkal vagy életükkel fizettek önfeláldozó bátorságukért. (6) 1932 és 1954 között a vorkutai büntetőtáborokban kétmillió ember raboskodott: ebből 200 ezer (jelentős részük hadifogoly) ott halt meg. (7)

A Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapijéről szóló 41/2012. (V. 25.) országgyűlési határozat ezt rögzítette: „1. A Magyar Országgyűlés november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapijává nyilvánítja. 2. A Magyar Országgyűlés

– méltóképpen kíván megemlékezni arról a mintegy 800 ezer magyar honfitársunkról, aki-

ket 1944 őszétől kezdve hadifogolyként vagy internáltként a Szovjetunióba hurcoltak több éves kényszermunkára, vagy a II. világháborút követően a folyamatosan kiépülő kommunista diktatúrában a magyar hatóságok hathatós közreműködésével koholt vádak alapján 5-25 évre száműzték a Gulag rabtelepeire;

– tisztelettel adózik mindazok előtt, akik életüket adták a hazáért, magyarságukért, származásuk miatt, politikai, vallási meggyőződésükért, illetve akik emberi és polgári jogaiktól megfosztva idegen földön, hazájuktól több ezer kilométerre, embertelen, megalázó körülmények között fogóságot szenvedve végeztek kényszermunkát;

– támogatja és szorgalmazza olyan emlékművek állítását, megemlékezések szervezését, oktatási anyagok és tudományos feldolgozások készítését, amelyek a kommunista diktatúra idején a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabokra és kényszermunkásokra emlékeznek;

– felkéri a központi államigazgatási szerveket, az oktatási intézményeket, az egyházakat és a civil szervezeteket, a közszolgálati médiumokat, valamint az önkormányzatokat, hogy gondoskodjanak a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabokról és kényszermunkásokról való méltó megemlékezésről.”

Menczer Erzsébet országgyűlési képviselő határozati javaslata nyomán 2012 májusában az Országgyűlés fenti döntése révén november 25-e lett „a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapja”.

Menczer Gusztáv a Gulag rabtelepeiről írott könyvében számos iratot tett közzismertté: a Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtási Parancsnoksága által 1955. november 22-én keltezett (24-171-442-Bv. Tök.; sorszám: 4.; 114. szám alatt) magyar nyelvű „Névjegyzék” tanúskodik arról, hogy Kossuth Béla 1912-ben Zemplén vármegyében, Gálszécsen született. (8) De milyen is volt a Gulag a maga nyers valóságában? „Vorkután szeptember elején már nagyon hideg volt, és sok hó. Vorkuta a tundra övezetbe esik és ott egy két-három arasznyi növényzetten kívül nincsen semmi. Ott két hétig tart a nyár, júliusban és augusztusban nagy a meleg, éjjel is, nappal is világos van, szeptember első két hete az ős, aztán jön a tél. Június utolsó két hete a tavasz. Körülbelül 9 hónapos a tél Vorkután, olyan ha-

vakkal, amelyek a barakkokat is belepték. Sokszor úgy kellett a barakkból az utat kilapátolni és ott álltak a hóhegyek két oldalt, ahogy az emberek jártak, sőt volt egy idő, amikor még a vachtát, tehát az őrkaput is ellepte a hó, a tetején kellett kimenni a lágerből munkára.” (9)

Gulag. Ez a szó az embertelenség XX. századi jelképe. Vorkuta az Oroszország részét képező Komiföldön található, az északkeleti részen, közel a sarkkörhöz. A vorkutai vasútvonal és a bányák iszonyú sok áldozatot követeltek.

„A Moszkvától Vorkutáig vezető vasút minden egyes talpfája két holttesten fekszik.” (10) Ilyen körülmények között csak a legszerencsésebb, legedzettebb és legkitartóbb, testi és lelki erővel rendelkező emberek tudtak életben maradni!

Kossuth Béla személyiségének fontos vonására mutat rá az a történet, amelyet Böröcz Sándor evangélikus lelkész írt le a könyvében. Havonta egy alkalommal a 400 fős étteremben önmaguknak adhattak koncertet a fogvatartottak. Az egyik ilyen esten Kossuth Béla támolyogva kilépve a színpadra a *Van egy kislány, Anikó, édes tünemény* címet viselő, közkedvelt pesti dalt adta elő. A hatás hihetetlen volt: könnybe borult a foglyok szeme a kirobbanó nevetéstől. (11) A jókedv, és olyannal lenni, aki ezt ki tudja váltani, a legfontosabb emberi élmények közé tartozik a szörnyűséges sorshelyzetekben.

Gulag-fogolytársaik közé tartoztak (többek között) a következő személyek: Álgya Pap Zoltán altábornagy, Aradszky Pál (a Soproni Evangélikus Tanítóképző történelemtanára), Balikó Mihály, Bardócz Ervin, Bosnyák Imre, Csonkaujjú Nagy Sándor, Fejes Lajos, dr. Harangozó Ferenc (az Őrségből való), Hidvégi Lajos győri evangélikus tanító; Izmédy Bálint főhadnagy, móri lakos; Kató Gyula; Kiss János alföldi cipésmester; Kovács Béla (a Kisgazdapárt országos főtitkára), dr. Kovács István csendőr százados; Megyesi Schwarz Alfonz (bukaresti követségi magyar alkalmazott, római katolikus); Mészáros Tibor, dr. báró Miske Jenő; Nagy Ferenc, Placid atya (dr. Olofsson Károly OSB), Pók László (Heves megyei tanító), dr. Suba Bertalan székelyföldi református, gyógyszerész; Szabó István, az altábornagy tisztiszolgája, hajdúsági kötélverő kispáros; Szabó Gyula pilótatiszt; Tóth József református, erdélyi csendőr; Urbán Gyula csendőr

(a csökmői arzénos gyilkos asszonyok ügyében volt kiváló nyomozó). (12)

Kossuth Béla is annak a 300 magyar fogolynak az egyike volt, aki (1955 októberétől) a Moszkva–Brjanszk–Lvov–Verecke–Csap–Záhony útvonalon keresztül 1955 novemberétől Jászberény börtönébe került. (13) 1955. november 18. és 20. között mintegy 250 rabot – közöttük Kossuth Bélát – a szovjet hatóságok átadták a magyar hatóságoknak, hogy a jászberényi körzeti börtönben töltsék le további büntetésüket (erről a már említett, 1955. november 22-én keltezett, magyar nyelvű „Névjegyzék” tanúskodik). (14) 1956 februárjában Jászberény börtönéből a rabok látogatási levelet küldhettek szeretteiknek. (15) 1956 júliusában Ikarusz buszon a kőbányai országos börtönbe szállították a Szovjetunió fogolytáborából hazatért rabokat. Itt egy cellába került Böröcz Sándor, Kossuth Béla és az alföldi Tanai/Tabai Mihály jutasi törzsőrmester. Sokat nevettek ők hárman összezárván: itt is jó hangulatot tudott teremteni Kossuth Béla. (16) A jó kedélyállapot mindig is a túlélés egyik lehetséges útja az ember számára! 1956 szeptembere táján a kőbányai országos börtönből Kossuth Bélát átvitték a Margit körüti fegyházba, majd visszavitték a kőbányai börtönébe Tanai/Tabai Mihály cellatársához. 1956. október 23-ától hallották a lövések zaját. (17)

Darvas Iván színművész saját maga mesélte el 1980 táján egy, az életútjáról szóló riportban, hogy a fogházban, majd az ügyészségen kezdte meg – elsősorban – a testvére és a többi politikai elítélt fogházból való kiengedését. Testvére azután Svájcba távozott. (18)

Darvas Iván kapcsán fontos rögzíteni, hogy „1956. augusztus 4-én hozott ítéletet a Budapesti Helyőrség Katonai Bírósága B. II.0064/1956. sz. alatt”, és ebben „feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt 1 év börtönbüntetésre, 10 ezer forint vagyonekobzásra ítélte, a börtönbüntetést 3 évre felfüggesztette”. 1956. október 23. után Darvas Iván a Művészeti Szövetség „Forradalmi Bizottságá”-nak volt tagja, és „tagja volt a Gyűjtőfogházban lévő politikai foglyok kiszabadítására alakult bizottságnak”. „E tevékenységéért 1957. V. 28-án előzetes letartóztatásba helyezték. A Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. X.16-án kelt B.I.3678/1957/5. szám alatti ítéletében a népi

demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel btt. és forint kiejárlás btt. miatt 2 év börtönre, 5 év egyes jogoktól való eltiltásra és 4.000 Ft. részleges vagyonekbobzásra ítélte, valamint elrendelte az 1956-ban felfüggesztett 1 éves börtön letöltését is. A Budapesti Katonai Bíróság 1958. IX.5-én kelt B.IV. 0040/58. számú ítéletében összevontan jogerősen hűtlenséggel kapcsolatos feljelentési kötelezettség elmulasztása, katonai okirat hamisítás, deviza btt., demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel btt. miatt 2 év 8 hó börtönre, 5 év közügyektől való eltiltásra és 4.000 Ft. vagyonekbobzásra ítélte fenti tevékenységeiért.” (19)

„Darvas Iván színművészt az 1956-os forradalmat követően börtönbüntetésre ítélték, miután részt vett bátyja kiszabadításában október végén. [...] Azzal vádolták Darvast, hogy segítette Atkány Arisztid munkáját, aki egy olasz diplomata közvetítésével a Szabad Európa Rádió számára végzett kémtevékenységet. A szövevényes ügyben végül csupán a báty, Darvas Attila kohómérnök állt a bíróság elé. Atkányt, mint első rendű vádlottat 15 év börtönbüntetésre ítélték.” (20)

Atkány Arisztid (1926–?) „1949-ig édesanyjával ketten egy kisipari vegyi műhelyt üzemeltetett, melyet 1949-ben egyénileg államosítottak”. „Mint »osztályidegen« értelmiségi állást nem kapott, szabadfoglalkozású angol-német fordítóként tartotta fenn magát. 1952-től 1955-ig a müncheni Szabad Európa Rádió (SZER) illegális budapesti tudósítójaként, konspiratív módon olyan hírekkel látta el a szerkesztőséget, amelyeket a rezsim politikai okoknál fogva elhallgatott. 1955. szeptember 22-én, egy kurír árulása révén letartóztatták, majd 1956 júniusában kémkedés és hűtlenség vádjával 15 év börtönre ítélték. A forradalom napjaiban 1200 politikai rabtársával együtt kitört a váci börtönből, majd 1956. október 31-én délelőtt Darvas Iván volt osztálytársával, egy ügyésszel és néhány »pesti sráccal« együtt kiszabadította a politikai foglyokat a kőbányai gyűjtőfogházból. A helyszínen spontán »Szabadítási Bizottságot« alakítottak, amely minden szükségességgel – úti pénz, élelem (szalonna, kenyér), szabadlábba helyezési igazolvány – ellátta a szabaduló politikai foglyokat. Ennek az akciónak a keretében szabadították ki Darvas Iván bátyját,

Darvas Attilát is, aki tíz évet kapott, mert segített neki a SZER számára végzett »hírszerzésben«. A forradalom leverése után Svájcba menekült, ahol 1957-től 1989-ig a bázeli székhelyű Ciba-Geigy cégnél, »international sales manager«-ként dolgozott, ahonnan 1989-ben ment nyugdíjba és azóta német feleségével Münchenben él. Huszonnyolc éven keresztül nem kapott magyar vízumot. Visszaemlékezéseit tartalmazó hangkasszettját 2006-ban ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak.” (21)

A kőbányai országos börtön (gyűjtőfogház) Rákosiék idején az ÁVH hírhedt fellegvára volt. A forradalmi egyetemi ifjúság, a katonai forradalmi bizottság és a főügyészség tagjaiból alakított felülvizsgálati bizottság megkezdte a fogvatartottak szabadon bocsátását. Tagjai voltak: Kovács László főhadnagy főügyész, Kulba százados, Darvas Iván színművész, Komár őrnagy, Bakondi alezredes (vagy Bakondi százados), Vadász Kornél hírlapíró (az *Igazság* című forradalmi újság szerkesztőségi tagja). A szabadon bocsátottak között voltak azok a hadifoglyok is, akiket a Szovjetunió már évekkal korábban visszaadott, de akiket mégsem engedtek szabadon. E fogház parancsnokának, Bakondi alezredesnek (vagy Bakondi százados) és az itt szolgálatot teljesítő karhatalmi őrségnek, illetve a fogházőröknek volt köszönhető, hogy a visszavert ÁVH-nak senkit sem sikerült a fogházból elvinnie. (22)

Kovács László ügyész-főhadnagy és Bakondi százados járták végig az összes börtöncellát a kőbányai gyűjtőfogházban: közölték a fogvatartottakkal, hogy szabadulni fognak. (23)

Összesen mintegy 5416 politikai elítélt szabadult ki a budapesti és a vidéki börtönökből. (24)

Darvas Iván színművész 24 hónap börtönt kapott 1957-ben a fenti tevékenységeért: utána sem engedték meg, hogy színész lehessen. Ez 8-10 éven keresztül ekként zajlott, azután Miskolcon folytathatta a színművészi életútját. (25)

De térjünk vissza Kossuth Béla sorsára, aki szintén az emigrációba kényszerülő magyarság körébe tartozott: 1956 november elején Ausztriába, majd pedig Kanadába utazott. Torontóban élt, földmérőként dolgozott. Térben igen messze Magyarországtól, de lelkében és szívében mindig közel hazájához, nemzetéhez, népéhez, ott, Kanadában is a magyar hazafiság szellemében

élte az életét: jó példa erre az alábbi történeti emlék.

2013. január 31-én került sor a Magyar Nemzeti Múzeumban a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság előadására, ahol az estet lezáró beszédemben megemlékeztem Kossuth Béla életútjáról, a katonai ellenállásban való részvételéről, a Gulag-fogságáról, a Kozma utcai börtönből való kiszabadulásáról, valamint a torontói életéről is szót ejtettem. Meglepődésemre ez rögtön igen nagy érdeklődést váltott ki, mert a sors akaratóból két torontói emigráns magyar is a közönség soraiban volt, aki évtizedeken át közvetlen ismeretségben állt Kossuth Bélával: Bogyay Elemér (a Torontói Magyar Ház volt elnöke) és Ugray Tamás ekkor elmondták, hogy 1957. március 15-én Torontóban Kossuth Béla mondott beszédet az ottani magyarok nagy tömege előtt a nemzeti ünnepünk alkalmával megtartott megemlékezésen. Arról is megemlékezett e két kanadai magyar úr, hogy Kossuth Béla daliás, finom úriember volt, akit nem tört meg a Gulag, majd pedig a börtönélet sem: a köztisztletben álló Kossuth Béla sokféle módon szervezőerőt jelentett a kanadai magyar közösségben. A sportban is jeleskedett, kiváló lovas és táncos volt: társasági emberként még idősebb korában is igen kedvelték a hölgyek Kossuth Béla vonzó személyiségét.

Érdemes megismerni Kossuth Béla fiatakorának világát is a II. világháború előtti béke évekből: 1933–34-ben kadét, majd kormányos volt a Honvéd nevű gőzhajón. A Honvéd gőzhajót 1935. július 1-jén törölték a lajstromból (270/1935. TH ügyiratszám). A tulajdonos a Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság volt. 1934. július 18-án a magyar tengerészetnél nyerte el hadnagyi képesítését (oklevél száma: 88-222/1934. T. H. VII. 18.). Tengerészeti szolgálati könyvének száma 110-109/1933. T. H. E tengerészszolgálatára minősült katonai szolgálatnak (így teljesítette katonai szolgálatát). „A hosszú járatú magyar tengeri hajók lajstroma” tanúskodik erről: 1996 márciusában vehettem kézbe ezt a lajstromot a Közlekedési Főfelügyelet Hajózási Felügyelet Tengerészeti Osztályán.

Dausz Mária elmondása szerint az 1930-as években Kossuth Béla magas, barna hajú és szemű, izmos, jóképű, kiváló táncos, sármos és

csinos férfi volt. Nagyszerű sportolóként ismerték: lovagolt, vívott, úszott, remek céllövő volt. 1940-ben Budapesten, a II. kerület Bogár u. 12. szám alatt lakott. Az 1943. évi telefonkönyv tanúsága szerint magántisztviselő volt, és a XII. kerület Daruváry u. 31/b. szám alatt élt. Tiszta szívű, erősen szociális érzelmű, eszmények jegyében élő, idealista személyiség volt. Támogatott egy szociáldemokrata munkásújságot még az 1930-as években. Német, francia nyelven kiválón, angol, olasz nyelven törve beszélt. Budapesti társasági életének közismert és közkedvelt alakja volt: imádták a nők. Barátai közé tartoztak a Hirsch fiúk (Hanzi bankár, tartalékos huszárhadnagy; Rudolf katonatiszt volt), ők később az „Ivánka” nevet vették fel. Dr. Hirsch/Ivánka János (Prerau, 1912–?) jogász, bankintézeti cégvezető és tartalékos huszárzászlós volt: 1942-ben frontszolgálatot teljesített hadnagyként. 1945-ben Karintiában angol fogságba esett. 1958-ban fokozták le mint „osztályidegen” elemet. (26)

Kossuth Béla 2004-ben hunyt el: személyére és sorstársainak világára méltó módon kell emlékeznünk. A Gulag-sors és a kényszeremigráció egész nemzetünket érintő tragédia volt: az erre való megemlékezés azért is fontos, hogy ehhez hasonló senkivel és sehol ne történhessék meg.

1956 jelentősége abban is kimagasló, hogy ezzel a dicsőséges magatartásával a XX. századi Magyarország a legegységesebb értékvilágot mutatta föl minden embernek, aki a szabadság-eszmény jegyében kíván élni. 1956 napjainkban is Magyarország jó hírét hordozza az emberiség történetében. Ennek kapcsán egy nagyon érdekes és fontos kezdeményezésre érdemes még utalnom: Darvas Iván (Liliomfi) filmbéli művész-társa – „Liliom kisasszony” –, Krencsey Mariann vezetésével 1993-ban megalakult a *Magyarság Jó Hírét Védő Liga*. (27)

Milyen keveset tudunk erről! Egy híradásban ez jelent meg: „*Liga a magyarság jó híréért. Az Egyesült Államokban megalakult a magyarság jó hírét védő liga. A szervezet nem kíván semmilyen formában sem politizálni, hanem fő feladatnak azt tartja, hogy a külföld valóságghú tájékoztatásával ápolja a magyarság jó hírét, másrészt megvédje az alaptalan rágalmtól. A liga elnöke Krencsey Mariann színésznő. A liga célul tűzte ki, hogy önkéntes szakemberek bevonásával*

felülvizsgálja a fontosabb lexikonok és történelemkönyvek Magyarországra vonatkozó cikkeit, s tévedések esetén felkéri a kiadókat a helyesbítésre. Hasonlóképpen kíván eljárni az újságok, magazinok és egyéb hírközlő eszközök esetében is.” (28)

A *Magyarság Jó Hírét Védő Liga* jelenlegi léte kapcsán nem rendelkezem semmilyen tudással, ám úgy érzem, hogy érdemes lenne ezt a mintegy negyedszázados kezdeményezést a szellemi és valóságos üzenetében minden magyarhoz eljuttatnunk. Ha mélyen belegondolunk, akkor nyilvánvaló is, hogy a történelem legértékesebb vonulata ezen eszmény örök újjáéledése. A hazafiság a nemzet jó híre szellemében való cselekvést jelent. A *Magyarság Jó Hírét Védő Ligának* a napjainkban is tagja lehet mindenki, aki ennek jegyében él.

1956 hősei és áldozatai legmértőbben keltették Magyarországot jó hírét a XX. században:

jó volna, ha a világ minden táján ez köztudott lenne a jövőben is. 1956 áldozatai vértanúivá váltak a szabadságszeretet eszményének. A magyarság akkori jó híre a helytállásból fakadó becsület fölmutatásában rejtett. Napjainkban is ezen eszmény jegyében kell élnünk a jövőnk érdekében is.

Egy nemzet sorsa a hétköznapi becsületében rejlik: a történelem szeretete az út a múlt értékelésének művészetéhez. A történelem szeretete olyan műveltségi élménytár, melynek révén szellemi értelemben évezredek át mindig újra és újra megfoghatják egymás kezét az ősök és az utódok. Ennek a kézfogásnak az üzenete az utókor számára, hogy az értékrend sorsközönségi világát mindig újra és újra létre kell hozni, bölcsességgel és türelemmel kell megóvni, mert a szabadság és becsület egymást erősítő értékvilágot teremtenek.

Szabad Európa rádió
1956. január 14.

"Hírfogolyszolgálat"

Hírfogolyszolgálatunkhoz a következő újabb személyekről érkeztek jelentések. Az adatok esetleg pontatlanok, a felsorolásra kerülők közül pedig néhányan hír szerint időközben hazakerültek. Tehát:

Kossuth Béla, Nagy Ferenc, Szarvas István, Somogyi Sándor József született 1911-ben, Szász Ferenc született 1924-ben, Szalai vagy Szalai Pál született 1913-ban, Utassy László, Fülöp László vagy László Fülöp, Bodó Márta, Debrowszky Gyula Lajos, Bárdos-Féltoronyi András főiskolás, Geese Sándor András, Harostás Albert, Horánszky Rudolf János született 1918-ban, Szalai Miklós rádiómérnök, Apponyi, Darvas György orvostanhallgató, körülbelül 30 éves, Budapest környékéről, Pengula János körülbelül 35 éves Budapestről, Kapulla István körülbelül 54 éves, Bekos László, Hutter János körülbelül 51 éves és Sátor körülbelül 40 éves színész Budapestről.

Források: (1) Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből*. Bp., 1994. 261. o.; (2) 2015 a Szovjetunióba hurcoltak emlékéve – Magyar Nemzet: 2015. január 25., 10:20, frissítve: 11:23, forrás: MTI, szerző: HZS: mno.hu/belfold/2015-a-szovjetunioba-hurcoltak-emlekeve-1269487 – letöltve 2015. január 12-én.; (3) Rózsás János: *Gulag lexikon*. Bp., 2000. 197. o.; (4) Budapest Főváros Levéltára. Büntetőügyek. HU BFL - VII.5.e - 1950 – 650. VII.5.e – Budapesti Ki-

rályi Büntetőtörvényszék iratai. Népbíróságtól átvett peres ügyek iratai. 1950. 650.; (5) Rózsás János: *Gulag lexikon*. Bp., 2000. 197. o.; Menczer Gusztáv: *A Gulag rabtelepei. A bolsevizmus népiirtásának színtere*. Bp., 2007, 262. o.; (6) „60 éves a MEASZ – Magyarország 60 éve békében 1 éve az Európai Unióban”. Évkönyv, 2006. Felelős szerkesztő Bernáth László. Bp., 2005. 18., 19., 29., 33., 60–61., 65., 66., 73., 75., 76. o.; (7) Gulagturizmus. In: *Népújság*,

LVIII. évfolyam 182. (16363.) sz. 2006. augusztus 8., kedd; (8) Menczer Gusztáv: *A Gulag rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere.* Bp., 2007. 262. o.; (9) Szekeres Imre Gyula: *Nyolc év rabmunka a Szovjetunió vorkutai légereiben 1945–1953.* Szeged, 1996.; (10) *Meghökkenő történetek régmúlt időkől.* Főszerkesztő Dibás Gabriella. Bp., 2006. 159. o.; (11) Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből.* Bp., 1994. 261. o.; (12) Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből.* Bp., 1994. 346–351. o.; (13) Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből.* Bp., 1994. 308. o.; (14) Rózsás János: *Gulag lexikon.* Bp., 2000. 197. o.; Menczer Gusztáv: *A Gulag rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere.* Bp., 2007. 262. o.; (15) Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből.* Bp., 1994. 308. o.; (16) Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből.* Bp., 1994. 320., 326. o.; (17) Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből.* Bp., 1994. 327. o.; (18) *Hogy volt?! In: M2 – 2012. január 9. 16 óra 40 perc;* (19) Dr. Ilkei Csaba tudományos kutató: *Újabb titkok Ábrányi Aurél rejtélyes hazarablásáról – Utolag.* www.utolag.com/AbranyiAurel.htm – leöltve 2016. szeptember 7-én.; (20) *A hét dokumentuma | ÁBTL.* www.abtl.hu › Szolgáltatások › Nyílt tér – leöltve 2016. szeptember

7-én. (21) Balahó Zoltán: *Történeti Tárnak dokumentumot adományozók életrajzai.* In: *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve,* 2007. XXV. kötet. Bp., 2008. 103. o.; (22) Vadász Kornél: *Kiszabadulnak az ártatlanul elítéltek.* In: *Magyar krónika. 1956 sajtója. Október 23. – November 4. Válogatás.* Sorozatszerkesztő Gyurkó László. Bp., 1989. 300–301. o.; (23) *Helyszíni tudósítás a gyűjtőfogházból, 800 politikai fogoly kiszabadulásáról.* In: *Magyar krónika. 1956 sajtója. Október 23. – November 4. Válogatás.* Sorozatszerkesztő Gyurkó László Bp., 1989. 300. 474. o.; (24) *Őt és félezer politikai elítélt szabadult ki péntek estig.* In: *Magyar krónika. 1956 sajtója. Október 23. – November 4. Válogatás.* Sorozatszerkesztő Gyurkó László Bp., 1989. 441. o.; (25) *Hogy volt?! In: M2 – 2012. január 9. 16 óra 40 perc;* (26) Bene János – Szabó Péter: *A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945.* Bp., 2006. 453. o.; (27) *Eltemették Krencsey Marienne-t | Híradó – Híradó.hu.* www.hirado.hu/2016/06/20/eltemettek-krencsey-marienne-t/- leöltve 2016. szeptember 7-én.; (28) *Liga a magyarság jó híréért.* In: *A HÉT. Közéleti és kulturális hetilap.* 49. szám, 1993. XII. 3. 9. o.

Tűzhalom, 2000

Cédulák XIII.

– a régmúltban kezdődött, majd Mohács után újult erővel folytatódott a magyar értelmiség lefejezése, melynek íme egy epizódja a szegedi bölcsészkaron: már 1957 januárjában megkezdődött az új tanév, miután októberben megszakadt a frissen kezdett '56-os – meséli egy akkori hallgató. A pedagógia tanszéken neveléelméletet oktattak, a kommunizmus pedagógiáját, amelyről akkor még csak fejezeteket adott elő a későbbi professzori tanerő (éppen a mi évfolyamunk lett a szerencsés kiválasztott). Az egyik „peda”-óra végén, a legendás Tetta bácsi, aki mindig kitette a katedrára a karóráját, ezúttal már elindult a kijárat felé, amikor észbe kapott, és visszasietett a kézi vekkerért. Annyit még odabökött a körülötte álló, irányváltásán meglepett diákoknak: „Elfelejtettem, hogy bejöttek az oroszok.” A következő órán már nem ő tanította a pedát... Ehhez hasonló helyzetbe került egy jeles tanárnő, aki az európai középkort oktatta. A *Rejtélyek, botrányok a középkorban* c. kötete a polcomon áll, de (szégyen fejemre) éppen csak belenézegettem. Nos, a professzor asszony „reméljük, az ifjúság áldozata nem volt hiábavaló” bevezető mondatlal kezdte első és – amint az egy héttel később kiderült – egyben utolsó egyetemi óráját... Mindkét esetben célba ért a följelentés. A jelentőt természetesen ismerték a társai, s bár vétkesek közt cinkos, aki néma – ők okkal hallgattak. Én sem tettem volna mást az ismerős korlátok miatt. Különben a jelentő utóbb íróként definiálta magát, éppen szegedi éveit megörökítve, ám tartok tőle fölösen fogyasztva a könyvlapokat. Lám, jelentései idején még csak hónapok teltek el ama fényes napok óta, de vele máris újrakezdődött a múlt...

– 1989-ben Francis Fukuyama az amerikai külügyminisztérium ifjú munkatársaként adta közre *A történelem vége?* című, mindössze néhány oldalas tanulmányát, és ezzel egy csapásra világhírűvé vált. Ám alig negyedszázad telt el, és hol vagyunk ma ettől?! Az európai történelem utóbbi

hét évtizedes szakaszának, úgy tűnik, mindenképpen vége, de az előjelek – tapintatos fogalmazással szólva – „nem túl kedvezőek” a fölhalmozott európai kulturális értékek megújulása, kivált átmentése számára, miközben a történelem sem akar bevégezni... Akik most zúdulnak Európába, társulva a már korábban ideérkezettekhez, kultúránkat nem veszik át, így nem is illeszkednek be. Szóval, megint kiáltani van ok: Európa vigyázz! Amint Simon János politológus fogalmazott: Európa toleránsan befogadja az intoleráns tömegeket... Megfáradt Európánk megint halálos próbatétel előtt, még ha jóléttől elpuhult, fantaszta kormányosai nem is látják kihívásait...

– madárszárnyon ágról, ágról / föld felé / kereng a falevél / föld felé, ég felé / viszi a szél szétfelé / kergeti / egy helyt rögvest leteszi / mása onnan fölszedi / sehová sem / a sarokra elviszi...

– korábban nem ismert, mély melankólia támad korán sötétedő, borongós, esős esteken. Csüggedt, alig leplezett fájdalom a haláltól. Meglepő, de nem félelem, inkább mély szomorúság, némi önmegvetés, hiszen mire föl szeretne még életéveket a vénember, amikor olykor (gyakran!) most is nagyon nehéz... Máskor egyetlen pillantás a váratlan reggeli napsütésre, majd váratlan mesekép – szépséges szívárvány, mire derűsen mosolyog. Hullámozó kedély, mint egy gyermeké... És közben fohász erőért, mit kirótt feladatai, maradék céljai kívánnak... Dicsekszik, ha panaszkodik munkájára. Rejtegeti, de boldog ember, ha nem fáj különösebben... s viselheti még kis darabon.

– egy jogász meséli egyenes adásban a képernyőn, hogy miután a szintén jelen lévő történész-szel elkészítették Mindszenty József boldoggá avatásához a szükséges és részletes életrajzot, a dokumentumot átvevő Vatikán illetékes hivatalnok (40 év körüli személy) az iratok néhány hetes áttanulmányozása után megkérdezte: a bíboros az embertelen megkínzása után miért nem fordult

bírósághoz az ÁVH kihallgatási módszerei, a személye ellen elkövetett törvénytelenések ügyében? Kérdezi mindezt a mai vatikáni adminisztráció vélhetően fontos tagja, Európában, a 21. század elején, amikor még egy évszázad sem telt el az egyházüldözés egyik legnagyobb eseménye óta... Mindszenty József pöre Rajk László kivégzésének az évében, 1949-ben zajlott. A bíborost nem ölték meg – bár megtehették volna... És ma a vatikáni ember nem érti, miért nem fordult az ÁVH börtönéből bírósághoz! Valamikor csak úgy szajkóztam a hallottakat: ha csak egy nemzedéknyi időre is elfelejtik a múltat, elveszhet örökre... Nem tölt el örömmel, de megéltem a kijelentés igazságát. Legújabb kori szégyeneink...

– nemzetügyben szemlélő részeseivé váltunk a kínosan növekvő európai tanácstalanságnak, szellemi vakság táplálta tudatlanságnak. Nem leplezi ezt a szellemi világ folyamatos lebutítása, örökölt kultúránk lezüllése, nem is szólva az agymosó média gépesített jelenlétéről, amely a hajdani „béketábor”, a Kelet-Európában megtagadott kommunista rendszer szerves jellemzője volt mintegy félszáz éven át. Fukuyama mint ránk maradt, megbízott mindentudó, a globalizáció hasznáról zengedez még ma is, mely ugyan a máig őrzött európai nemzetközösség meghasonlásához vezet, de az óceán túlpártjáról nézve: se baj, úgy is jó! Mert a szörnyek nem változnak jóvá, talán a jók sem válnak szörnnyé, ezért valami szürke masszát gyúrnának belőlünk az új Európa nagy tervezői, lefedni a Huntington által rég jövendölt civilizációk, vallások harca okozta mély társadalmi töréseket. Jelenleg Európa növekvő fenyegetettségétől szorong, miközben hivatali vezetői nemzeti, kulturális gyökereinek a felszámolására törnek. A vén Európát mind távolabb sodornák mai lakóitól, mintha vezényszóra megtagadhatnánk elődeinket. Európa kulturális-vallási hagyományvilága nem irtanivaló, sokkal inkább folyamatos ápolásra szorul, ahogy a kontinens is. Bármilyen okból háttérbe szorítani, korlátozni a nálunk honos, határokon átnyúló, néphagyomány őrizte vallási-művészeti alkotásainkat, a régmúltat ezer alakban hordozó templomi, iskolai örökségünket – menthetetlen szellemi leépüléssel jár. Az európai kultúra csak akkor él könyvekben, épületekben, múzeumi tárgyakban, ha ezeket a megújuló nem-

zedékek gondoskodása elevenen tartja. Tudatos neveléssel feledtetni a nemzetek hagyományait – európaiságunk fogyatkozása. Évezredes kulturális értékeink háttérbe szorítása a szellemi arculat elvesztésével jár, amit álságosan leplez a tudatlan hivatkozás ismeretlen emberek jogaira, méltóságára. Keserves helyzet, mert változni kell, semmi kétség, hiszen nem maradhat mozdulatlan földrészünk büntetlenül, de az erőltetett mértékű-ütemű átformálás következménye rendkívül kockázatos. Az ígélet, hogy Európa megőrizheti önmagát, ha befogadja a világ különféle embereit, ételeit-italait, zenéit, szokásait, vallásait, mert minden megfér együtt békében – életveszélyes fenyegetés. Európa soha nem volt a békés együttélés példája, lakói megküzdöttek a lehetőségekért. Azt hirdetni, hogy a hazaszeretet meghaladott eszme, hogy ma már föl kell oldódnia az emberi faj egészében, s csak ezután következik a haza – hamis szólam az egyetemességről, valójában a kis népek megmaradására tör. Már pedig az európai nemzetek zöme néhány kivételtől eltekintve a kis lélekszámúak közé tartozik, amelynek a létezése múlik lányaik-fiaik hazaszereteten. Rettenetes terhet hagyunk örökségül gyermekeinkre nemzeti arculatuk megőrzéséhez, apáik jó példázata híján.

– a menekültekként beáradó milliós tömegek befogadásának, elutasításának drámája „szétrázta” az EU eddig úgy-ahogy őrzött egységét. Lakói és képviselői megosztottsága láthatóvá vált, ebben békét remélni fölösleges. Ész érvek ütköznek erkölcsi parancsokkal, lehetetlen „középen” kiegyezni. A politikai ellenvélemények ütközése átcsúszott a művészeti-vallási szférába is, értelmetlen és rémisztő fénytörések villóznak. A francia polgármesterek szövetsége betiltaná a főtereken hagyományosan fölállított betlehemi jászolt, mert az sérti a világnézeti semlegességet. Egy amszterdami képgaléria cenzúrázta évszázados festményei címét és leírását, mondván a „politikai korrektség” mindenekelőtt. Mások ezt az eljárást művészeti cenzúrának minősítik, elvetik. Több északi országban levetetik a keresztet a középületekről – sérti az állami pártatlanságot. Közben a migránsok iránt kezdetben mutatott boldog fogadtatás egyre szélesebb körben csap át ijesztő agresszióba, párhuzamosan a beáradók nyomaszító tudatlanságával, választott hazájuk félreisme-

résével... Keserves, de a beözönlők mást hittek befogadóikról, választott új hazájuk nyújtotta lehetőségeikről, miközben azok maguk is tévedtek az érkezőkről. Tévedések játéka lehetne, ha nem lenne oly tragikusan fenyegető...

– valaha három helyen is éltek egy időben jelentős magyar népcsoportok – derül ki egy szak-történész dolgozatából. Julianus barát tatárbetörés elleni segítségkérő útjáról szóló leveleiben olvasható, hogy a mai Irán területén, a Volga vidéki sztyeppéken is egyaránt értették a *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvén beszélő, Kárpát-medencei magyart. Valaha nagy nép voltunk, izlelgetem a szavakat furcsa büszkeséggel. De már akkor sem tudtuk megteremteni az egységes magyar hont, hiszen földrajzi értelemben is sok száz, ezer kilométer választotta el a népet... Ám, mint Julianus beszámolójából kitetszik: erős érdeklődést mutattak messzire szakadt testvéreik viselt dolgai iránt... Az Európába jött törzsek segítséget kértek az elhagyottaktól, ők ugyan nem jöttek védelmezni az eltávozottakat, de értették a hívást... Fájón ismerős helyzetkép.

– az egyik ismerős, barátságos taxisofőr olvasó ember. Többször láttam vaskos könyveket a kocsiban, ha várakozik, olvas. A minap kértem, hol a könyv. Kapott karácsonyra többet is, mondja, az egyiket elkezdte, de a nyitó fejezetben leírja a szerző, miként robbantott fel egy terrorista egy óvodát. Az unokája óvodás, ezért nem tudja folytatni a tényregény olvasását. Most erőt gyűjt, azután majd megpróbálja, ha tudja, folytatja. „Soha nem gondoltam, hogy ilyen gyöngye lelkűvé válok – magyarázta a feleségének –, de ha ezen túl leszek, folytatom...” Mondom neki, egy évvel ezelőtt még el sem tudtuk volna képzelni, hogy így alakulnak a dolgok, azóta azonban sok minden történt Európában. Azt feleli, félti a gyerekeit, a fiatalokat, akik nem számolnak azzal, ami rájuk vár. Mi sokkal nehezebb világban nőttünk föl, de a gyerekeink jobb körülményekhez szoktak, most mégis úgy fest, a világ ezt nem veszi figyelembe, s mi nem tehetünk a jövőjükért semmit – aggodalmas öregek lettünk.

– az eredményes demokrácia sajnos megke-
rülhetetlen feltétele a tájékozott, közélet iránt ér-

deklődő, különösebb szenvedélytől mentes, józan ítélőképességű, toleráns embertömegek állhata-tos jelenléte. Ez alapvetés, mert a tudatlan, gyűlöl-ködő sokaság csak hasonló véleményeket tud ki-termelni magából. Európa-szerte új típusú pártok jelennek meg „alternatív formációk” címen, mond-ván, kiszorítják a hatalomból a régi korruptakat, magyarázzák a helyettünk is „elemzők”. A fennálló rendszer pusztá tagadása legföljebb a választási győzelemhez lehet elegendő – de utána, merre tovább? Hála a média évtizedes, felbecsülhetetlen hatású agymosásának, a tévénezők, lapolvasók, netezők mind kevésbé értik a világot. Iránymutató véleményt kérni tőlük... Visszajutunk az önveszélyes, tehetetlen demokráciához, a képmutató po-litikusok uralmához. Olvasom, Hitler legfőbb férc-művének évekig írt „kritikai kiadása” csillagászati áron kelt el Európa példaországában, miközben a rendőr a körözött személy leírásakor ne tüntesse föl annak børszínét, származási országát, külön-ben még rasszistának titulálják...

– sok éve olvastam először New Yorkról – régi zsidó írótól meg másoktól, láttam filmeket a la-kóiról, és mindenki afféle földi paradicsomként írta le ezt az országnyi várost. Hangulata van, a megvalósult demokrácia, itt nincs gyűlölet, legföl-jebb a megcsalt szerelmesek között, gengszterek igen, de ők sem bunkók, csak akivel nem lehet másként, Keresztapa mély bölcsessége, ember-ismerete, az élet itt valóban folyvást lehetőség, építsd fel magad, légy, aki tudsz. Itt a melegek is elfogadottak, a másság nem hátrány a polgár-mester-választáson. És a zene, a művészet, egy-szóval csúcs ez a metropolis. És akkor most egy angyali ifjú hölgy véleménye: Pestről ment ki, a legjobb galériákban tanult, most is egy ilyenben középvezető, vőlegénye milánói, de mégsem érzi jól magát, mert itt mindenki örökké rohan, törtet, mondja. Nagyija, ha kimegy hozzá, csak taxival jár, mert rászólnak – nem tud sietni! Galériát ala-pítana, de eszméletlen sok pénz kell hozzá. Az emberek nem érnek rá semmire, rohannak, ma-gányosak, értsd meg – magyarázza a kamerának –, itt nem lehet normálisan élni. Pedig ez a város az emberi fejlődés diadala, de ha rám szólnak az utcán, hogy nyomás tata – eldöntöttem, nem megyek oda. Persze nem kell gyalog járni, „oszt annyit”...

Szigetvár emlékezete

A Habsburg Birodalom iránt nem épp baráti érzelmű Richelieu bíboros, tán a valaha élt legnagyobb francia államférfi így emlékezett Szigetvár 1566. évi ostromára: „Zrínyi Miklós és katonái a pusztulástól az egész európai civilizációt mentették meg.” Az erősen túlzó kijelentés – és sok ehhez hasonló – példázza a megkönnyebbülést, mely a kontinens vezetését évszázadokkal később is befolyásolta.

Persze nincs nép, mely az érdemet elsősorban ne saját magának tulajdonítaná. Dél-Franciaország tengerparti települései, az itáliai városállamok, Velence, Ausztria, a Német-római Birodalom és a lengyel nemesi köztársaság az iszlám elleni harcból ugyancsak kivette a részét. Kamieniec 1672. évi pusztulása a lengyelek Szigetvára. A IV. Mehmed szultán és Szelim Giráj krími kán vezette török–tatár–kozák had a sziklaerődöt két hét után bevette, mert Potocki hetman és Lańckoronski püspök feladták. Az ostromot Henryk Sienkiewicz 1888-ban így idézte fel: „A lengyelek keble egymaga fogta fel az Európára zúduló áradatot. Tíz esztendővel később pedig III. János (Sobieski) király őfelsége Bécs alatt porrá zúzta a török hatalmat.”

Brne Karnarutić horvát reneszánsz költő Szigetvár elestét már 1584-ben hőseposzba foglalta. Ez az alkotás alapjául szolgált a poéta, katonai szakíró és hadvezér Zrínyi horvátul és magyarul írott *Szigeti veszedelem* című munkájának. Ivan Zajc 1876-ban komponált operája mellett a zenében, a képzőművészetben és a literatúrában se szeri, se száma az ostromról és Zrínyi áldozatvállalásáról született műveknek. Az egyetlen időtálló alkotás a dédunokáé, éppúgy, ahogy Gárdonyinak a másik jelentős haditettét megjelenítő írása: az *Egri csillagok*. Előbbi szinte emlékművé kövült, utóbbi az „ifjúsági irodalom” kategóriájába süllyedt.

Nincs ebben semmi meglepő.

Az olvasók fáják a könnyen emészthető bestsellereket. Ami tartalmas és fűszeres, vagyis a tanulság és a katarzis más kérdés; odáig kevesen jutnak. Eger, Szigetvár, Gyula, Nógrád, Veszprém, Lippa, Jenő és más várak, más küzdelmek fényei és árnyai az emlékezés során nem egyformán érvényesülnek.

A dicső múlt a kismestereket elvakítja, a nagyokat megvilágosítja. Ez áll a históriára nézve is. A szépirodalom hajlamos a heroizálásra – vagy a sivár és hamis deheroizálásra –, a történettudomány pedig szeret bíbelődni a részletekkel. Így aztán időről időre elhanyagolja a nagy egészet. Ám a török hódoltság hosszú korszakának alapműve, Hegyi Klára *Egy világbirodalom végvidékén* című, 1976-ban megjelent kötete az eseményeket átfogóan láttatja. A könyv a monográfiák közt elsőként állapítja meg: „Magyarország az oszmán birodalomból nézve is végvidék volt.” Ezért ebből a munkából és a hűvösen tárgyilagos Pálffy Géza legújabb kutatási eredményeiből próbálok kiindulni, hogy sem a Richelieu-féle lelkendezés, sem az álobjektív lebecsülés hibájába ne essek. Mindezeket Szelaniki Musztafa török történetíró, a szigetvári események tanúja sem követte el, miközben Zrínyiéről így írt: „Oroszlánokként harcoltak.” Később Ibrahim Pecsevi és Musztafa Dzselaálzáde ehhez hasonlóan fogalmazott, mert az ostrom, illetve annak során Zrínyi és a szultán halála a török írástudók emlékezetébe éppúgy beleégett, mint a magyar, a horvát és a német tollforgatókéba. Utóbbiak a dicsőítés mellett attól sem riadtak vissza, hogy Gyula 1566. évi bevételekor a birodalom közvéleményét hamis híresztelésekkel traktálják, melyek szerint a szultán sógora, Pertev pasa az ostrommal felhagyott, a vár megmenekült.

Annak idején két nagy ellenfél: Habsburg Ferdinánd és Szulejmán feszültek egymásnak, majd II. Miksa és II. Szelim békét kötöttek. A

fegyvernyugvás oka egy felismerés: a császár képtelen összefogni a magyar és nyugat-európai erőket, a padisah sikeres hadjáratait pedig az irdatlan távolság akadályozza. A hatalmi érdek és a megosztottság – éppúgy, mint napjainkban – természetes velejárója a kontinens történetének. Már-már feledésbe merül, hogy Szulejmán szövetséget kötött I. Ferenc francia királlyal, aki a Habsburgok gyöngítése végett minden eszközt megengedhetőnek tartott. Pénzt és hadi eszközöket bocsátott a fényes porta rendelkezésére, miközben a Szentszék hú fiaként népszerűsítette magát. Esztergom 1543. évi ostromakor a támadásban részt vett egy teljes francia tüzérüteg is. Pápai tiltás ellenére gallok, olaszok és a spanyol inkvizíció elől menekült zsidók segítségével sikerült megteremteni a korszerű török fegyvergyártást. Amit az oszmánok nem voltak képesek előállítani, azt a franciák a genovai hajóhaddal szállították az égei-tengeri kikötőkbe és Sztambulba. Ciprus lerohanása után az oszmán célnak – a Földközi-tenger uralmának – a Habsburg don Juan D’Austria 1571-ben Lepantónál aratott diadala egyszer s mindenkorra véget vetett, csak hogy erre öt évvel Szigetvár ostroma után került sor. Mindezeket azért érdemes felvívni, mert egyeseket még egy négyszázötven éve lejajlott esemény is hamisításra, legalábbis annak átértelmezésére sarkall. A história már csak olyan, hogy az egykori ellenfelek és szövetségeseik kezdettől fogva más-más szemszögből közelítenek hozzá. Sose volt egyforma a honvédő magyarok és horvátok, a hódító oszmánok, a német birodalmi, az ausztriai és a cseh-morva rendek felfogása, nem szólva a katolikus-protestáns, illetve a „kuruc-labanc” szemléletről.

Nehézség ide vagy oda, a török a bécsi aranyalma, azaz Kizil elma elfoglalásáról nem tett le. Ennek kapcsán idézi Fodor Pál akadémikus Szulejmán híres példabeszédét: „A padisah a Díván elé terített egy óriási szőnyeget, közepén egy almával. Majd rákérdezett az ulémákra: van-e köztük, aki felveszi az almát, anélkül, hogy a szőnyegre lépne? A dolog nyitjára egyikük se jött rá. Ekkor Szulejmán odalépett és nekiállt feltekerni, végül felvette az almát és így szól: helyesebb a gyaurokat apránként felmorzsolni, mind földjüket egyszerre elözönlenni. Mert ha vereséget szenvedünk, mind föllázadnak és ellenünk támadnak.”

Jóval korábban Oláh Miklós esztergomi érsek Rotterdami Erasmusnak írott levelében így fogalmazott: „A török igen hatalmas ellenség... Míg a birodalom fejedelmei készülnek ellene, képes az egészet tűzzel-vassal elpusztítani. Félek, hogy a német fejedelmek viszályai és nemtörődömsége miatt épp a mi korunkban valósul meg, azáltal, hogy a török egészen Kölnig jut és ott kell leküzdeni.”

Az expanzió elsődleges akadálya előbb Kőszeg, majd Szigetvár. Bár elestek, az ostromlók nem jutottak tovább, és az addig lendületes terjeszkedés végzetesen elakadt. Jóllehet, Pannónia csupán a felvonulás útjába eső akadálnak minősült, mintegy százötven évig tartotta magát. Egy diadal: Eger, és két bukásában is lelkesítő példa a „legmagyarabb század” alapjainak bizonyult. Irodalmunk Tinódi Lantos Sebestyéntől és Bornemisza Pétertől Balassi Bálintig, Forgách Ferenc püspökig, Gyulaffy Lestárig és Wathay Ferencig az ellenállók nem győzte magasztalni és helytállásra buzdítani. Jóval Zrínyi halála után Pálffy Miklós gróf, Győr visszafoglalója szavait Ibrahim Pecsevi török krónikás jegyezte fel: „Mi a muzulmán népet mostanáig olyan doboznak tartottuk, melyet elődeink nem mertek felnyitni, mert azt mondták, telis tele van kígyókkal, százlábú férgekkel, skorpiókkal, s ha a dobozt felnyitnánk, országunkra kiáradnának, s a népet megölnék.”

A török számára a Szigetvár elestét közvetlen megelőző események sem voltak igazán biztatóak. Arszlán budai pasa az érkező Szulejmánnak Várpalota elpusztításával akart kedvezni, csak hogy az erődöt Thury György megvédte. Arszlán csúfosan visszavonult, mi több, Tatát és Veszprémet is elvesztette (utóbbit a hírneves rátóti Gyulaffy László, palonyai Magyar Bálint és Eck zu Salm osztrák generális foglalták vissza). A kudarcért a padisah a pasát lefejeztette, ahogy az egy despotikus rendszerben szokás. A diktátum az oszmán társadalmi felépítménynek egyszerre volt ereje és gyöngesége. A lassú hanyatlás Szulejmán halálával és a rettenetes szigetvári török véráldozattal kezdődött, ami a kortársak számára hamar nyilvánvalóvá vált. Ismét érdemes az akkor még nem patetikus és főleg nem búsmagyar költészetre, a vitézi énekekre, valamint a korszak emlékirataira, levelezéseire hivatkozni.

Históriás érdekesség, hogy Szigetvárt egy szerb és egy horvát ütközött egymásnak: Szokollu Mehmed nagyvezír, a hadjárat tényleges irányítója és Zrínyi Miklós, azaz Nikola Subić Zrinski. Előbbi az Oszmán Birodalom sajátos példája: bármilyen születésű, bármi alacsony sorból származó személy eljuthatott a legmagasabb tisztségbe is. Sokolović, azaz Szokollu boszniai szerb közemberből flottaadmirális, Rumélia beglerbégje, három szultán főembere lett. Mindehhez csupán az iszlám hit felvételére, tehetségre és némi szerencsére volt szükség. A nagyvezír elfogulatlanságára jellemző, hogy az ostrom után ellenfeléről a legnagyobb elismeréssel szólt.

A horvát főúr, Zrínyi egy ugyancsak ősrégi horvát familia sarjával, Frangepán Katalinnal kötött házasságot, Ferdinánd király szolgálatába állt, majd részt vett a török által ostromlott Bécs védelmében, Pest alatt felmentette a birodalmi hadakat, végül Horvátország bánjává nevezték ki. Már az első évben jelentős diadalt aratott Somlyónál, ahol maga is súlyosan megsebesült. Ferdinánd neki adományozta az egész Muraközt, Csáktornyával és Stridóvárral. Zrínyi Csáktornyát tette birtokközpontjává, a Szent Korona tagja lett, és címerbővítésben részesült. Ezután tekintette magát inkább magyarnak, mint horvátnak. Olyannyira, hogy a horvát rendek fölpanaszolták, hogy a Magyar Királyság javára háttérbe szorítja saját népe érdekét. A vád Zrínyit fölöttébb elkeserítette, de korántsem hátráltatta. Kitartott Ferdinánd és Magyarország mellett. Attól sem riadt vissza, hogy Hans Katzianer grófot, aki árulásra akarta rávenni őt és János bátyját, egy vacsora során megölesse. Neki köszönhető Szigetvár első ostromának megghiúsítása, mivel előbb Kostajnicánál verte szét a törököt, majd a Stančić Márk által védelmezett erősség felmentése során Babocsa alatt újabb győzelmet aratott.

Stančić (Horvát) Márk 1566-ban sikerrel védte a mocsárvárat Hadum Ali budai pasával szemben. Zrínyi a vezetést az ő halálakor vette át. Korábbi győzelmeinek se szeri, se száma: 1545-ben a Kulpa vidékén legyőzte Uleman pasát, 1552-ben Marusevácnál megmentette a hátráló horvát hadakat, 1554–55-ben Boszniában portyázott, 1556-ban visszafoglalta Korotnát, 1562-ben megverte a túlerőben lévő Arslán pozsegai szandzsákbég seregét, végül megerősítette Szi-

getvárt. Egyetlen téves döntése az Újváros megépítése, mert az gyöngítette a falakat övező természetes akadályokat. 1566 tavaszán azonban hiába kérte a haditanácsot, hogy az őrség létszámát hatezer főre egészítse ki. Küldtek pár német pattantyúst, de pénzt, élelmet nem. Zrínyinek muraközi és Vas megyei birtokairól kellett ezer forint értékű húst és gabonát szállíttatnia a várba, hogy az ostromot felkészülten fogadják. A falak közt vasfegyelmet tartott; egy katonáját például felakasztatta, mert kardot rántott a felettesére. Még a konyhai kiadásokról is részletes jegyzék készült, beleértve azt is, hogy mikor mi kerül a főkapitány asztalára.

Addig sok víznek kellett lefolynia a Dráván. Vélhető, a renegát Katzianer megöletését Ferdinánd nem bocsátotta meg. Zrínyit leváltotta horvát főkapitányi tisztéről, utódának, Lenkovics Jánosnak tízezer fős erősítést küldött, ám a hóst nem támogatta. Erre Zrínyi a báni megbízatásáról is lemondott, ám a harcról esze ágába se volt lemondani. Noha a császár és generálisai nem pártfogolták, inkább akadályozták, 1566-ban a Segesd várát ostromló törököt ismét szétverte. Frangepán Katalin halála után második feleségével, a cseh Rosenberg Éva grófnővel folytatott német levelezéséből kiderül, milyen nehézségei támadtak. A többi között azért, mert a drinápolyi béke során vállalt adófizetést élesen ellenezte. A sarcot nemhogy meghunyászkodónak, abszolút eredménytelennek tartotta, az udvar azonban számolt: évi harmincezer arany mégiscsak kevesebb a felszabadító hadjáratához szükséges másfél-kétmillió rajnai tallérnál.

A Szulejmán által három részre szakított Magyarország hódoltsági területén, majd Erdélyben Szapolyai János özvegye, Izabella királynő évi tízezer aranyat fizetett. Minthogy a Buda felszabadításáért indított, az „anyámasszony-katona” Brandenburgi Joachim herceg vezette hadjárat kudarcba fúlt, a harács nemhogy megszűnt, tovább hízott. Ráadásul elveszett egy tucat jelentékeny erősség, köztük Szekszárd, Fejérvár, Tata és Esztergom, majd Mehmed budai beglerbég bevette Simontornyát, Visegrádot, Nógrádot és Hatvant. Ezek után Habsburg Ferdinánd a békéért a nagyvezírnek újabb harmincezer aranyat küldött. Az is az igazsághoz tartozik: a császár ráébredt, hogy az oszmánok feltartóztatása

csakis a Luxemburgi Zsigmondéhoz és Korvin Mátyáséhoz hasonló végvárrendszer kiépítésével lehetséges, s ahhoz legalább átmeneti fegyvernagyvársra van szükség. Ám a stratégiai cél már nem a Magyar Királyság védelme, hanem a török erők elaprózása és előrenyomulásuk lelassítása. E törekvés áldozatául esett az országglakosok több mint egyharmada a tizenöt éves háború (1591–1606) során és a későbbiekben, míg a hódítókat nagy nehezen sikerült kiverni. Mindezekről azonban nem csupán a Habsburgok tehetnek. A kuruc szemléletű magyar történeti irodalom a bécsi hadilevéltárban kutakodó Takáts Sándor piarista szerzetes és mások nyomán hajlamos megfélemezni arról, hogy királyi várainkat jól-rosszul az uralkodóház, pontosabban a német birodalmi, az osztrák és a cseh–morva rendek hadi megajánlásai, olykor a Szentszék adományai tartották fenn.

A küzdelmet Mohács és különösen Szigetvár után az a felismerés mozgatta: akkor lehetünk egységesek, ha van kitől-mitől különbözni. Annak ellenére, hogy az összefogást a hullámozó harcok közepette önérdek és árulás egyaránt akadályozta. Egy nemzet úgy válhat önmagával azonossá, ha támadói ellen a háborút nem adja fel. *Támadókról*, nem hasonló kultúrák együttműködő tagjairól, vagy életveszedelem fenyegette üldözöttekről van szó. A befogadás feltétele – előbb a kunoké, majd a felvidéki és az erdélyi szászoké, később a sváboké, az oláhoké és a Černojević pátriárka vezette szerbeké – a betagozódás volt, művelődésük és szokásaik megtartása mellett. A betelepítést a gyéren lakott területekre népesedési, gazdasági és katonai szükségszerűségek igazolták. Csakhogy ami a középkorban és az újkorban a vallási és a rendi hierarchiába való illeszkedés, az manapság a képviselői demokrácia tisztelete, egyház és államhatalom szétválasztása, a nők egyenjogúsága, munkahelyi alkalmazkodás és sok egyéb; vagyis az a helyzet, amelybe az európai társadalmaknak hosszú évszázadok során sikerült eljutniuk.

Szigetvár előtt és után még sokáig élet-halál harcot kellett vívni, mert a despotikus oszmán rendszer és a rendi gyűlésre, a törvényekben rögzített vagyon- és jogbiztonságra, valamint a földbirtok örökölhetőségére épülő késő feudális

társadalom kibékíthetetlen ellenségekként küzdöttek egymással.

A történelmi fejlődés lassú, megtorpanásokkal és visszarendeződésekkel vegyes folyamatát még egyetlen népnek, egyetlen kontinensnek sem sikerült felgyorsítani. A győzelmek és kudarcok mind azt példázzák, idő kell ahhoz, hogy az egyének, családok, kisközösségek és nemzetek felismerjék, miben érdemes megegyezniük, s miben kell megtartaniuk önállóságukat. Így volt régen – és így van ma is. Csakhogy napjainkban a gazdasági és katonai kényszer nem áll fenn. A demográfiai utánpótlás más kérdés: azt a mohó fogyasztás, a felelőtlen individualizmus és a politikai tehetetlenség okozza. A késő középkori magyarság írástudói végromlásból tartottak, de mitől félnének manapság, amikor fegyver sem kell a muszlim hódításhoz? Szigetvár tanulsága nem válhatott időszerűtlenné, mert a legújabb kori események nem hagyják. „Multikultúra” jócskán létezett a régmúltban is, nem szólva a magyarországi autonómiák többé-kevésbé önálló szigeteiről: az erdélyi és felvidéki szász városokról, a szabad királyi településekről, a felszabad mezővárosokról, a jászkun kapitányságról, a délvidéki bánóságokról, Horvátország önálló nemzetgyűléséről, a hajdúkról és a szerb granicsárokról (határőrökről). Ámde ott és akkor az összes versengő, gyakran ellenséges nemzet és vallási közösség keresztény alapokon állt. Tudták, miben különbözik a kizárólagosságra törekvő iszlám a jézusi szellemiségtől, a katolicizmustól és a hitújító protestáns felekezetek téziseitől.

Bizánc ostromakor, Várna alatt, Rigómezőn, Mohácson, Szigetvárt, Cipruson, Rodoszon, a Földközi-tengeren, Ukrajnában Kamieniec-nél és mindenütt az elhúzódó háborúk nyomán a török célja egyértelmű volt: az összes nemzetet belekényszeríteni az ummába, az iszlám világközösségbe. Lehet ostobán tagadni, de a törekvés mit sem változott. Legföljebb egy dolog: a próféta vallása szétesett. Szunniták, síiták, vahabiták, szalafiták, önjelölt kalifák, mullahok, imámok, ayatollahok, továbbá törökök, kurdok, arabok, afgánok, pakisztániak vívják gyilkos küzdelmeiket Allah nevében, a népirtástól se riadva vissza. Idő kérdése, hogy megvívják Európában is. Az meg a rendőrállam s egy kontinentális polgárháború veszélyét idézi fel.

Nem véletlen, hogy az oszmán hadsereg elitje: a janicsárok ideológiai képzését bektasi der-visekre, vagyis a legharcosabb szektára bízták. Laktanyáikban a fanatikus vallási oktatás még a fegyvergyakorlatoknál is fontosabb volt. A felkészítés a háborúra a muszlim világban ma is a kisgyermekes uszításával kezdődik, egyúttal áttevődik az európai nagyvárosok zárt negyedeibe, ahol a mecseteket gyűlölködő hitszónokok uralják.

Tehetlenséggel vegyes álszent sáпитozás: ez jellemezte a királyok és pápák, vagyis az európai vezetőség egy részét négyszázötven évvel ezelőtt is. S ez a padisahnak, ahogy a törökök nevezik: törvényhozó nagy Szulejmánnak alaposan megkönnyítette a dolgát. A szultán megítélése saját korában is hódolatteljes volt, ma pedig a török história legjelentősebb személyiségének tekintik.

Az volt.

Szulejmán az oszmán dicsőség megtestesülése, s nem csak hadvezérként és a birodalom gyarapítójaként. Legalább annyira tartják jogtudósként, költőként, műpártolóként, a gazdaság fejlesztőjeként s a félhold legbölcsebb és legmélványosabb vezetőjeként. Sok száz gázelle, vagyis e sajátos versformában írott költeménye a török irodalom gyöngyszeme, az ottani iskolák kötelező olvasmánya. Politikáját tekintve azt tette, amit kora összes uralkodója: igyekezett a lehető legszélesebbre tágítani hatalmát és vallási befolyását. Ugyanakkor a hitet mint hatékony szellemi fegyvert Róma, a terjedő reformáció és annak számos elágazása a muszlimokhoz hasonlóan tűzzel-vassal igyekezett érvényre juttatni. Ám a kereszténységre való hivatkozás mellett a nyugati (és a magyar) döntéshozók jó részét akkor sem ideológiai-erkölcsi megfontolások, hanem egyéni érdekek és kisszerű ellentétek motiválták. Az eltökélt, egyetlen akaratnak engedelmesködő törökök e tekintetben óriási fölényben voltak, nem szólva a XVI. században még egységes iszlámról és a hadvezetőség egyértelmű céljairól. Később került sor a díván hatalmi harcaira és a janicsárlázadásokra, melyek a fogyó félhold Magyarországra vetülő árnyékát elhalványították, majd lépésről lépésre eloszlatták. Ahhoz azonban Szigetvárra, majd sok kis szigetvárra volt szükség.

Maga az ostrom a kitartás jelképe.

A szultán százezres hadserege 1566. augusztus 6-án kezdte ostromolni a Dél-Dunántúl legjelentősebb erősségét. A vár kerek harminc nap után esett el, ami a 2800 fős védősereget tekintve világra szóló teljesítmény. A történettudomány máig vitatja, hogy az eredeti cél Bécs vagy Eger volt-e – mindenesetre tény, hogy Szulejmán az ifjú János Zsigmond erdélyi fejedelemmel létrejött nándorfejérvári találkozója után indult Szigetvárra. Zrínyinek abban az évben sikerült visszafoglalnia Siklóst. Esélyesnek tűnt, hogy a törököt visszaszorítja a Dráva mögé, megakadályozva, hogy Nyugat felé újabb területeket hódítson meg. A padisah döntését ez is befolyásolhatta.

A hármastagolású erődrendszert korszerű olaszbástyák védték, melyek a mocsárban különálló szigeteket képeztek. A támadóknak végül a vizek lecsapolásával sikerült a falak alá jutniuk, de a vár állta a szüntelen ágyútűz és a török meg-megújuló rohamát. Szokollu Mehmed nagyvezír a kudarcok nyomán alkudozásba bocsátkozott, mi több, Zrínyinek Horvátország koronáját is kilátásba helyezte. Ám a főkapitány nem tágított, annak ellenére, hogy tudta, felmentésre nem kerül sor. A Győr alatt állomásozó jelentékeny császári és magyar erők tétlen vesztegeltek, bár az ostromnak jó eséllyel véget vethettek volna. A birodalmi hadvezetőség később a Bécsi-medence védelmére hivatkozva mentegette magát. Nem kizárt, hogy a cseles török híresztelés valóban megtevesztette a haditanácsot – nem az első eset lett volna –, csakhogy a győriek még elterelő hadmozdulatokra sem vállalkoztak, röviden: Zrínyit magára hagyták.

A szeptember 6-ai végső roham során az ostromlók erős ágyú- és puskatűzfedezettel hadrendbe álltak, csakhogy a támadást megelőzte a várbeliek kirohanása. Zrínyi mindösszesen hétszáz katonájával a törökre rontott, és addig küzdött, míg a zászlóalj egy szálíg elesett. Az oszmán veszteség legalább huszonötezer fő volt, egyebek közt azért, mert a főkapitány ügyes időzítéssel felgyújtatta a lőportárat. A robbanás százával pusztította a bevonuló sereget. Maga Szokollu Mehmed nagyvezír is csaknem a lánokok közt lelta halálát. Az égő várban ezután is folyosóról folyosóra, helyiségről helyiségre folyt a küzdelem, míg a falak közt egyetlen élő magyar

és horvát harcos se maradt. Az összes német pattantyús, a csekély birodalmi támogatás képviselője is odaveszett.

A költő Zrínyi eposzában dédapja kardjának tulajdonítja Szulejmán halálát, ami nem más, mint költői eszköz. A padisahot magas kora és a fáradságos utazás ölte meg. A hadjárat ezzel véget ért, Bécs megmenekült, Szokollu Mehmed beérte a győzelmi jelentéssel, majd a sereget visszavezérelte Sztambulba. Szulejmán halálát hetekkel később, II. Szelim trónra lépésekor jelentették be.

Török forrásokból tudjuk – ha nem a virágos keleti túlzások egyike –, hogy a pompás török felvonulásra válaszul Zrínyi a vár középpontjába egy óriási keresztet állíttatott, a falakra vörös posztót húzatott, majd néhány bástya tetejét fénylő ónnal vonatta be. Az meg egy népi versezetről maradt ránk, hogyan búcsúzott feleségétől és György fiától: „Édes jó fiam, te magad is jól tudod, / hogy Szigetvárt fejemet vesztem...” Ifjabb Zrínyi Csáktornyan maradt. A Szigetvárra vonuló sereg ugyan megkísérelte elrabolni Györgyöt, de csak egy dobost és egy kürtöst sikerült elfogniuk. Apját azonban a kitöréskor lelőtték, fejét vették, és lándzsára tűzve Budára küldték, hogy a pasa to-

vábbítsa Bécsbe. Utolsó óráiról Ibrahim Pecsevi így írt: „Díszruhát öltött, zsebébe száz aranyat rakosgatott, hogy annak jusson, aki végez vele.” Az ostrom szemtanúja, Szelaniki Musztafa szerint: „Zrínyi fejébe csapta aranyos-ezüstös bársony süvegét, s a mellén aranylánccal, kezében aranyozott kardjával rohamra indult.” Ugyancsak Szelanikitől tudjuk, az ostrom egyetlen túlélője, a Órnko nevű kincstárnok a nagyvezír kérdésére így felelt: „Zrínyinek százezer magyar forintja, ezer arany pohara és több más értéke volt, de mindezeket emberei közt szétosztotta.”

A történeteket nemcsak a kegyelet okán szükséges felidézni, hanem azért, hogy legalább saját történelmünkben okuljunk, és ne lépünk folyvást ugyanabba a zavaros folyóba. Az emlékezés Szigetvár ostromára és Zrínyi halálára legyen a résztvevők objektív értékelése. Szulejmán szultán, vele huszonegyezer török is ott vesztette életét, szemben kétezer-nyolcszáz magyarral, horvással és pár tucat német pattantyússal. Hőstettet utóbbiak hajtottak végre, nem a nyomasztó túlerőben lévő oszmánok. Ha pedig Szigetvárrott valóban előkerül a padisah türbéje, az nem elhalványítja, hanem fölragyogtatja a hazájukért életüket áldozók bátorságát.

Mindennapi kenyerünket..., 2011

Igen és igen

A két Szervátiusz műcsarnoki kiállítása elé

Az a karácsony reggel, amikor a szobrász apa lehasítja az Ady-szobor hátsó felét, és azzal gyűjt be kettejüknek. Ebben a gesztusban benne van minden: az erdélyi magyar szegénység, amelyben mégis Adyt faragnak, és az apa-fiú kapcsolat. Ahogy Ady írta: „Apa, fiú: egy Igen s egy Nem”. Ritka jelenségnek vagyunk itt és most tanúi: egy apai igenre egy fiúi igen következett.

Erdélyből valahogy az egész magyarság más-képp látszik 1541, az ország három részre szakadása óta. Két pogány közt hosszú-hosszú ideig csak Erdélyben tudott tovább élni, sőt virágozni a magyar kultúra. Az erdélyi tudat összegzése, a transzilvanizmus a trianoni tagló utáni kényszerűségből született újjá. Az erdélyi magyarságnak a kultúra maradt mint egyetlen lehetőség az újjáéledésre, írta Tibor. Levágták két karunk, két lábunk, csak a törzs maradt meg egy vízfejjel, a Nagy-Magyarországra tervezett fővárosunkkal, amelynek Műcsarnokában ma megnyílik végre Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor első közös, összegző kiállítása.

„Az egyikünk támasza lett a másiknak. És talán ő volt, a fiam, az egyetlen ember, aki megértette az én művészetemet” – írta Szervátiusz Jenő, aki a *Két nemzedék*ben meg is faragta ezt. A lehető legjobb szobrásziskolába járt: kerégyártó, asztalos- és kovácsmesterséget tanult.

Egy oldal szalonnával vágott neki a Párizsba vezető útnak, mint a mesebeli legkisebb fiú. Ez a két év volt az egyetlen. Szabadtéri szobrok, képtárak, múzeumok. Az esti szabadiskolában a síkokra bontott emberi testtel, a konstruktivizmus módszertanával ismerkedett. Hanem aztán a Rodin Múzeum erotikával teli márványai, gondolkodó bronzai, Maillol lányalakjai, Bourdelle íjasza, Brâncuși csiszolt kövei, Gauguin és Van Gogh színei. A vámos Rousseau képeinek naiv bája! Színházba, operába, hangversenyekre járt, de három napig nem evett, hogy új vésőt vehessen.

Ráadásnak ott volt maga a világkiállítás, ahol az art deco ült diadalt, az ipar- és díszítőművészet a középpontban.

„Fiam, az embereket csak szeretni szabad” – ez volt az anyai útravaló. A katolikus anya és a református apa hite vált eggyé benne. „Anyám volt művészi álmaim legfőbb dédelgetője” – mondta róla a fiú. A párizsi utat is támogatta, csak mikor halálát érezte, hívta haza. Nem maradhatott Párizsban az, akinek Kolozsvárt halálát várja az édesanyja. Hazatérve olyanokkal tanul tovább, mint Kós Károly, Nagy Imre és mások. Szervátiusz Jenő magát Erdélyt hozta vissza, éppen Párizsból. Nagybányai ösztöndíjas lett.

Rajz és vázlat nélkül faszobrait maga faragja az anyagba. Domborműszerűen haladt a mélységek felé. Kőben, fémbe is teremt, de faszobroiban az erdélyi erdők mondanivalója is benne van. A keményebb anyagú fákat szereti, a juhart, az eres szilt, a tölgyet, a csillogó diót, a csontkemény tiszafát. Füstöli, pörköli faszobrait, de a fa színét, textúrájának szépségét engedi érvényesülni. El akar felejteni faragni. Barbár expresszionizmus – mondták rá a címkeragasztók. A kopjafákhoz hasonló ritmikus tagolásaival nem tudtak mit kezdeni. A véső nyomait nem rejti el, felmutatja. Vagy az ég felé nyújtóznak szobrai, vagy az élettől megtiportan, lenyomva, groteszk magányukba töppednek. Egy fában több szobor is él, de az kel szoboréltre, amelyet a véső meglát.

Organikus szobrászat ez, amely megmutatja, hogy hagyomány nélkül nincs megújulás. Csak egy régebbi, eddig figyelemre se méltatott hagyományt kell felfedezni. Mint Bartók tette a népzeneben. „Ha van a fafaragásban pentatónia, azt Szervátiusz Jenő csinálta meg” – írta Szabolcsi Bence. A zenetörténetből jobban látszik, mi micsoda, mint a művészettörténeti elefántcsonttoronyból. Onnan messze van. Ez a mi vizuális anyanyelvünk megújítása Kelet és Nyugat hatá-

rán. Népi szürrealizmus ez, mint Nagy László, Juhász Ferenc költészetében. A legmagasabb, a legmélyebből táplálkozik. Bartók látta ezt is a legtisztábban. Az építészetben Makovecz Imre emelkedettsége ehhez hasonló.

Jenő a mélyből jöttek küldetéstudatával és alázatával dolgozott mindvégig. „Faragótechnikus”-nak merték nevezni és alkalmazni 1949-ben a kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán. Menekült a kötelező és ellenőrzött szocreál dogmatizmusából, hurráoptimizmusának álrealizmusából. A négy évszak asszonyalakjaiba például. Vagy a népballadák szürrealisztikus, mágikus, kihagyásos technikájú világába.

Önéletrő szobrásznak nevezték Jenőt. Tibor sorjázó Petőfi-szobraira is mondtak ehhez hasonlót. Miért lenne ez bűn? Walt Whitman is csak magáról írt, mégis benne volt egész Amerika. Jenő mintegy száz önportréján lemérhető szemléletmódjának változásai. „A dolgozó kéz nem papol, nem gesztikulál, hanem teremt – írta Csoóri Sándor. – Jenőre áll, hogy nincsenek elméletei. Csak élete van, s az életének célja.”

A magyar szobrászat kettős templomtornyai a Szervátiuszok szobrászata. Ha nem volna az egyik, nem lenne a másik. A Kolozsvári testvérekhez fogható ez a két életmű, de több is annál: összetéveszthetetlenül magyar. A Kolozsvári testvérek a Nyugat ízlésének akartak megfelelni, egyetlen fennmaradt XIV. századi szobrukban, a *Sárkányölő Szent György*ben is. A Szervátiuszok minden égtájnak.

Tibor a legjobb helyre született, egy apaszív melegébe. Mindenre megtanította apja, ami a szobrászatban tanulható, még a szerszámkészítésre is. Akire az apja hegyet hagy, annak meg kell tanulnia hegyet mászni. Tibor a képzőművészetet magyarul, anyanyelvünkön beszéli. „Vállalom népem hagyományait, sorsát, történelmét, múltját, jelenét, jövőjét.” Ő tudta: keleti örökségünket Nyugatba ötvözve hozható létre európai magyar művészet.

Az erdélyi lélek ott van ezeknek a szobroknak a mosolyában, borongásában, gesztusaiban. Ezeknek a szobroknak emberi arcuk van, még Tibor plasztikaiban is, aki a mértani elvontság, rend határvonalain is át- és visszalép. Az erdélyiség a különböző kultúrák kiegyensúlyozásban rejlik, a balladás múltban és a harcok jelenben.

Szervátiusz Tibor művészetében emberi természetünknek a fa, a kő, a fém természetével való egyesüléséből születnek szobrok. Tibor írja önvallomásában: „Döntéseimben sokszor fordultam tanácsért a két nagy magyar szellemi őriáshoz. Bartókhhoz és Adyhoz.” *A Dózsa feje, a Tüzes trón, a Petőfi halála, a Kolozsvári Krisztus, a Bartók- és Ady-fejek* – a magyar szellem diadalai, vizuális szintézisei.

Tibor meglátta Jackson Pollockban a maximumig feszített lélek vibrálását, azt, hogy az absztrakt a végletekig vitt, modern realizmus. A Kárpátok csiszlikének dühöngő terrorjában ki merete mondani: „A mű csak önmaga, csak önmagát ábrázolja.” Tudta, nekünk nem kell Afrikába menni, hogy a plasztikából fölfedezzük magunkat. Nekünk ott van a magyar népművészetben lélegző egyetemesség, a „civilizáció fárasztó racionalizmusa” ellenére. A fából faragott kékszakállú mandarin, vagyis Bartók mondta: „Minden zene népzene. Mi csak elrendezői vagyunk a dolgoknak.”

Ezeknek a szobroknak nem a kő, a vas, a fa az alapanyaga, hanem a fájdalom. A magyar fájdalom. Szigetnép vagyunk egy germán, szláv nyelvtengerben. Komp voltunk, hidat akartunk. Nem akarnak jární azon a hídon, vagy ha igen, nem akarnak hídpénzt fizetni. A végén mindig csak egy választást hagynak a magyarnak. Magunkat kell választanunk. Maradjunk hát meg szigetnek! Egy sziget sose sír.

A rend forma, amelyen a szépség nyugszik. Mindnyájan gödörben élünk, ahol a jövő csak amolyan szólásforma, de ketten közülünk a csillagokat nézik belőle. A szegénység minden művészet anyja, mondja a német. De ki az apja? A szolgálat. Magyarnak lenni nem bokrátság Isten kalapján, hanem ez.

Minden szobornak erőtere van. Ezen a kettős kiállításon egymás hatását erősítik fel a szobrok. Amelyek mint jelek, emberi istenszobrok hirdetni fogják voltunkat, ha már nem leszünk. Mindennek, aminek kezdte van, vége is van. A világ hatezer nyelve közt a magyar a negyvenöt-ötvenedik helyen áll. Ötezer nyelvet százezer-nél kevesebben beszélnek. De a magyar nyelv egy Szervátiuszok által még munkába sem vett terméskő. Régebbi, mint a legtöbb ma beszélt európai nyelv, és nincs rajta karcolás. És nem

hal ki ebben a században sem. Ha csak ezek a szobrok maradnának fenn belőlünk, nem volna mit szégyenkeznünk. Szavakban kifejezhetetlen szépség van bennük. Az önazonosság nyugalma, az életerő mély ritmusa.

Lehet: ahogy régi szobrok, a maiak is torzóban maradnak talán fenn. „Látod, így jársz, ha rágod a körmöd” – mondta a lányának a milói Vénusz mellett egy apuka a fülem hallatára. Brâncuși mondása jutott eszembe: „Nézzétek a szobraimat, amíg meg nem látjátok. Az Istenhez közeliak látják.” „A plasztikai művek élvezete nem kötelező” – mondta Tibor.

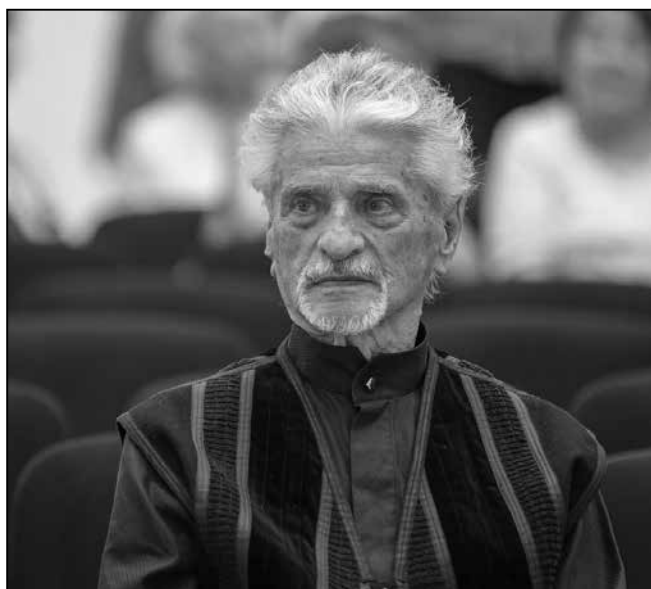
A szépség két Bolyaija, a Szervátiuszok öszszegzőnek jöttek. A forma ünnepei alkotásaik. A művészet nem a látható megmutatása, hanem a láthatatlan megjelenítése. Nagymesterek ők, a magyar nemzeti avantgárd szobrászóriásai. A tenger és a magas művészet előtt az ember kicsinek érzi önmagát. Isten egy kőben alszik, és a szobrász az, aki felébreszti. Szükszavú művészet az övék. Szükszavú, mint a székelők, csángók.

Magyarország olyan most kicsit, mint itt, Pesten a Városliget, amely mellett lakom. Egy régi, hajdan szép park és egy új múzeumnegyed tervei ütköznek körülöttünk. Nem tehetünk úgy, mintha nem látnánk. Csakhogy az emberi agy káliumból, foszforból és propagandából áll. Ezért egyre nehezebben fogjuk fel, ami pedig világos és érthető. Hogy csak együtt juthatunk valamire, nem megosztva. Miként nincs két magyar szobrászat sem. Élni kellene már, olyan méltósággal a magára találásban, mint a Szervátiuszok szobrai. Olyan szíjas szívósággal és találékonysággal, ahogy ez a két szobrász tette Európa közepén.

Szervátiusz Jenő: szolgálattelvő. Szervátiusz Tibor: megtartó.

Ne csüggedjete. Itt a két példa. Föl, föl a magasba!

(Elhangzott 2016. július 26-án a Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor – Két szobrász, két nemzedék című tárlat megnyitóján, a Magyar Művészeti Akadémia intézményében, a Műcsarnokban.)

Szervátiusz Tibor

Magyar Művészeti Akadémia / Nyirkos Zsófia

Temesi Ferenc a kiállításmegnyitón,
a Tüzes trónon című Dózsa-szobor mellett

Az iszonyat Himalája

– avagy a Gonosz színeképe

„Negyvenhat kilós voltam, mikor hazaengedtek. Egyetlen embert ismertem két és fél év alatt, aki mindvégig ember tudott maradni: Nikola Nikolics doktort. Őt is a szovjet rendszerrel történő szimpatizálás vádjával hurcolták el... Soha senkire kezet nem emelt, soha senkit nem árult be, soha senkit nem bántott. Előfordult, hogy az egyik folyamatosan ütött-vert rabot a saját testével próbált megvédeni. Áldja meg az Isten haló porában is... Mi egymásnak is pribékjei, kínzói, besúgóí voltunk, mint a mindenkori koncentrációs táborok lakóinak igen nagy része. Másként nem nagyon lehetett életben maradni.”

„1952-ben az új fegyencek számára külön faházat »karantént« építettek, talán, hogy az újoncok ne fertőzzék meg szabadság híreivel a régi táborlakókat. [...] az öregebb fegyenceket [...] megbízták, hogy hallgassák ki az újoncokat, akik között több fiatal lány is volt. Ha vallomásaik nem voltak elég »őszinték«, kaptak néhány pofont is [...]. Nadának nyilvánvalóan az volt a feladata, hogy engem is hagyjon ott kikérdezőnek. Egy-két napig ott voltam, de nem kaptam meg a »munkát« – amiért nem mutattam elég rajongást. Mégis lekevertem néhány pofont egy rémült lánynak, és ezt tartom a legnagyobb bünyömnek – a szigeten és az életemben egyaránt.”
(Eva Grlič)

Magam vigasztalására választottam első motóként ezt a két idézetet. Az elsőt arról, akire úgy emlékezhetek a túlélők, hogy ember volt. S hogy az is tudott maradni, abban őt és a hozzá hasonló sorsba jutottakat a lelkük legmélyéről fakadó érzés segíti: hogy ha bele is hal, de amíg él, addig apró jó cselekedeteitől érzi magát embernek. Ott is, ahol a rabok emberbőrbe bújtatott fenevadak lettek.

Pedig sokkal inkább fel kellene tennem – mint a kötet szerzője is felteszi Venko Markovszkival együtt – a kérdést: „Mi is igazából ez a Goli otok? Mi az igazi története? [...] Maga a Sátán szállt a földre, hogy ily ördögi infernót képes létrehozni?”

De sajnós, miközben a Gulag-univerzumok vagy a koncentrációs táborok egyetemes földi alvilágát szálazzuk, be kell látnunk a legrettegettebb igazságot, hogy mennyire eltéphetetlen a szövetség köteléke a Gonosz hatalma és az emberi lélek mélységei között.

„Az emberfaj sárkányfog-vetemény” – magam is de sokszor idézem szomorúan az elkecseregetett Vörösmarty Mihályt.

Szoltsenyicin pedig így teszi fel az alapkérdést: „De honnan is támadt ez a farkas nemzetség...?” És mennyire úgy van, ahogyan azt Domonkos László összefoglalja:

„Először is: a szolgálalkúség. Mindig az erősebb kutya funkcionál. Akiktől az utasításokat kapjuk, nem tévedhetnek. Ők tudják. Azután: a kényelmesség. Ússz az árral: nemhogy bajod nem eshet, de így részesülsz a legtöbb kedvezésben. És rájuk, a te főnökeidre, a Szervekre mindig számíthatsz.

Rendkívüli, hatalmas kivételezettséget biztosítanak számodra. És ugye mindaz, ami ezzel jár... És máris a mindenek fölöttinél: a hatalomnál vagyunk. A hatalom mámorának édességénél, ennek mániákus mindenáron megszerzésénél-megtartásánál.” Ott (ahol sztálinista módszerekkel számoltak le a sztálinizmussal: Tito Jugoszláviájában), „a Balkánon mindez a látszólagos ostobaság-korlátoltság még nagyarányú, ravasz számítások sorozatával vegyül, különleges, rafinált kegyetlenséggel és olykor csavaros eszű ravaszsággal. Így jutunk el a bűnöző cinizmusához: ma te halsz meg, holnap én. Vagy inkább: halj meg te ma – én majd holnap...”

Napi 16 óra fizikai munka, éhezés – éveken keresztül. Verés és kínzások. Mint ahogyan azt sem tudták, miért kerültek annak a tolonchajónak a mélyére, amely a szigetre szállította őket ítélet nélkül, azt sem tudhatták, hogy mikor lesz ennek vége. Egyesek szorgalmasan írták társaikról a jelentéseket, mások végrehajtoivá vagy áldozataivá váltak a Goli otokra legjellemzőbb ördögi szokásnak:

„Az emberbőrbe bújtatott fenevadak, akik ezreknek tették a halált kívánatosabbá az életnél, nem örök voltak, hanem porkolábbbá, rabtartó vadállatokká átnevelt foglyok.

Az ún. megtisztulási időszakban ezek [...] mindenáron bizonyítani akartak [...]. Az egymás iránti kegyetlenségnek nem volt határa. Akit ún. bojkott alá helyeztek, külsejében is diszkrimináltak: nadrágjára széles vörös csíkot mázoltak – irtózatossá torz tábornoki előléptetés. Az ilyeneket minden elemi joguktól megfosztották, gyakorlatilag állati sorban éltek. Ennek megfelelő bánásmód közepette kellett tengődniük, órákon át a barakk szégyensarkában mozdulatlanul álldogálva, vagy a rekeszbörtönnek nevezett lyukban gubbasztva, és ezerféle más módon. A kübli mellé száműzve vagy egyórás alvás után rendszeresen felriasztva – és hasonlók. Ez a tudatos, pokoli logikával és lélektani érzékkel alkalmazott eljárás arra is jó volt, hogy a történelem, az utókor előtt, prózaiban: esetleges lebukás, 180 fokos fordulat esetén bizonyítani lehessen: a kopár szigeten senkit sem kínoztak halálra. Ja, kérem, hogy a foglyok egymás között, arról nem mi tehetünk, végül is az ő dolguk, ugyebár. Az igazi fegyőrök, a rendőrök, a nyomozók tulajdonképpen újjal sem nyúltak senkihez, néma szemlélői voltak mindennek, csak asszisztáltak, semmi más.

Igaz, volt olyan eset, [...] hogy az egyik ember-séges rendőr nem bírta tovább, beavatkozott az egymás közti leszámolásba, védelmére kelve az egyik szerencsétlennek. Lakolnia kellett: rövidesen – lefokozva – a foglyok között találta magát.”

Rettenetes belegondolni is abba, hogy a rabok sokszor egy cigarettacsikkért képesek voltak megölni a sorstársaikat.

Testi lemeztelenítés... Megalázás... Lelki lemeztelenítés... Mikor az ember úgy elaljasul... Mikor az ember túlnő önmagán... Mikor a kiútlan helyzetben, a szinte kibírhatatlan szenvedés-

ben a megváltoztathatatlan körülmények, a tehetetlenség és a reménytelenség közepette mégis ember marad, sőt kiteljesíti önmagát.

Mi az ember? Ki az ember? Aki megalkotta a poklot. Aki átélte azt.

A Gonosznak hiába más és más az arca, „...hát még mindig nem vesszük észre, hogy az égvilágon semmi, de semmi különbség nincs Koli-ma és Bergen-Belsen, Norilsk és Buchenwald, vagy éppen Goli otok és Auschwitz vagy Dachau között? [...] Vagy a halál, a szenvedés, a bestialitás is kétféle, mint ama bizonyos mérce? Vannak áldozatok és vannak áldozatabbak, vannak kiirtottak és kiirtottabbak?”

A 27 éves fiatalember, Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin, Sztálin bírálata miatt került 11 évre börtönbe és lágerbe. Rehabilitálása után megírta az *Ivan Gyenyiszovics egy napját*, a regény 1962-ben jelent meg. A könyv kapcsán a 12 évet Gulagon töltött P. Balogh István keserű mosollyal összegzett véleményét tartom a legpontosabbnak – és sajnos száz százalékban elhihetőnek: „Rózsaszín leányregény a valósághoz képest.”

S ha valóban „csak” az, visszatekintve „csak” a mi kis magyar büntetőtáborainkra vagy a kitelepítések délibábos Hortobágyára, belátjuk, hogy miért érdemelt 1970-ben Nobel-díjat a bátorság, mellyel Szolzsenicin hírül adta a Gulag-világ létezését.

Az először 1973-ban megjelent *A Gulag szigetcsoport 1–2.* című –1989-ben az Új Idő Kft. (Debrecen) által kiadott, 1110 oldal terjedelmű – kötetének a fűlszövege a következő:

„E megrázó erejű dokumentumregény megjelenésekor még azokból is kétkedést váltott ki tényeivel, akik a veszélyt vállalva kézzel a kezre adták a hat részre szabdaltnak könyvet. Nemcsak a szovjet értelmiségnek a »brezsnyevcsinát« elítélő, a valósággal azonban csak félve szembesülő, közel sem szűk köre riadt vissza a sorokban rájuk tekintő tragédiáktól, de a nyugat-, és különösen a kelet-európai olvasók is. A Gulag azóta fogalomként vált. nem egyszerűen a személyi kultusz, a sztálinizmus, a brezsnyevi önkény elleni fellépés szükségességének a szimbólumává, hanem a XX. századi embertelenség jelképévé is. Szolzsenyicin könyve nem egyike a »lágerirodalom« nagyszámú visszaemlékezéseinek,

hanem maga a kollektív emlékezet. Emlékezet a múltból és a jelenből, s a jelennél is inkább a jövőhöz szól. A regény hősei – a mai dokumentumregény minden szabályát felrúgva – létező és létezett személyek, saját névvel. Az eseménysor sem írói absztrakció formálta valóság, hanem maga a valóság.”

A könyv szerzőjét mint „fasiszta”, „sovinoszta”, „népellenes” író a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa megfosztotta állampolgárságától, és kiutasította az országból. A Szovjet Írószövetség a művet egyszerűen pamfletnek nevezte, és akként értékelte.

1973 és 1994 között, bár 1990-ben már visszakapta állampolgárságát, mint „vermonti remete” élt egy erdei faházban a kanadai határ közelében. 76 éves, mikor 1994-ben hazatért, nagy reményekkel érkezett, hogy változtasson, hogy meghallgassák, hogy továbbadhassa élete tanulságait. „Ha akarjátok, itt helyben megmagyarázom, mi az élet lényege, mi az élet titka és értelme. Ne fussatok ábrándok után, ne törekedjetez címre, vagyonra! Évtizedek idegőrlő munkája kell ezek eléréséhez, s egyetlen éjszaka elrabolhatja tőletek. Őrizzétek meg fölényes egykedvűségeket az étellel szemben, ne rettegjetez a bajoktól, s ne sóvárogjatez a boldogság után, hisz úgyis mindegy: a keserűség nem tart örökké, s ami édes, az sem fenéki az. Örüljetez, ha nem fáztok, s ha éh és szomj nem gyötör benneteket, ha nincs megroppanva a gerincetek, ha lábatok járni, kezetez fogni, szemetez látni, fületez hallani képes – van-e még, akire irigykednetek kellené? Ne irigyeljetez másokat. Aki irigy, elsősorban önmagát emésztí. Dörzsöljetez meg a szemetez, mossátok tisztára szívetetez, s becsüljetez, nagyon becsüljetez meg azokat, akik szeretnek benneteket, akik jó szívvél vannak irántatez. Ne bántsátok, ne szidalmaztatez őket, ne váljatez el tőlük haragban, mert nem tudjatez, nem az lesz-e utolsó cselekedetez letartóztatástok előtt, s úgy is maradtok meg az ő emlékezetükben!”

Nem nagy olvasottságnak örvendtek az emigrációban írt munkái otthonában, és hazatérve sem hallgatták meg szavait. Ha kérdezzük, ki volt Szolzsenyicin, a válaszra tömören ennyi elég lehet: egy olyan ember, aki bátor volt ahhoz, hogy láthatóvá merte tenni a láthatatlant. Úgy kezdte, hogy le merte tépni a sztálini Gonosz szépségta-

paszait, és ennek következményeként nemcsak tizenegy évvel, de egész hosszú, kilencven évig tartó életével fizethette a „meg nem roppant gerince” árát.

Azon a szigeten, ahol Szolzsenyicin is raboskodott, mínusz 40–50 Celsius-fok a hőmérséklet. A szigetvilágnak, mint lassan-lassan megtudja a világ, ez a legkeletibb sarka volt. A legszélén és tulajdonképpen a legmélyén, hiszen a Gonosz és a vele szövetkező emberi természet oly hasonló: van a Goli otok az Adrián. Ahol 35–45 Celsius-fok a forrás, és ehhez jön a bóra. Az „elszigetelődés laboratóriuma” a pokolnak az a szigete, amelyről a CEPOLITI Kiadó gondozásában megjelent könyv szól.

„...egyedül álló vállalkozás, ugyanis magyarországi délszlávia-kutatók még nem nyúltak a témához, amit a helyi, balkáni történészek is igen-igen óvatosan kezelnek. Eltolják maguktól a helyet és a témát is, mintegy érintőlegesen említve csak meg, nehogy olyan ponthoz nyúljanak, ami akár a mával is kapcsolatba hozható, akár a rabok okán, akár a rabtartók révén” – ahogyan a könyv előszavában dr. Juhász György történész-hungarológus megfogalmazásában olvashatjuk.

Megrendülten olvassuk a könyvet, melyet az eddig megjelent, Gulagról és a Goli otokról szóló irodalom teljes ismeretében és a szigeten tett látogatása után állított össze Domonkos László.

A képeket pedig úgy nézzük, ahogyan a következőket olvashatjuk:

„Radovan Herbst megrendülten néz vissza a sziklákon.

– Nézd ezt a tájat, ezt a milliónyi követ... milliónyi könny hullott rájuk. Enni? Itt? Nem volt étel. Nem tréfálok. Nem volt... Egy vödörnyi vizet meg egy darab kenyeret kaptunk egész napra, azután holnapig semmi... mikor idejöttünk, itt semmi sem volt. Rettenetesen kemény munkával mi építettünk mindent... minden fát, amit itt most látni lehet, mi, rabok ültettük, a testünkkel óvtuk a palántákat, a nap ki ne szárítsa. Sokan és sokszor égési sebekkel fejezték be... Csapkodtuk holnapig a követ, azután újra. Nem kell mindent tudnotok, nem való mindenkinek, milyen rémségek voltak itt... Nem is ők kínoztak: egymást kínoztuk. Ki volt osztva, feladatként. A régebbi rabok az újakat. Megérkezéskor az volt az üdvözet, hogy láncokkal végigverték őket, ez

rövidesen bevett szokássá, tradícióvá vált. Örök-
 érvényű szabályok voltak érvényben, hogy élet-
 ben maradhass: ha hallasz valamit, add tovább
 a többieknek, mindig jó munkásnak mutasd ma-
 gad, mindig ismerd be minden vételkedet; és így
 tovább... nekem sikerült.”

Számunkra, magyaroknak azért is fontos ez
 a könyv, mert nemcsak a Gulag-szigetvilág do-
 kumentuma, hanem a magyarság sorsának is
 hírül vivője. A jugoszláviai magyarság ebből sem
 maradhatott ki. Az utószót készítő Surányi Csa-
 ba ekként foglalja össze: „A Goli otok magyar
 elszenvetőinek munkáját, gondolatait, vagy a
 róluk írók műveit idézve, a könyvből rálátunk a
 délvidéki magyar irodalom és kultúra egészére.

Beleértve ebbe a politikai kultúrát is, lévén hogy
 itt főszerkesztők, igazgatók – tehát a kultúrpoliti-
 ka alakítói, jelentős személyiségei a főszereplők.
 Köztük olyan alkotók is, akiknek szerepe volt
 még a rendszerváltáskor, a vajdasági magyar
 politikai élet megújulásában, a többpártrendszer
 indulásakor.” Trianon „eredményeként” jócskán
 jutottak tehát magyarok is a jugoszláv pokolszi-
 get szenvedői közé. A történelem tartsa számon,
 kik voltak az odajutottak és az oda juttatók. Eset-
 leg azok, akik mindkét szerepet végigélhették.

Mélységes mély a múltnak kútja. A bűnöké
 még mélyebb. Szerepével mindenkinek el kell
 számolnia a jövő előtt.

Akácok az őszben, 1995

A bánáti németek golgotája

Ha megnézzük az 1905-ben, a Magyar Földrajzi Intézet kiadásában megjelent, Kogutowicz Manó által tervezett és rajzolt Torontál vármegye térképét, akkor az egykori Nagybecskereki járás délnyugati csücskében, közvetlenül a Tisza folyó mellett leljük Rezsőháza (szerbül Knićanin, németül Rudolfsgrad) nagyközséget.¹ A falu a történelmi Torontál vármegye „legfiatalabb” német ajkú települése volt.²

Sokan, akik hallották már a település nevét, általában – az egykori Mollyfalván (szerbül Molin, németül Molidorf) kívül – a bánáti németekkel

szembeni brutalitás helyszínéként ismerik a falut, ahol a legnagyobb bánáti megsemmisítő tábor működött a második világháború végórától az 1948-as esztendőig. Mi több, a „bánáti németek golgotájaként” jelenik meg az emberi képzeletben.³

Hol helyezkedik el Rezsőháza? A falu a jórészt szerb ajkú Perlasztól (Perlez) délnyugatra, a bácskai – szintén szerb többségű – Titellel (Titel) szemközt, a Tisza folyó partján fekszik; közel a Tisza folyó és a Duna folyam egyesüléséhez.

1. térkép: Rezsőháza földrajzi helyzete

Forrás: A Homokos (Mramorak) településről elszármazott németek honlapja: <http://www.mramorak.de/rudolfsgrad/rudolfsgrad/texte/rudolfsgrad.htm> (Letöltés ideje: 2016. július 1.)

II. A település nevének eredete

A falu magyar és német nevének eredete szorosan kapcsolódik egymáshoz. A települést magyarul Rezsőháza névvel illetik. Utalva a település névadójára, I. Ferenc József osztrák császár és magyar király (1848–1916) szerencsétlen sorsú fiára, Habsburg–Lotaringiai Rudolf (1858–1889) főhercegre. Az elnevezésben megjelenő Rezső férfi utónév bizonyos elméletek szerint a germán eredetű Rudolf férfi utónév magyarosítása.⁴ A magyar településnév tehát egyértelműen utal névadójára, akárcsak a német.

A német nyelvben a Rudolfsnad elnevezés (volt) a használatos a falura. A település nevének előtagja egyértelműen utal a koronahercegre, az utótag pedig a „die Gnade” német szóhoz kapcsolható, amely „kegyelem”, „kegyesség”, illetve „jóindulat” jelentésű. A „kegyesség” feltehetően I. Ferenc József osztrák császár és magyar király jószágára utal, aki lehetővé tette a német lakosok számára a település alapítását.⁵ Az uralkodó iránt érzett tiszteletből, annak fia, a trónörökös után nevezték el a falut Rudolfsnadnak.

A szerb nyelvben a falut Knićanin/Книћанин névvel illetik. A névadás Stevan Petrović Knićanin (1807–1855) szerb katonatisztre és politikusra utal. Knićanin az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején a szerb önkéntesek parancsnoka, majd 1849-től vezérőrnagyi rangban az osztrák császári hadsereg tábornoka volt. Végül, 1853-tól a Szerb Fejedelemség hadügyminisztere, illetve (Karađorđević) Sándor szerb fejedelem (1842–1858) tanácsadója lett. A szerbek névadását egyfelől az indokolta, hogy Knićanin részt vett a környékbeli – árközi (Jarkovac), tamáslaki (Tomaševac), illetve pancsovai (Pančevo) – fegyveres összecsapá-

sokban, másfelől 1849-ben a Titeli-fennsík védelmének egyik szervezője volt.⁶

III. Rezsőháza alapítása és vázlatos története

A település alapításának előzményei 1865-re nyúlnak vissza, amikor 7010 holdat hasítottak ki – a Határőrvidékhez tartozó – Perlasz falu külterületéből, majd ezen megalapították Rezsőházát.⁷ A korabeli dokumentum erről németül így szól: „Ich bewillige die Ansiedlung der Gemeinden Deutsch-Etschka und Sigmundfeld auf dem Perlaßer Riede im Deutsch-Banater Grenzregimente unter den in diesem Vertrag erörterten Bedingungen und gestatte, dass die sich hierbei konstituierende Grenzgemeinde den Namen Rudolfsnad annehme. Schönbrunn, am 08. Dezember 1865 Franz Josef m. p.”⁸

Az I. Ferenc József által – 1865. december 8-án a schönbrunni palotában – aláírt dokumentum engedélyezte az Écskáról (Ečka) és Zsigmondfalváról (Lukićevo) elvándorló német telepeseknek, hogy a Németbánsági Határőrezredhez tartozó perlaszi rétek területének egy részén – a tárgyalások során megszabott feltételek szerint – megalapítsák Rezsőházát. A Habsburg uralkodó engedélyezte az új település névhasználatát is. Ezután került sor a leendő településen a házhelyek kialakítására, majd pedig – 1866. március 13-án – a házhelyek kisorsolására a falu német lakosai között. A német ajkú Rezsőháza hivatalos megalapítása – ünnepélyes körülmények között – 1866. április 2-án, húsvéthétfőn történt:⁹ a főtéren – a későbbi templom helyén – felállított hatalmas fakeresztnél, illetve a „rög-tönzött” oltárnál.¹⁰

1. táblázat: A Rezsőházát alapító népesség származása születési hely szerint

Településnév			Betelepülők száma (fő)
Magyar	Német	Szerb	
Écska	(Deutsch-)Etschka	Ечка/Ечка	519
Zsigmondfalva	Sigmundsfeld	Лукићево/Lukićevo	188
Lázárföld	Lazarfeld	Лазарево/Lazarevo	90
Bégafő	Klek	Клек/Klek	75
Ernöháza	Ernsthausen	Банатски Деспотовац/ Banatski Despotovac	73
Szárcsa	(Deutsch-)Sartscha	Сутјеска/Sutjeska	48
Torontálszécsány	Setschan vagy Petersheim	Сечањ/Sečanj	36
Nagybecskerek	Großbetschkerek	Велики Бечкерек/ Veliki Bečkerek	31
Perlasz	Perlas	Перлез/Perlez	28
Csósztelek	Neuhatzfeld	Честерег/Čestereg	23
Németelemér	(Deutsch-)Elemer	Елемир/Elemir	23
Bégaszentgyörgy	Sankt Georgen	Житиште/Žitište	21
Nagygáj	Groß Gaj	Велики Гаж/Veliki Gaj	18
Titel	Titel vagy Theissbügel	Тител/Titel	17
Istvánföldre	Stefansfeld	Крајишник/Крајишник	15
Kistárnok	(Klein-)Torak	Торак/Torak	12
Torontálújfalva	Neudorf	Марковићево Markovićevo	9
Dóc	Dolatz	–	9
Csávos	Tschawosch vagy Lichtenwald	–	9
Törökbecse	Türkisch Betsche vagy Neu Betsche	Нови Бечеј/Novi Bečej	7
Nagytőszeg	Heufeld	Нови Козарци/ Novi Kozarci	7
Lukácsfalva	Lukasdorf	Лукино Село/ Lukino Selo	7
Nákófalva	Nakodorf	Наково/Nakovo	6
Szenhubert	Sankt Hubert	Банатско Велико Село/ Banatsko Veliko Selo	6
Zsombolya	Hatzfeld	Жомбољ/Žombolj	6
Németcsernye	(Deutsch-)Zerne	Српска Црња/ Srpska Crnja	6
Jankahíd	„Jankovs Brücke“	Јанков Мост/ Jankov Most	6
Szalánkemén	Alt-Slankamen	Стари Сланкамен/ Stari Slankamen	5
Egyéb			196

Forrás: KIRCHNER, MANFRED: Homepage of Rudolfsgnad: <http://www.rudolfsgnad.net/>
(Letöltés ideje: 2016. július 1.)

Rezsőháza telepítését alapvetően országon belüli – azaz belső – vándorlással oldották meg, mi több, még a történelmi Torontál vármegye határait is kevésbé érintette a migrációs mozgalom. A telepések „derékhadát” alapvetően a vármegye németisége biztosította, amely több településen is a „földéhség” problémájával küzdött.¹¹ A német telepések jórészt Écskáról, valamint Zsigmondfalváról érkeztek, de máshonnan is jöttek német ajkú betelepülők. A vármegye határain túlról elsősorban a közeli – Bács-Bodrog vármegyei – Titelről, valamint – a Szerém vármegyei – Szalánkeménről (Stari Slankamen) származtak telepések. A falu alapítása azonban kötelezettségekkel is járt, a fontosabb feltételek a következők voltak:

A faluban iskolát, továbbá templomot és plébániát kellett építeniük. Ez minden bizonnyal nem eshetett neheze a római katolikus vallású német lakosoknak. A műveltséget, az oktatást mindig is fontosnak tartották, nem volt ez másképp a felekezeti élet terén sem. Hiszen a bánáti templomaik egy-egy „műremekkel” értek fel, mind belső, mind külső vonásaikban.

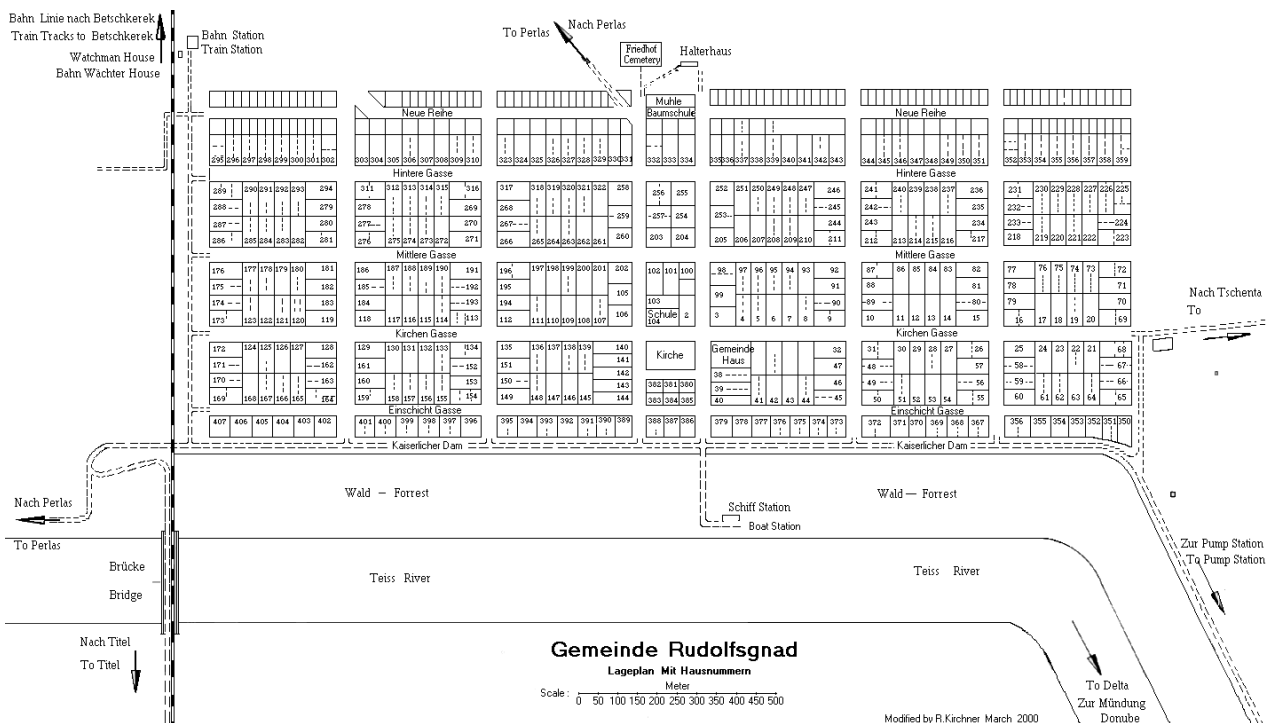
Nagyobb terhet jelenthetett viszont, hogy az árvíz elleni védekezésben is részt kellett venniük. Előbb a Tisza, majd – a torkolat után – a Duna

mentén is gátakat, töltéseket kellett építeniük, és kötelesek voltak biztosítani azok megfelelő állapotát. Ez korántsem volt egyszerű feladat, mivel az árvíz a kezdeti időszakban sokszor keserítette meg a falu lakóinak életét.

Bizonyos összeget is fizetniük kellett katasztrális holdanként (németül Katastraljoch) a perlaszi rétek kisajátítása után.

Rezsőháza az alapításkor 2199,36 méter hosszú és 796,32 méter széles volt. Három főutca szelte át a falut; ezek a Tisza folyó felől indulva a „Kirchen Gasse”, majd a „Mittlere Gasse”, végül a „Hintere Gasse” voltak. A főutcákat – velük párhuzamosan – két, kisebb utca fogta közre, a Tisza felől az „Einschicht Gasse”, a falu másik – keleti – végén pedig a „Neue Reihe”. Az előbbiekben említett három főutcát, illetve a két mellékutcát hat keresztutca szelte át. Rezsőháza térképén is látszik, hogy kialakításában a precizitás, illetve a szabályosság játszott a főszerepet. A szabályos, német, „sakktáblaszerű” elrendezés eléggé szembeötlő.

A település alapítása után a falu lakói serényen dolgoztak, igyekeztek a kötelezettségeket teljesíteni. Más lehetőségük nem is igen volt, mivel a közeli Tisza folyó az áradásaival igencsak fenyegette őket. Egész ősszel folytak az árvíz-

2. térkép: Az egykori Rezsőháza nagyközség térképe

Forrás: KIRCHNER, MANFRED: Homepage of Rudolfsnad: <http://www.rudolfsnad.net/> (Letöltés ideje: 2016. július 1.)

védelmi munkálatok, ennek ellenére 1867. április 29-én az árvíz mégis elöntötte a falut. Az ár elvonulása után ismét megindult a védőgátak, töltések emelése, ezért az 1868. évi árvíznek már ellen tudott állni a falu. A későbbiek folyamán a Tisza áradásai sokszor megkeserítették a német lakók életét. Az 1876. évi árvíz alkalmával Rezsőházát teljesen elmosta az ár, csak néhány magasabban épült lakóház menekült meg. Az áradás idejére a helyiek a közeli Perlasz, illetve a szemközti Titel településekre menekültek. Az árvíz elvonulása után a némettség szorgalmának köszönhetően a település újra felvirágzott, 1895-ben, valamint 1907-ben azonban ismét árvíz mosta el a település határát. Az árvízvédelmi feladatok ellátásának köszönhetően a falu – például 1882-ben és 1888-ban – egyre jobban tudott a Tisza áradásai ellen védekezni.

1. kép: Rezsőháza egykori római katolikus temploma
 Forrás: Seite Rudolfsnad: <http://www.rudolfsnad-banat.de/chronik-und-mehr/dorfgedaechtnis/kirche/>
 (Letöltés ideje: 2016. július 4.)

Az egyéb vállalt kötelezettségek teljesítésében is jeleskedtek a rezsőházi németek. A római katolikus felekezeti élet már az alapítás évében megindult. Rezsőháza plébániáját is ekkor alapították. A falu első plébánosa Ferdinand Löschard (1866–1897) volt. Őt még három plébános követte tisztségében, előbb Eisele Ede 1897 és 1892, majd Korek János 1892 és 1907, végül Rudolf Schummer 1907 és 1944 között. A neogótikus stílusú római katolikus templomot 1875 és 1877 építették fel, az akkori csanádi püspök, Bonnaz Sándor anyagi támogatásával. Ünnepeyes felszentelésére 1877. november elsején került sor. A templom titulusa Jézus Krisztus feltámadása, más kifejezéssel Urunk feltámadása volt.¹²

Az iskola létesítése is a falu alapításának évében történt. Az iskolában két tanterem volt, továbbá egy szerény kis lakást biztosítottak a tanítónak az iskola mellett. Az iskola egyik sarkában egy oltárt állítottak fel, amíg ugyanis nem volt templom, addig az iskola ezt a funkciót is ellátta. Később – 1907 körül – a régi iskolát átalakították, kibővítették, mivel a növekedő gyermeklétszám megkövetelte azt.¹³

Rezsőháza kezdetben a – Bácsági Határőrvidék részét képező – Pancsova központú, ún. „Németbácsági ezredet” területéhez tartozott. Amikor – 1873-ban – a Bácsági Határőrvidék területét „polgárosították”, azaz betagolták a magyar vármegyeszervezetbe, akkor Torontál vármegye Perlaszi járásába osztották be. A Perlaszi járás területét 1878-ban felosztották a szomszédos járások között, ekkor a települést az Antalfalvai járáshoz sorolták. Végül 1885. január elsejétől a Nagybecskereki járás része lett, és a történelmi Magyarország felbomlásáig oda is tartozott.¹⁴ A trianoni békediktátum – 1920. június 4-én – a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak juttatta a települést.

2. táblázat: Rezsőháza anyanyelvi adatai (1880–1910)

Év	Anyanyelv							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1869	1939	– nincs adat, 1869-ben még nem kérdezték az anyanyelvi adatokat						
1880 ¹⁵	2205	9	2 059	1	25	2		109
1890	2971	39	2 881	–	28	1	8	14
1900	3155	98	3 023	2	15	1	13	3
1910	3186	139	3 011	7	3	–	25	1

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, magyar népszámlálások.

A két világháború között a falu német lakóinak élete viszonylag csendesen zajlott. Az 1921 és 1931 közötti időszakban a délszláv népszámlálások 102 fős népességnövekedést mutattak, 1931 és 1940 között azonban a népességszám 178 fővel – 2891 főre – esett vissza. A harmincas évek népességszámának visszaesését részben a már korábban megindult elvándorlás, részben pedig az „Einkindersystem”, az „egykezés” okozta. Az élve születések száma jelentősen visszazuhant, 1921 és 1931 között 965 fő volt az élve születések száma, 1931 és 1940 között azonban mindössze 565 gyermek született a faluban.¹⁶

Rezsőháza német lakóinak feje fölött az első „viharfelhők” 1944 nyarán jelentek meg. A II. világháborús katonai veszteségek a civil lakosság soraiban, továbbá a szovjet Vörös Hadsereg és a jugoszláv partizánok közeledése elkeseredést és jelentős aggodalmat keltett a helyi németek körében. A többség ugyan nem szimpatizált a náci eszmékkel, illetve nem működött együtt a német hadsereggel, de az előrelátók már érezték, hogy hamarosan jelentős változások következnek be az életükben. A partizánok tevékenysége miatt a rezsőházi hidat már 1943 novemberétől 1944 májusáig őrizniük kellett, ami nehézséget jelentett a falu lakóinak. Az 1944 nyarán egyre erősödő partizánakciók nagy félelmet keltettek a helyiekben. Ráadásul szeptemberben megérkeztek a Bánság román része felől az első menekültek, akik a rezsőházi hídon át igyekeztek magyar területre. A hidat azonban – amely egyben a magyar határ is volt – már szeptember közepén lezárták.

A szovjet Vörös Hadsereget és a délszláv partizánokat nem lehetett feltartóztatni, ezért a német hadsereg visszavonulóban volt. A német csapatokkal bánáti német civilek is tömegesen menekültek. Az őket – többnyire rezsőházi németeket – szállító vonat 1944. október 3-án hagyta el a falu vasútállomását, és a Tisza-hídon át Titelre futott be, onnan pedig továbbhaladt Magyarország belső területei felé. A hidat ezután felrobbantották, hogy megnehezítsék a szovjetek és a partizánok előrenyomulását.

A statisztikák szerint 1566 rezsőházi német menekült el a faluból, többségük – 700 család – Németországban lelt új hazára, továbbá 160 család Ausztriában, valamint 60 család Kanada és az Egyesült Államok területén telepedett le. Húsz család Franciaországba vándorolt, de voltak olyanok is, akik Latin-Amerikát – főképp Brazíliát, Argentínát, illetve Mexikót – választották új otthonuknak.¹⁷

Rezsőháza és a helyben maradt – ártatlan – német lakosok helyzete azonban 1944. október 13-án végérvényesen megpecsételődött. A német források szűkszavúan nyilatkoznak az ekkor történt rémséges tettről, de a magyar forrásokban bővebb utalást találunk az elkövetők személyére. A visszavonuló német hadsereg ezen a napon robbantotta fel a rezsőházi római katolikus templom tornyát. A plébániáról a helyszínre siető Rudolf Schummer plébánost eltalálta egy kipattanó téglával, és szörnyethalt.¹⁸

Az „Isten háza” ezzel gyakorlatilag megszűnt a hívők mentsvára lenni, romhalmazzá változott. Az Urunk feltámadása tiszteletére felszen-

telt templom gyakorlatilag az első „áldozat” volt azoknak a bánáti római katolikus templomoknak a sorában, melyeket a második világháború után – mint a helyi németek „szimbólumát” – leromboltak. Sorsát tekintve annyiban tért el a többi templomtól, hogy itt a visszavonuló német katonaság követte el a barbár tettet. Az igazi emberi tragédiát azonban a távozó német katonaság helyére érkező délszláv partizánok okozták...

Ebben a tekintetben a délvidéki németek és magyarok sorsa összefonódott. Már 1944. október 15-én éjszaka 25 rezsőházi német férfit bántalmaztak, közülük heten belehaltak a tettlegességbe. A halálos áldozatok közül négyet a községháza előtti fára akasztottak fel, mintegy elrettentésként. További 18 férfit Nagybecskerekre hurcoltak el, és további tortúra várt rájuk. Sokan elhaláloztak közülük.²⁰

3. táblázat: Rezsőháza anyanyelvi adatai (1821–2011)

Év	Anyanyelv							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	2967	nincs adat						
1931	3069	nincs adat						
1948	5977	nincs adat						
1953	1802	nincs adat						
1961	2169	53	nincs adat	nincs adat	nincs adat	7	2032	77
1971	2251	30	nincs adat	nincs adat	nincs adat	2	2147	72
1981	2226	16	nincs adat	nincs adat	nincs adat	9	2098	103
1991	2227	13	nincs adat	2	–	3	2108	101
2002	2034	17	2	4	–	3	1981	27
2011	1753	nincs adat						

Forrás: Szerb Statisztikai Hivatal, délszláv népszámlálások, illetve KIRCHNER, MANFRED: Homepage of Rudolfsgnad: <http://www.rudolfsgnad.net/> (Letöltés ideje: 2016. július 2.)

Előjáróban érdemes megemlíteni Mezei Zsuzsanna gondolatát: „A Vajdaság-szerre 1944 novemberétől szinte minden községben, ahol németek éltek, ún. munkatáborokat létesített a partizán hatalom. Később ezeket összevonták és kialakultak ún. központi munkatáborok, végül pedig a német lakosság munkaképtelenné vált csoportjai számára létesítették a különleges státusú táborokat, »lógerek«-et, amelyek valóságos haláltáborrá változtak, mert az életfeltételek még a minimum minimumát se érték el.”¹⁹

A jugoszláv partizánok kegyetlenkedése a megérkezésük után nemsokára elkezdődött. Mivel a német lakosságot kollektív bűnösséggel bélyegezték meg, nem volt irgalom számukra.

A következő évben, 1945. április 14-én kezdődött meg a helyben maradt sváb lakosság internálása, vagyonuk teljes elkobzása. Ekkor kezdték meg – a többi táborhoz képest később – a rezsőházi tábor, ún. „lóger” kiépítését, amely 1945 októberétől egészen 1948 márciusáig működött. Alapvetően hat „lóger”, azaz regionális központi gyűjtőtábor működött a Délvidéken; Rezsőháza mellett a Bánátban, Mollyfalva, a Bácska területén: Járek, Gádor és Körtés, valamint Mitrovica (Szávaszentdemeter) a Szerémségben.²¹

A táborot ugyan nem vették körül szögesdróttal, de meghatározott távolságra egymástól a jugoszláv partizánok őrizték a falut. Ezért volt pél-

da a szökésre, de biztosra kellett menni, mivel az elfogott táborlakókra szinte a biztos halál várt. Rezsőháza alapvetően a Közép- és a Dél-Bánát német falvaiból terelték az embereket. A tábor felállítása után az egyik első lakók – a helyiek mellett – a katalinfalvi (Ravni Topolovac) németek voltak.²² Ezenkívül ernőházi (Ernsthausen), erzsébetlaki (Belo Blato), galagonyási (Glogonj), lázáröldi (Lazarevo), pancsovai (Pančevo), torontálmási (Jabuka), illetve más falvakból érkezett németeket is hurcoltak ide. Mi több, még a Mollyfalvához közelebb fekvő Károlyliget, Szenthubert és Szentborbála (Banatsko Veliko Selo) településekről, valamint Nákófalváról (Nakovo) is deportáltak ide németeket. Nemcsak svábok éltek a táborokban, hanem más népcsoporthoz tartozó személyek, például magyarok is, valamint – ha nem is sűrűn, de előfordult, hogy – szerbekkel is lehetett találkozni. Ez utóbbi kijelentésen az olvasó csodálkozhat: „...de a táborokban akadtak más nemzetiségűek, elvéve még szerbek is, ha az OZNA (az ún. népvédelmi osztály) úgy ítélte meg, hogy már pusztán létüknek fogva is potenciális veszélyt jelenthetnek az államrendre. Nem véletlen, hogy a vajdasági táborok egész rendszerét maga az OZNA-főnök, Vid Dodik – sokat mondó név – parancsnokolta.”²³

Hogyan is zajlott az élet a rezsőházi táborban? Leírni is nehéz... A mollyfalvi táborhoz hasonlóan itt is sokszor előfordult, hogy éhezették a lakókat. Tehát egyáltalán nem kaptak enni, és ez mellett a közeli földeken vagy távolabb egész nap dolgoztatták őket. Így nem lehet csodálkozni, hogy tömegesen gyengültek le a táborlakók, és sokszor az éhség, illetve a nyomukban járó betegségek, fertőzések végeztek velük. A mindennapi brutális bánásmódról nem is beszélve. Ha enni adtak nekik, akkor naponta egy szelet kukoricakenyeret kaptak, továbbá ebédre jórészt híg leveset, amelyből hiányzott a hús. Húst egyébiránt az évek folyamán szinte sosem láttak, viszont előfordult, hogy paradicsomot, illetve krumplit kaptak. Az étrendjükből hiányzott a zsír és a só. Nem volt ritka, hogy madarakat, illetve kutyákat és macskákat fogtak el a táborlakók, és azokat ették meg...²⁴

A „lóger” lakói összetartóak voltak, amennyire tudták, próbálták egymást segíteni, orvosi ellátás hiányában azonban a fertőzésekkel, megbete-

gedésekkel nem tudtak érdemben megküzdeni. Télen a hideg, a fagy okozott jelentős problémát, mivel a lakók a falu üres házaiban laktak, ahonnan az értéktárgyakat, bútorokat a jugoszláv partizánok már az első körben elszállították. Az emberek – nem ritkán egy-egy házban 15-20 fő – szalmán feküdtek, és száraz fűvel kevert marhaganéval fűtöttek. Volt, aki a tető tartógerendáit használta fel tüzelésre. A táborlakókat ért brutális bánásmázásokról egy szemléletes példát érdemes megemlíteni: „1946: egy forró nyári napon kihajtották az egész tábor egy, a tábortól keletre fekvő legelőre. A foglyoknak a tűző napon kellett egész nap állni mozdulatlanul; a gyermekek sem kaptak egy csepp vizet és senki sem mehetett félre. Az örök lelövélssel fenyegették azt, aki helyét megpróbálta elhagyni.”²⁵ Fennállása alatt közel 33 ezer, jórészt német személyt tartottak fogva Rezsőháza embertelen körülmények között, elsősorban öregeket, betegeket, gyermekeket, valamint nőket és csecsemőket.²⁶ A becslések szerint mintegy 11 ezer német halt meg Rezsőháza tábor fennállása alatt. Ebből – név szerint – 7745 fő személye dokumentált.²⁷ A haláltábor felszámolása – 1948 márciusa – után az üresen álló falu házaiba Bosznia-Hercegovina, Horvátország, illetve Montenegró területéről szerbek érkeztek. Ettől kezdve Rezsőháza szerbek lakta településsé vált. A németekre már csak a falutól délre található tömegsír utal, ahol előbb, 1998-ban egy emléktáblát, később, 2003-ban pedig egy méltó emlékművet alakítottak ki.

2. kép: A Rezsőháza határában található német tömegsírhoz és emlékműhöz vezető út

A közelmúltban Marko Cvejic *A Duna menti svábok* címmel dokumentumfilmet készített a korszak történéseiről. Az alkotás történelmi léptékűnek mondható, mivel olyan kérdést dolgoz fel, amelynek pontos dokumentálásával még mindig adós az utókor. A filmet a zsúfoltságig megtelt rezsóházi Tűzoltóthozban is levetítették. A nézők reakcióját a tárgyilagosság miatt célszerű idézni: „...a nézők között volt, aki nehezményezte, amiért »a szerbeket megint csak az erőszakos oldalukról mutatták be«. Pedig mint a rezsóházi szerb-német egyesület elnöke hangsúlyozta, »most már nagyon is jó a két

nép közötti viszony«. Az egyik fiatalember úgy fogalmazott, hogy »van ugyan gyűlölködés az emberek között, de nem igaz, hogy nem szeretik a németeket«. Az egyik helybéli dicsérte a film készítőinek a bátorságát, ahogy a témához nyúltak, mert mint mondta, »most sem hiányzik sok ahhoz, hogy valaki olyat cselekedjen, mint akkor – aztán egy másik rendező készítheti a maga filmjét«. Egy másik hozzászóló a film befejezésével volt elégedetlen, amire az egyik falubelije azt válaszolta neki, hogy »ez a mi befejezésünk, olyan, amelyet a viselkedésünkkel megírunk.«²⁸

3. kép: A 2003-ban emelt szerb és német nyelvű emlékmű

4. és 5. kép: Részletek az elhunyt áldozatok származását is jelölő emléktáblákból
Forrás: a szerző felvételei.

Felhasznált irodalom

A Homokos (Mramorak) településről elszármazott németek honlapja: <http://www.mramorak.de/rudolfsgnad/rudolfsgnad/texte/rudolfsgnad.htm>

CSORBA BÉLA: *A kutyát levágták. Magyar Megmaradásért honlap*: <http://magyarmegmaradasert.hu/kiletunk/item/2710-a-kuty%C3%A1t-lev%C3%A1gt%C3%A1k?tmpl=component&print=1>

DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XI. kötet (Pob-Sep)*. Szent István Társulat, Budapest, 2006

ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. LOGOS Kiadó, Tóthfalu, 1993

FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT: *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. In: KISS GÁBOR (sorozatszerkesztő): *A magyar nyelv kézikönyvei, XVI. kötet*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009

GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona, X. kötet: Kacs-Közellátás*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1895

HERMANN RÓBERT: *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont, Budapest, 1996

KIRCHNER, MANFRED: *Homepage of Rudolfsgnad*: <http://www.rudolfsgnad.net/>

KOGUTOWICZ MANÓ: *Torontál vármegye térképe*. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1905

MEZEI ZSUZSANNA: *A délvidéki áldozatok adatbázisa mint történeti forrás*. História, 2011. évi 9. szám, Budapest, 2011

MEZEI ZSUZSANNA: *A délvidéki áldozatok adatbázisa mint történeti forrás (1944 derekától 1948-ig)*. In: SZALMA JÓZSEF (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken*. 2011. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2012

REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

Rudolfsgnad.de: <http://www.rudolfsgnad.de>

RUDOLFSGNAD im Zusammenhang mit Adam Müller - Guttenbrunn und seinem Roman „Glocken der Heimat”. In: *Donauschwaben in Ober-Österreich*: <http://www.donauschwaben-ooe.at/index.php?id=322>

Seite Rudolfsgnad: <http://www.rudolfsgnad-banat.de/das-lager/das-lager-von-1945-1948/>

Tabudöntő film a bánási németekről. In: *Galamus, Napi Közéleti Reflexiók*: http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=130006:tabudoent-film-a-bansagi-nemetekrl-129083&catid=109:kuelfoeldi-hirek-20122-negyedev&Itemid=232

Tabudöntő film a bánási németekről. MTI, 2012. április 6., Szegedma.hu hírportál: <http://szegedma.hu/hir/szeged/2012/04/tabudonto-film-a-bansagi-nemetekrol.html>

„Völkermord der Tito-Partisanen” 1944-1948. In: *Danube Swabian History*: http://www.dvhh.org/history/atrocities/chap_3_tito_1944-48-W-banat.htm

Jegyzetek

¹ KOGUTOWICZ MANÓ: *Torontál vármegye térképe*. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1905. A térkép mérete: 29,3 × 44,5 cm. A lap mérete: 33,4 × 50,2 cm.

² A „legfiatalabb” kifejezés arra utal, hogy a történelmi Torontál vármegye területén a legutolsó, németek számára alapított település Rezsőháza volt.

³ *Tabudöntő film a bánási németekről*. In: *Galamus, Napi Közéleti Reflexiók*: http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=130006:tabudoent-film-a-bansagi-nemetekrl-129083&catid=109:kuelfoeldi-hirek-20122-negyedev&Itemid=232 (Letöltés ideje: 2016. július 1.)

⁴ „Eredete: A magyar nyelvújítás alkotásaként a Rudolf név magyarítására jött létre az ismeretlen eredetű Rézső, Réső családnévből.” FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT: *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. In: KISS GÁBOR (sorozatszerkesztő): *A magyar nyelv kézikönyvei. XVI. kötet*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009, 257. p.

⁵ RUDOLFSGNAD im Zusammenhang mit Adam Müller - Guttenbrunn und seinem Roman „Glocken der Heimat”. In: *Donauschwaben in Ober-Österreich*: <http://www.donauschwaben-ooe.at/index.php?id=322> (Letöltés ideje: 2016. július 1.)

⁶ GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona, X. kötet: Kacs-Közellátás*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1895, 649. p., HERMANN RÓBERT: *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont, Budapest, 1996, 142–144., 203–204. pp.

- ⁷ REISZIG EDE: Torontál vármegye községei. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 109–110. pp.
- ⁸ *Seite Rudolfsnad*: <http://www.rudolfsnad-banat.de/chronik-und-mehr/vorgeschichte/> (Letöltés ideje: 2016. július 1.)
- ⁹ REISZIG EDE: Torontál vármegye községei. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 109–110. pp.
- ¹⁰ *Seite Rudolfsnad*: <http://www.rudolfsnad-banat.de/chronik-und-mehr/die-ansiedlung/> (Letöltés ideje: 2016. július 2.)
- ¹¹ A „Grundhunger”, magyarul „földéhség” fogalmat a történelemben több összefüggésben is használják. Jelen esetben a németek szorgalmára utal, akik kemény munkával és takarékos életmóddal, újabb és újabb földterületeket vásároltak maguknak. Ez együtt járt népességszámuk emelkedésével is. Nem egy esetben így jutottak többségbe egy-egy településen. Így németesedett el például a bácskai Regőce (Ridica), illetve Őrszállás (Stanišić). A németek eme tulajdonsága egyes helyeken szembenállást eredményezett például a németek és a szerbek között.
- ¹² ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. LOGOS Kiadó, Tóthfalu, 1993, 382–384. pp.
- ¹³ *Seite Rudolfsnad*: <http://www.rudolfsnad-banat.de/chronik-und-mehr/zur-geschichte-der-schule/> (Letöltés ideje: 2016. július 2.)
- ¹⁴ REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 109–110. pp.
- ¹⁵ Az 1880. évi magyar népszámlálás nem választotta szét a horvát és a szerb népcsoportot, hanem „szerbhorvát” megjelölés alatt együttes adatokat közölt.
- ¹⁶ *Seite Rudolfsnad*: <http://www.rudolfsnad-banat.de/chronik-und-mehr/zur-bevoelkerungsentwicklung/> (Letöltés ideje: 2016. július 2.)
- ¹⁷ KIRCHNER, MANFRED: *Homepage of Rudolfsnad*: <http://www.rudolfsnad.net/> (Letöltés ideje: 2016. július 2.)
- ¹⁸ ERŐS LAJOS (szerk.): *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. LOGOS Kiadó, Tóthfalu, 1993, 384. p.
- ¹⁹ MEZEI ZSUZSANNA: A délvidéki áldozatok adatbázisa mint történeti forrás (1944 derekától 1948-ig). In: SZALMA JÓZSEF (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken, 2011*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2012, 421–422. pp.
- ²⁰ KIRCHNER, MANFRED: *Homepage of Rudolfsnad*: <http://www.rudolfsnad.net/> (Letöltés ideje: 2016. július 4.)
- ²¹ CSORBA BÉLA: *A kutyát levágták. Magyar Megmaradásért honlap*: <http://magyarmegmaradasert.hu/kiletunk/item/2710-a-kuty%C3%A1t-lev%C3%A1gt%C3%A1k?tmpl=component&print=1> (Letöltés ideje: 2016. július 4.)
- ²² „Völkermord der Tito-Partisanen” 1944–1948. In: *Danube Swabian History*: http://www.dvhh.org/history/atrocities/chap_3_tito_1944-48-W-banat.htm (Letöltés ideje: 2016. július 4.)
- ²³ CSORBA BÉLA: *A kutyát levágták. Magyar Megmaradásért honlap*: <http://magyarmegmaradasert.hu/kiletunk/item/2710-a-kuty%C3%A1t-lev%C3%A1gt%C3%A1k?tmpl=component&print=1> (Letöltés ideje: 2016. július 4.)
- ²⁴ CSORBA BÉLA: *A kutyát levágták. Magyar Megmaradásért honlap*: <http://magyarmegmaradasert.hu/kiletunk/item/2710-a-kuty%C3%A1t-lev%C3%A1gt%C3%A1k?tmpl=component&print=1> (Letöltés ideje: 2016. július 4.)
- ²⁵ DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XI. kötet (Pob-Sep)*. Szent István Társulat, Budapest, 2006, 258. p.
- ²⁶ *Seite Rudolfsnad*: <http://www.rudolfsnad-banat.de/das-lager/das-lager-von-1945-1948/> (Letöltés ideje: 2016. július 4.)
- ²⁷ A név szerint dokumentált áldozatok száma némi eltérést mutat a német forrásokhoz képest. Jelen esetben Mezei Zsuzsanna írását vettem alapul. MEZEI ZSUZSANNA: A délvidéki áldozatok adatbázisa mint történeti forrás. *História*, 2011. évi 9. szám, Budapest, 2011, 62–63. pp.
- ²⁸ *Tabudöntő film a bánásgi németekről*. MTI, 2012. április 6., Szegedma.hu hírportál: <http://szegedma.hu/hir/szeged/2012/04/tabudonto-film-a-bansagi-nemetekrol.html> (Letöltés ideje: 2016. július 4.)

A világ dolgairól

Történt pedig, hogy az Úristen uszályából kiesett egy gombostűcske, melynek teteje szét-pattant, és addig tágult, gázult, folyékonyodott, míg be nem telített egy százezer trillió fényévet átfogó univerzumot. Ebben annyi csillag, bolygó és üstökös lakott, és lakik még ma is – mint a Csendes-óceánban a vízcsepp.

Ám akárhogyan is volt vagy légyen, az életet elviselő égitestek olyan messze estek egymástól, mint képletesen: Makó Jeruzsálemtől vagy az irgalom a terroristáktól.

Bár az Úristen egy pucér emberpárral, Ádámmal és Évával folytatott erkölcsi eszmecserét – eltiltotta őket a férges almák fogyasztásától –, az Írásban nem jelentkező kínaiakat, indusokat és az ausztráliai ősembereket is megteremtette, és nekik szabad volt cukornádat szopogatniuk. A kínaiak az Ázsiában sűrű szelők miatt ferde szeműek voltak – hiszen kezdetben összehúzott szemekkel figyelték a porfelhőket –, az indiaiak, az ausztrálok a tűző naptól sötét bőrt nyertek.

Az Úristen azonban látszólag filozemita és filohamita volt, amit Ábrahám minden tette fényesen bizonyít. Ez a pátriárka találta föl a hátizsákot. Egyszer nekiindult, és kereste a fiát. *Hát izsák hol van?* – kérdezte nejét.

Szaporodjatok! – rendelte el az Úristen, és azok szaporán kamatyoltak, hogy magzataikkal ellepjék a mindenséget. Előnyükre szolgált, hogy egy férfinak annyi felesége lehetett, amennyit el tudott tartani; így jutott nyolcszáz asszony bölcs Salamonnak, Sába volt a ráadás.

Az Úristen elvárta, hogy ezek az ókori népek jók legyenek és erkölcsösek, ami eléggé képtelenség, mivel lelki megmérgezésükre már idejekorán megteremté az ördögöt. Az emberek irtották egymást, mint manapság a braziliai földspekulánsok az őserdőt, sőt olykor és sokszor gomorráltak és szodomáztak is. Ezt a más-ságot gyakorló liberalizmust az Úr megelégette,

és hatalmas vízözönnel lepte el Mezopotámiát. Csak a bárkabarkácsoló Noé, családja, valamint állatai menekültek meg. Köztük a bolha, a kulancs meg a szúnyog is.

A magyarok ősei ebben az időben a Kaukázus lejtőin legeltették csikóikat. Kumiszt ittak és lóhúst ettek; miközben ugarológul, turkul társalogtak. A fáma szerint nyereg alatt puhították a húst, de ez aligha volt lehetséges, mert a nyeret akkor még nem találták föl.

Az állatvilágot csakúgy, mint az embereket, a fejlődés serkenti. Az ebben kételkedők azt hiszik, hogy az Úr egyazon napon teremtette a mamutot és az elefántot, a dinoszauruszt és a kerti gyíkot – holott az igazság az, hogy az Úristen minden ősfajba egy adag élesztőt is adagolt, s így kénytelen-kelletlen minden élőlény fejlődni kezdett, kivéve a tetűt. Azt hihetnénk, hogy így lett az ősidők csimpánzából kortárs fundamentalista. Jól-lehet, e folyamat valószínűtlen. A dolgokat úgy kell elképzelnünk, hogy az ősmajom mellett az Úristen létrehozott egy nem azonos, viszont hozzájuk hasonló lényt, mely néhány tucat millió év alatt emberré fejlődött. Szomorú, de való, hogy Einstein, Hitler, Beethoven és Sztálin a messze távolban közös őssökkel rendelkeznek.

A planéta forgott és forog a Nap körül. A Nap utazik a Tejút özönében. A Tejút egyre messzebb és messzebb vándorol a többi égitesttől. Földünknek tán úgy lesz vége, hogy a behemót égitest megtorpedózza, vagy úgy, hogy a Nap kiég, szétporlad. A világegyetem – higgyék vagy ne higgyék – tagjai „elidegenednek” egymástól, mint nemrég a fasiszták a kommunistáktól.

Az ókori történelmet véve azt kell mondanunk, hogy a gyarlóságoknak nevezett emberi gonosz-ságoktól elromlott az Úristen gyomra. A rómaiak kardélre hányták elleneiket, az ázsiaiak eke elé fogták a rabszolgáikat, Afrikában az ingyencek szülőhúst ettek, a pápuák nem különben. A zsi-

dókat nem szerették az egyiptomi antiszemiták, ezért kellett új földet keresniük. Mikor útközben a sivatagban már-már az éhhalállal küszködtek, az Úristen mannáat pottyantott az ölükbe, hogy jóllakva érkezzenek Palesztinába. Nehéz megérteni, hogyan gondolhatta az Isten, hogy az ott lakó arabok zászlólengetéssel fogadják majd a bevonulókat.

A gazságok folytatódtak. Az egyik népnél szokássá vált a meglékelt koponyából való agyivás, a másik társaságban kötelet fontak egymás beleiből. Mindettől már-már hányás ingerelte az Atyaistent, és elküldte egyszülött fiát, mint növekedésre rendelt csecsemőt, az erkölcsi rend helyreállítására. Mihelyst az Úrjézus elhagyta a satut és a gyalut, kihirdették: minden ember úgy szeresse a másikat, mint önmagát. Ezen és máson addig bosszankodtak a gonoszok, hogy az Isten fiát egy keresztfára szögelték. Jézus meghalt, majd feltámadt, és megszületett a kereszténység. Korábban csak elkárhozni lehetett, most már üdvözülni is lehet. A másvilágon mindenki úgy szerette önmagát, mint a másik lelket.

Az emberek a földön nem lettek jobbak, mivel a jóság javát a mennybe száműzték. Néró, Dzsingisz kán, Attila, Tamarlan kezdenek elhomályosulni Hitler, Sztálin, Idi Amin és Szaddam Husszein tettei mellett. A népirtás divat lett, előbb az örményeket, aztán a zsidókat, majd az ibókat gyilkolták halomra. Az ember embernek tigrise.

Az állati tigriseket csaknem kiirtották, ugyanígy az őserdőket, folyók, tavak, tengerek halait. Elszaporodott a szén-dioxid, az AIDS és a pedofília és az erkölcsöt nem ismerő ember. Egyes országokban alig volt már ennivaló. Az ott élők felették a füvet, a fák kérgét, a velük rivalizáló sáskákat és a földi férgeket. Egy-egy maradék giliszta nagy ingyencségnek számított. Sokan fűszírral főztek, majd elsorvadtak, éhen haltak.

Akkor megkönyörült rajtuk az Isten, és elküldte Assisi Szent Ferencet, hogy fürkéssze ki a tennivalót. Szent Feri hamarosan megtapasztalta, hogy míg a gazdag országokban elhíznak az emberek a sok hamuba sült pogácsától, a szegény államokban a csalánért és bogáncsért is sorba állnak. San Francesco ekkor mezítláb elvándorolt gazdagék gombaföldjére, és csuklyájában elhozott százezer spórát, azokat elszórta a szegények földjén. Nosza, nekilátott a Szentlélek, szétszórta a spórákat országszerte. Volt hát mit gombászni a szegényeknek. *Hús is kell* – gondolta a Szentlélek, és szárnyára kapta gazdagéktól tizenhét tó vizének békáit, és lepottyantotta mind a milliószor milliót Koldusáriában, a szegények földjén. *Manna! Manna!* – kiáltozták, lelken-deztek a szegények a hulló békák láttán. Lett is aztán dínomdánom, békapecsenye gombával, gombapörkölt békacomball, hogy még Szent Ferenc is jóllakhatott Jézus neve napján.

Beszélgetés a nemzetről, az etnikumról és az egyes emberről*

Ismerős gondolatok

Nemrég nagytakarítás volt a dolgozószobámban. A könyveket porolgatva, jobbról balra rakosgatva kezembe került Gombár Csaba könyve.¹ Ismerős gondolatokra akadtam benne. Az volt az érzésem, mintha valamikor már hallottam volna az olvasottakat. Eszembe jutott, hogy 25 évvel ezelőtt, a rendszerváltás kezdetén személyesen találkoztam a könyv szerzőjével, Gombár Csabával, és nagyjából azokról a kérdésekről beszélgettünk – a nemzetről, a pártoktól, a kisebbségek helyzetéről, az etnikai-nemzeti konfliktusok állampolitikai szintre való emeléséről –, amelyeket (nyilván az elmúlt időszak tapasztalatainak a birtokában) könyvében most újragondol.

Annak idején a találkozóra úgy került sor, hogy miután Gombár Csaba tudomást szerzett a vajdasági magyar politikai szerveződésről, szeretett volna róla első kézből tájékozódni. Nekem Árokszállási Borza Gyöngyi telefonált, hogy Gombár Csaba találkozóra hív. Gyöngyi akkor a *Létünk* szerkesztője volt, és épp az új pártokat készült bemutatni a folyóirat olvasóinak. A magyar érdekszervezet céljaira és programjára vonatkozóan tőlem (mint a szervezet egyik alapítójától és a program összeállítójától) szerezte be a szükséges tudnivalókat. A meghívás nagy megtiszteltetés volt számomra, hiszen Gombár Csaba a magyar szociológia krémjéhez tartozott, akinek a neve a *Szociológiai Szemléből* ismert volt számomra, ezenfelül azt hallottam róla, hogy az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézeté-

nek munkatársa. Zavaramban egyik lábamról a másikra álltam, és nagy elvárásokkal készültem a találkozóra.

Érvek és ellenérvek

A személyes találkozásra Gombár Csaba budapesti lakásán került sor. Vendéglátóm közvetlen és barátságos volt, ennek ellenére kicsit nyugtalannak és feszültnek találtam. Ennek hamarosan ki is derült az oka. Kertelés nélkül megmondta, hogy nem ért egyet a magyar politikai szerveződéssel, és határozottan megpróbál lebeszélni róla. Különösebben nem lepett meg az, amit mondott. Tapasztalataim szerint a magyar szociológusok (egyáltalán a tudomány berkeihez tartozók) érdeklődési köre nem nagyon terjedt ki a magyar valóságra, különösképpen az elcsatolt területeken élő magyar nemzetrészek vergődése (ne mondjam, haláltusája) nem érdekelte őket, de hát ilyen, sárba ragadt világ problémáinak az elemzésével nem is lehetett volna (és ma sem lehet) a nemzetközi tudomány élvonalához felzárkózni.

Nagyvonalúan túltettem magam ezeken az „előítéleteimen”, és türelmesen meghallgattam a neves szociológus érveit. Egyre csak azt fejtegette, hogy nem tartja szerencsésnek a nemzeti kérdés „államosítását”. Nemcsak a vajdasági magyarok részéről tartja meggondolatlan lépésnek a „magyar kérdés” állampolitikai szintre való emelését, hanem a többi kisebbségi magyar közösség részéről is. Meglátása szerint az etnikai ügyek kezelésére szolgáló külön magyar pártok, külön kormányhivatalok csak megsokszorozzák a problémákat. Nem vitatja, hogy a hétköznapi életben a nemzeti-etnikai különbségekből számtalan konfliktus adódik, de ezek, ha csak a politikusok nem csinálnak belőle nagyobb ügyet,

* Részlet a szerző *Térdre, magyar?! A nemzeti önrendelkezéstől a nemzeti önfeladásig* című készülő könyvéből.

¹ Gombár Csaba: *Magammal vitázom. Nemzetről, etnikumról, az egyes emberről*. Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996

általában nem gerjednek tovább, maguktól is megoldást nyernek.

Volt valami logika az érvelésében, de mintha az ördög bújt volna belém, arra gondoltam, hogy nem a rendszerváltással előálló helyzetben (számunkra és netán) kínáló cselekvési lehetőségekről beszélgetünk, hanem a pártvezetőség agyközpontjának (unalomig ismert) véleményét ismételteti. A szociológusok (és a tudomány berkeihez tartozók) érdeklődése talán az eddigiek során is azért igazodott a nemzetközi elvárásokhoz (nem pedig a magyar élethez), mert ez az „agyközpont” a „magyar étellel”, különösképpen a határon túli magyar kisebbségek helyzetével eddig sem törődött.

Nem állítom, hogy vendéglátóm csakugyan a pártvezetőség agyközpontjának véleményét ismertette volna velem. Ez merő rosszhiszeműség lenne részemről, hiszen hallottam valamit Gombár Csaba „különvéleményéről”, amely miatt „fentről” többször megfedték. Tény azonban, hogy találkozásunk során Gombár Csaba egyre csak azt ismételtette, hogy a nemzeti-etnikai kérdés „államosítása” célszerűtlen, és a maga részéről azt találná üdvösnek, ha az „etnokraták” „nem telepédnének rá a társadalomra”, vagyis ha az állam semleges maradna a nemzeti identitás kérdésében. Lehet, hogy szó szerint nem ezek hangzottak el, de félreérthetetlenül az volt a véleménye, hogy legjobb volna, ha a politikusok a nemzeti kérdést illetően „békén hagynák” az embereket.

Végül is ebben semmi kivetnivalót nem találtam. Már csak azért sem, mert ugyan magukkal ragadtak a társadalmi változások, de soha nem tartottam magamat politikusnak, akkor is pszichológus maradtam, amikor politizáltam. Nem vettem tehát magamra, amit vendéglátóm mondott, nem azért, mert lesújtóan vélekedett a politikusokról, hanem mert nem értettem egyet meglátásával, nevezetesen, hogy az etnikai problémák „maguktól” is megoldódnak. Meglepett, hogy ennek a legendának (ne mondjam), szemenszedett hazugságnak egy neves szociológus hitelt ad. Ha a nemzetiségi problémák csak „hétköznapi konfliktusokból” állnának, próbáltam ellenvetéssel élni, bizonyára nem állt volna elő az a helyzet, hogy a magyar népesség száma Vajdaságban néhány évtized alatt megfeleződött. Nem történhetett volna meg, hogy a hatalom az

újabbnál újabb betelepítési hullámokkal jóvátehetetlenül megváltoztatta az etnikai arányokat. Továbbá nem fenyegetne bennünket az a veszély, hogy megfelelő jogi státus hiányában – politikai, demográfiai, gazdasági – súlyunk vészjóslóan csökken, aminek a következtében a magyar közösség előbb-utóbb jelentéktelenné és életképtelenné válik.

Vendéglátómmal nem jutottunk dűlőre. Hiába próbáltam Gombár Csabát meggyőzni arról, hogy nálunk (mint ahogyan Magyarországon is) állampolitikai szinten dől el minden, „civil társadalmi” szinten (ahová a nemzeti kérdést sorolná) nem oldható meg semmi. Az adott állampolitika viszont velünk szemben kérlelhetetlenül ellenséges. Gombár Csaba viszont azzal érvelt, hogy a rendszerváltással a kelet-európai térségben az etnokrata hatalmi berendezkedés csak még jobban felerősödik, és ez ellen egy kisebbségi politikai szervezet gyakorlatilag nem tehet semmit.

Utólag, 25 év távlatából, úgy látom, hogy igazunk volt mindkettőnknek. **A politikai önkényeskedést csakugyan nem lehetett volna tovább tűrni, de politikai eszközökkel, kisebbségi pártjainkkal se mentünk semmire.** Hiba volt-e részünkről, hogy megpróbáltunk az önálló cselekvés lehetőségével élni? Kérdés persze az is, hogy volt-e egyáltalán önálló cselekvésre lehetőségünk.

Magammal vitázom...

Miután a nyáron kezembe került Gombár Csaba könyve (*Magammal vitázom. Nemzetről, etnikumról, az egyes emberről*), megpróbáltam felidézni egykori beszélgetésünket. Az elmúlt 25 évben olyan ország-, intézmény-, érték-, közösség- és nemzetrombolás ment végbe, hogy örömmel folytatnám a szóban forgó kérdésekről a negyedszázaddal ezelőtt eredménytelenül zárt beszélgetést.

Változott-e azóta a véleményünk, és ha igen, miben? A dolgok állásának ismeretében változott-e a modern uralmi rendszerekről, a demokráciáról, az etnokratákról, a pártokról, a kisebbségek politikai küzdelméről Gombár Csaba korábbi véleménye? Miben látná ma a kisebbségi jogérvényesülés lehetőségét?

Ezekre a kérdésekre a választ nem tudhatom, az 1996-ban megjelent kötet írásaiból azonban sok minden kiolvasható. A könyvet lapozgatva az a benyomásom, hogy a 25 évvel ezelőtt elhangzott érvek és ellenérvek alapvetően nem sokat változhattak. Annak ellenére sem, hogy az önálló cselekvés lehetőségének, az önrendelkezés jogának, a nemzeti szuverenitásnak a tekintetében nagyot változott a világ. Gyakorlatilag minden a feje tetejére állt. Már abban sem vagyok biztos, hogy ha sor kerülne a beszélgetés folytatására, szót tudnánk-e váltani egymással? Egyre inkább hajlok arra, hogy Gombár Csaba könyvét (a könyv címét) tekintsem követendő példának. Haladéktalanul szükség van a magunkban lefolytatott vitákra: a nemzettel, állammal, az emberrel kapcsolatos kérdések ismételt átgondolására és a felmerülő kérdések sokaságának megválaszolására.

Vitatható gondolatok

Mindazonáltal Gombár Csaba könyvében talállok néhány új, általam vitatható gondolatot. A szerző meglátása szerint ma Nyugaton az „átlátható és ellenőrzött, szabály- és jogérvényesítő demokratikus szakszerűség” uralkodik, Kelet-Európában viszont az etnikai konfliktusok felerősödésével az „etnopolitizálás” vált uralkodóvá. Ehhez rosszállóan teszi hozzá, hogy sajnos Magyarországon is (a „hatalmi berendezkedés” tekintetében) az „etnokrácia sajátos elve és gyakorlata kezd” működni.²

Talán mondanom sem kell, hogy az Európai Unió „átlátható és ellenőrzött, szabály- és jogérvényesítő demokratikus szakszerűségéről” mérőben más a véleményünk. A szerzővel ellentétben, aki szemlátomást nem akar tudomást venni arról, hogy az iszlám korlátlan beáramlásának következtében Európa, vagy amit eddig értettünk alatta, főlszámolja önmagát, Kelet-Európa viszont – az etnikai konfliktusok felerősödésétől függetlenül – védelmezni próbálja azokat az értékeket, amelyek a közösségi életre való törekvés során évszázadok alatt kialakultak. Ha jól értem,

Gombár Csaba nálunk azt az „állameszmét” és „szakszerűséget” hiányolja, amely egy nemzetek fölött álló központi diktatórikus kormányzat vízióját vetíti előre. Egy olyan monstrum adminisztrációt lát követendő példának, amely egyet jelent a nemzeti államok halálával. Ez az „új etnikai elv”, amely az „etnoszt” lenne hivatott egy modernnek vélt fantomnak (állameszmének) alárendelni, ha megvalósulna, kétségkívül új helyzetet teremtené. **Az új helyzet azonban nem a népek „egymásra találását”, kölcsönös „megbékélését” jelentené, hanem jellegük és nemzeti szuverenitásuk elvesztését**, ami a jelenlegi migrációs válság tükrében félreérthetetlenül előrevetíti az egykoron virágzó nemzetek végnapjait.

Ahelyett, hogy a tömeghírközlés csatornáin keresztül a veszélyről hírt adnának, egyre csak az univerzális államról szőtt hóbortos víziót propagálják. Sajnos – **autentikus nemzeti értelmiség híján** – népek sokasága ül fel a világban helyüket kereső, gyökerüket (közösségüket) veszített emberek univerzális államról szőtt víziójának. Mi tagadás, sokan nálunk is szolgalelkűen **az etnikai egyneműség fikcióját zsolozsmázzák**. Sokan felsorakoznak a túlfűtött küldetéstudattal rendelkező „politikai elit” mögé, amely elhiszi magáról, hogy ő majd utat mutat a „tévelygő népek” számára, azok más elképzelése ellenében is.

Önjelölt próféták

Önjelölt próféták mindig voltak, vannak és lesznek, akik egy általuk kigondolt, erőszakkal létrehozott, mesterségesen kreált közösségnek kívánják alárendelni az embert. Azt a társadalmi-pszichológiai képződményt, amelynek legsajátosabb vonását az önként vállalt közösség jelenti. A zsarnokokat arról ismerni föl, hogy előbb megfosztják az embereket önként vállalt közösségüktől, elszakítják őket korábbi kötöttségeiktől, majd lemondást, önfeláldozást várnak el tőlük, lelkes csatlakozást egy lelküktől idegen identitáskerethez (politikai képződményhez).

Nem állítom azt, hogy képzeletbeli vitapartnerem osztja azt a meglátást, hogy akár erőszakkal is, de át kell venni a nemzetállamok fölötti irányítást, a népektől meg kell tagadni az önrendelkezés jogát. Azt sem feltételezem róla, hogy

² Gombár Csaba: *Magammal vitázom. Nemzetről, etnikumról, az egyes emberről*. Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996, 87. o.

nem látja tisztán, hogy a menekültek áradatával milyen szorult helyzetbe került Európa, és azon belül Magyarország. De meg kell vallanom, hogy nem egészen értem az „etnokrácia sajátos elvére és gyakorlatára” vonatkozó homályos utalását. Nem világos és nem egyértelmű számomra, hogy képzeletbeli partnerem mit fájjal, és mi az, amit a nemzeti szuverenitásból hiányol.

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása nehéznek ígérkezik. A probléma abból adódik, hogy nem mindig beszélünk egy nyelvet. Az olyan megfogalmazással, mint az „átlátható és ellenőrzött, szabály- és jogérvényesítő demokratikus szakszerűség” nem nagyon tudok mit kezdeni. Hacsak nem azt a történelem során belénk rögzült örökös igazodási kényszert értem alatta, hogy mindig idegen példákat követve azt várjuk, hogy mások a szánkba rágják, mi a jó, az előremutató, a modern, a követendő, a kívánatos. Mintha ezúttal Nyugatról várnánk, hogy a sült galamb a szánkba röpjön, ahelyett, hogy **a magunk számára megfelelő gazdasági, politikai és szellemi mozgástér létrehozására (kiharcolására) törekednénk.**

Egy nyelvet beszélünk?

Már arra is gondoltam, hogy sokszor talán azért nem értjük meg egymást, mert másként merül föl bennünk a kínzó szabadsághiány. Számomra például az emberi szabadság kérdése (kisebbségi helyzetemnél fogva) a leginkább a nemzeti szuverenitás kérdéseként merül föl. Azok számára, akiknek a nemzeti, nyelvi, vallási, kulturális szabadság adott, az önazonosság kérdése gyakorlatilag értelmét veszti, az önálló cselekvés képessége, az önmeghatározás lehetősége olyan természetessé válik, mint a levegővétel. Ezért mondom azt, hogy nem feltétlenül egy nyelvet beszélnek azok, akik ugyanazon a nyelven beszélnek.

Ettől a gubancból eltekintve vitapartneremtől megkérdezném, hogy a nemzetekkel (nemzeti jellegű államokkal szemben) vajon Ő maga is olyan globális államalakulat létrehozását tartaná célravezetőnek, amely Európa teljes népességét egy főhatóság alá rendelné, vagy velem együtt hitet tenne a népek önrendelkezési joga mellett?

Továbbá egyetértünk-e abban, hogy egy olyan, népeket összefogó közösség, mint az Európai Unió (feltéve, hogy a valós szándék a különböző népek összefogására és nem azok leigázására irányul), csak azonos civilizációban gyökerező országok között épülhet fel? Úgy, ahogyan azt Robert Schuman, Európa atyja elképzelte.³ Ha igen, hogyan vélekedik arról a migránsáradatról, amely véget vet a közös civilizációs alapnak? Egyáltalán, érdekelné, hogy az „etnikai jelleget” még mindig olyan ördögtől valónak tartja-e, mint hajdanán, amelynek kezelése (történelmi meghaladása) okvetlenül egy globális államalakulat létrehozását kívánja meg?

De az is lehetséges, hogy mindezek részéről Gombár Csabával kapcsolatban olyan feltevések, amelyek a valóságnak már messze nem felelnek meg. Azt olvasom ugyanis a könyvében, hogy feltétlenül szükségesnek tartja, hogy az államokon belül a politikai berendezkedés kiegészüljön a kisebbségi-etnikai közösségek önálló cselekvésének lehetőségével, közösségi érdekeik politikai megjelenésével.⁴ Ezt a felismerését már csak azért is örömmel nyugtázom, mert 25 évvel ezelőtt elsősorban ebben: a kisebbségi-etnikai közösségek érdekei politikai megjelenítésének és képviselésének a kérdésében nem értünk egyet.

Öncélú játszmák

Határozottan örülök eltérő álláspontunk közeledésének, személyes tapasztalatokkal gazdagodva azonban őszintén be kell vallanom, hogy messzemenően igaza volt abban, hogy a magyar kisebbségek politikai szerveződésétől nem várhatunk átütő sikert, sőt, az a jóslata is beigazolódott, hogy mindent összevetve a magyar kisebbségek helyzete sokkal rosszabb lesz, mint 25 évvel ezelőtt volt. Nem állítom, hogy a helyzet rosszabbodása a politikai önszerveződés folyamánya, feltételezhető, hogy a nemzeti kérdés államszintre való emelése (magyar pártok létrehozása) nélkül is ott tartanánk, ahol most va-

³ René Lejeune: *Politika és életszentség. Robert Schuman, Európa atyja.* Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Budapest, 2015, 250. o.

⁴ Gombár Csaba: i. m., 88. o.

gyunk. Pszichológusként azonban hajlok annak a belátására, hogy a közösség-szervezésre és a makrotársadalmi jelenségekre nagyobb gondot kellett volna fordítanunk. Tévedés volt arra a politikai folklórra hagyatkoznunk, hogy a választásokon való részvétellel majd a „népakarat” mindent a helyére tesz és megold. A politika a legjobb formájában sem képes a társadalmi összefüggéseket megvilágítani, még kevésbé az élet apró darabkáit a helyükre rakni.

Az a körülmény, hogy a társadalmi önszerveződés kimerült öncélú politikai játszmákban, feltételezve, hogy az emberek a választásokon majd kiélik cselekvési vágyaikat, számukra ismeretlen emberek neveinek bekarikázásával (vagy áthúzásával) lehetőséget kapnak arra, hogy az ösztönzők és érdekek kifejezésre jussanak, több volt, mint balgaság. Nem véletlen, hogy a 25 éve tartó ostoba politikai játszadózás a magyar kisebbségi közösségek helyzetének alakulása szempontjából kijózanító és fájdalmas felismerésekkel járt. Gombár Csabának tehát messzemenően igaza volt abban, hogy politikai téren meglehetősen szűkre szabott lesz számunkra a mozgástér. Talán ennél is nagyobb gond, hogy a (főként belső) hatalmi harcok nem a kisebbségek helyzetének megoldását szolgálták. A politika elvonta figyelmünket a társadalmi-közösségi élet fontos történéseiről és háttérösszefüggéseiről. A nagy pártokat utánozva beértük a kollektív cselekvés látszatával, és eközben eltékoztunk a még rendelkezésünkre álló időt és erőforrásokat.

Az állam nagykabátja

Ezek a kérdések azóta foglalkoztatnak, amióta Gombár Csaba kifejtette, hogy szerinte az „etnikai kérdések államosítása” nem vezet a „nemzeti kérdés” megoldáshoz. De azt, hogy az „etnikai kérdés államosítása” mit jelent, nem fejtette ki részletesebben, könyvében azonban utal arra, hogy a nemzet fogalmára vonatkozó különböző képzetek összemosása nehezíti a nemzeti kérdés megértését. Magam is azt tartom a félreértések egyik forrásának, hogy ezen a téren (sem) látjuk kellőképpen árnyaltan, differenciáltan a valóság bonyolult összefüggéseit és ellent-

mondásait. Úgy tűnik, hogy a nemzet fogalma egyre több mindent szippant magába, és olyan általános „magyarázó elvvé” válik, amelynek már semmi köze a valósághoz. A legtöbb probléma abból származik, amire könyvében Gombár Csaba is utal, hogy ma minden etnikum, nemzet, nép, hatalomra törő vagy csak helyzetével elégedetlen embercsoport **az állam nagykabátját** kívánja magára öltetni, hogy komolyan vegyék. Ez a törekvés viszont nem a nemzetjellegből következik, hanem az állam „mindenhatóságának” a tapasztalatából, az uralkodó politikai felfogásból. Ahelyett, hogy egyoldalúan az államokra ruházott hatalmat favorizálnánk, valójában ezt a hatalmat kellene mérsékelni, varázstalanítani, és helyette a közösségi érzésnek (a spontán népakaratnak) kellene nagyobb fontosságot tulajdonítani. A figyelemnek arra kellene irányulnia, hogy senkinek és semminek ne lehessen teljhatalma az emberek által önként vállalt közösségek felett. Márpedig az állam létrehozásával ez történik. A politikusok (és teoretikusok) közül sokan az államot az egyénektől elszakított, azok fölé emelt közösségnek tekintik, és önkényesen egyenlőségjelet tesznek az állam és a nemzet közé. Ez a motorja a nemzetállamok létrejöttének (a világon ma szinte minden államot „nemzetállamnak” tekintenek), holott többségüknek semmi köze a **nemzeti államokhoz**, amelyek a nemzetet alkotó egyének szabad akaratából, a közösségért önként vállalt önfeláldozásnak köszönhetően jöttek létre és maradtak fel. Ebből a szempontból az önkényesen „nemzetállamoknak” nevezett politikai képződmények, találó kifejezéssel élve „sárkányfogvetések”⁵ még csak nem is említhetőek egy napon a nemzeti jellegű államokkal, amelyek alapját a szabad társulás, a közösséghez való ragaszkodás és adott esetben az önként vállalt önfeláldozás képezi.

Merre van az előre?

Mielőtt ezen a gondolatsoron továbbmennénk, járjuk körül egy kicsit az önálló cselekvéshez fűzött reményeinket, önmeghatározási képességeinket, az önrendelkezés jogával kapcsolatos el-

⁵ Vö. *Szabadság és nemzet*. Szerk. Dénes Iván Zoltán, Gondolat, Budapest, 1993

képzeléseinket. Egyáltalán, felnőttünk-e azokhoz a feladatokhoz, amelyek elé a történelem állított bennünket? Okosabbak lettünk-e valamivel? Tudjuk-e, hogy a nemzetek, népek, a közösségek életében mit jelent a siker, az eredmény, az előre? Mi az, ami előremutató fejlemény, és mi az, ami feltétlenül kudarcot jelent? Igazunk van-e akkor, amikor a történelmileg recsegő-ropogó, elaggott állami kereteket vagy egy-egy rendszert azonosítjuk magával a nemezzel? A nemzeti államokat képviselő (kisajátító) etnokraták érdekeit mennyiben tekintjük azonosnak a nemzet érdekeivel? Mennyire szándékos vagy mennyire véletlen a nemzeti lét kereteinek (az államnak) az összemossa azzal az érülettel, lelki közösséggel, amelyet nemzet alatt értünk?

Hitetlenkedve olvastam Bárdi Nándor neves kisebbségkutató fejtegetését, mely szerint a „burgenlandi, a szlovéniai, a horvátországi magyarok története gyakorlatilag véget ért”, és rövid időn belül, két újabb nagy exodusra lehet számítani: az egyik a vajdasági, a másik a kárpátaljai.⁶ Bárdi Nándor véleménye szerint nincs más megoldás, ki kell menekíteni az itteni magyarságot, mert az utóbbi két terület fiataljainak 80 százaléka („magyar útlevelel a zsebében”) minden bizonnyal követni fogja azokat, akik már odébbálltak.

Semmi kétség, hogy baj van, nagy baj. A kivándorlás okaival a *Menni vagy maradni?* című könyvemben foglalkoztam. A szokásos magyarázattól eltérően, mely szerint azoknak, akik „jobb életet akarnak” maguknak, nincs más választásuk, mint kivándorolni, kifejtettem, hogy a nagyarányú kivándorlás a közösség szétesésének egyik jellegzetes szimptomája. **A szétszéledésnek elsősorban nem anyagi, hanem lelki (spirituális) okai vannak.**⁷ A „fejvesztett menekvés” a kollektív cselekvés hiányából, a szellemi távlatnélküliségből fakad. A köztudat a kilátástalanság érzetét rendszerint egzisztenciális fenyegetettséggel magyarázza, valójában társadalmi bizalomvesztésről van szó. Csökken a közösségi kohézió, ami a nemzeti önfeladás megnyilvánulásának az egyik kifejeződési formája. A

nagyarányú kivándorlás, **a szülőföld elhagyása (feladása) akkor következik be, ha az érintett közösség tagjai nem rendelkeznek kollektív cselekvési modellel, illetve a kollektív modell az önfeladásban nyilvánul meg.**

Kollektív cselekvési modellek

Ez a folyamat, a nemzeti önfeladás, nem most kezdődött. Sokan voltak, akik már a rendszerváltásra – a nyakukba szakadt demokráciára – „lábbal szavaztak”. A ’90-es évek elején bekövetkezett tömeges elvándorlásnak látszólag más okai voltak. Az embargó, a háború, az erőszakos mozgósítás kétségkívül a fenyegetettségérzés fokozódásával járt, valójában már az akkori menekvés hullám is összefüggésbe hozható a közösségi integráció hiányosságaival, a gyenge közösségi kohézióval. **Elsősorban ugyanis azok (jobbára értelmiségiek) távoztak, akik nemzeti közösségüktől lélekben már félig-meddig leváltak, nemzeti identitásukkal hadilábon álltak.** Ez (ti. az identitásválság) önmagában véve talán nem is lett volna akkora baj, ha az érintettek nem érezték volna magukat veszélyeztetve a küszöbön álló változásoktól. Többségük korábban a „jugoszlávság” eszméjével kacérkodott, és attól tartott, hogy a nemzeti önröndelkezés szószólói ezt nem fogják számára díjazni, ezért a legjobb, ha időben odébbáll. Nem lehetett előre látni, hogy a „jugoszlávság” eszméje, amely hosszú évtizedeken át mint a nemzeti önfeladás egyik formája kollektív modellként szolgált a vajdasági magyar kisebbség számára, az idők változásával a visszájára fordul. **Az, ami sokáig megkérdőjelezhetetlennek látszott, és a megalkuvók szempontjából nagy haszonnal járt, afféle szégyenbéllyeggé vált.** A „jugoszlávság” helyett a nemzethez való ragaszkodás lett az az „ősérték”, amely az új politikai széljárás értelmében gyógyírt jelentett volna minden problémára. Miután a vajdasági magyarokat is utolérte a nemzeti eufória, és hozzáfogtunk a magyar politikai érdekszervezet létrehozásához, azok közül, akik a korábbi politika szekértolói voltak, sokan egyszerűen odébbálltak.

Roppant kellemetlen akár a köpenyegforgatást, akár az állhatatosság hiányát az emberek

⁶ (www.szegedma.hu).

⁷ Hódi Sándor: *Menni vagy maradni? Az Én és a közösség társadalomlélektani zavarai.* Stratégiai Füzetek 11. Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, Ada, 2015

„fejére olvasni”. Velük kapcsolatban távol áll tölem mindenféle rosszallás vagy számonkérés, a jelenséget pusztán tényként szükséges itt megemlítenünk. Általában így vagyunk a társadalmi-politikai események értelmezésével. **Bármilyen irányt vesznek az események, az emberek egy csoportjának az élettörténetében (adott életeseményekhez kötötten) mindig ott sűrűsödnek a lelkiismeret terhei.** Akkor is, ha ezekről az életeseményekről nem beszélünk, vagy ha netán szóba kerülnek, a jelenséget nagy-nagy megértéssel és empátiával kezeljük.

Az újabb kivándorlási hullám okai, gyökerei némiképpen mások voltak, mint az előzőé. Az a társadalmi krízis bizonyult mélyrehatóbbnak, amely a kollektív identitást aláásta. A vajdasági magyar kisebbség elvesztette önbizalmát (vele a kollektív cselekvési modellt), ennek folyománnyaként a magyarság lélekszáma vészesen csökkent. **Az új exodust már nem a háborútól és a politikai változástól való félelem gerjesztette, mint korábban, hanem az a bénító vákuumérzés, az a jövőtől való rettegés is, amely a hitében megrendült közösséget jellemzi.**

Egy korszak vége?

A jelenlegi menekülési hisztériának, mint általában minden tömeghisztériának a motívumait a kollektív lélekben kell keresnünk. Nevezhetjük ezeket a motívumokat kollektív cselekvési modellnek vagy suttogó propagandának, az emberekkel való érzelmi-tudati manipulációnak, a lényeg az, hogy **valamilyen gondolat mentén sajátos érzelmi viszony jön létre egy csoport (közösség) tagjai között, és ez a továbbiakban jelentős mértékben befolyásolja döntéseiket és viselkedésüket.**

Ebben a totálisan manipulált világban, amelyben élünk, ezeregy példáját látjuk a tömeghisztériának. A kollektív lélekben létrejövő változást azonban nem lehet közvetlenül a pártpolitikára redukálni, a pártpolitikát és a „tömeghisztériát” nem lehet összemosni. Ellenben a pártpolitika szinte mindig igyekszik a tömegmozgalmak lélektani okait meglovagolni. A kínálkozó történelmi példáktól most eltekintünk, szeretnénk kizárólag a magunk portáján söprögetni.

A vajdasági magyar kisebbség politikai vezetőinek a törekvései és az emberek kollektív lelkületében zajló fejlemények között határozott különbség mutatkozik, az eltérést (a kollektív cselekvési modell hiányát) aligha lehet nem észrevenni. A magyar kisebbségi politikai elit a jelenlegi szerbiai politikai-hatalmi struktúrában meglehetősen jó, azt is mondhatnánk, hogy szinte már kitüntetett helyet foglal el. Ez a szerb hatalom részéről megnyilvánuló kitüntető politikai figyelmesség (amelyet sokan a kisebbségpolitika sikeréként könyvelnek el) egyáltalán nem befolyásolja a többség, az átlagember helyzetmegítélését. Lehet ugyan a kisebbségpolitika sikerességének tulajdonítani a magyar politikai államtitkárok számát, ez a „siker” azonban nem szüntette meg azt a kiábrándultságot és „vákuumérzést”, amely a magyar kisebbségi közösség tagjainak többségét jellemzi. Sarkítottan fogalmazva azt mondhatnánk, hogy maga a kisebbségi közösség nem élvez azokat a jogokat, amelyek mint kollektívát megilletnék.

Alkupozió nélkül

Függetlenül attól, hogy a kisebbségi politikai elit és a szerb (román, ukrán, horvát, szlovák) „kormányalakítási tárgyalásokat” kedvezőnek tartjuk, vagy sem, maguk a magyar nemzetrészek sehol sem tettek szert azokra a kollektív jogokra, amelyekről sorsuk jobbra fordulását remélhetnék. Valós alkupozióról tehát szó sincs. A parlamenti többséggel rendelkező többségi (nemzeti) pártoknak valójában nincs szükségük a magyar kisebbségi pártokkal való „együttműködésre”. Általában tárt karokkal fogadják a kisebbségi pártok csatlakozási szándékát, mert ezzel a maguk részéről a kisebbségi kérdést megoldottnak látják. Nem állítható, hogy ezek a formális gesztusok teljesen hiábavalóak, nem csillapítanak például a szomszédos országokban a kisebbségellenes indulatokat. A vajdasági magyarok esetében például a „magyarverések” ritkulnak, legalábbis a média nem tájékoztat róluk, mert mondjuk, ez is az alku tárgya. Nem vitás, hogy a rendszerváltás után negyedszázaddal a kelet-európai nemzeti társadalmak rangos politikusainak változik a retorikája, amennyiben

lehetőleg mellőzik a durva kisebbségellenes megnyilatkozásokat.

Ilyen értelemben a politikai légkör a magyarok részére „barátságosabb” a korábbiaknál, de az, hogy ez egy „korszak lezárulását” jelentené, nem felel meg a valóságnak. Inkább azt mondanám, hogy a háttérben olyan politikai alku jött létre, amelynek folyományaként a kirakat szebb, mutatósabb, a jogrend azonban a kisebbségek státusát illetően érdemben nem változott. Nem győzöm elégszer ismételni, hogy Gombár Csabának igaza volt, a nemzeti kérdés „államosításával”, politikai szintre emelésével a nemzeti kérdést nem sikerült megoldani. A helyzet annyival bonyolultabb, hogy **a politikai elit a saját helyzetével többnyire elégedett, ebből kifolyólag meglehetősen ingerült, ha maguknak a magyar kisebbségi közösségeknek a romlása szóba kerül.**

A közbeszédből hiányzik a helyzet tisztázására irányuló törekvés, egyelőre semmiféle politikai korrekcióra nincs lehetőség. Nincs mód például annak az egyszerű igazságnak a kimondására, hogy a **többségi népek azért mutatnak barátságosabb arcot felénk, mert a kisebbségi politikai elit lemondott a magyar kisebbségek valós érdekképviseletéről.**

Bizarr helyzet

A kisebbségi politika lemondott arról a kényelmetlenségről, kockázatvállalásról, amellyel az önrendelkezési jog kivívása járna. Ehhez a lemondáshoz természetesen az is hozzájárult, hogy a nyugat-európai (számunkra „példaadó demokratikus”) államok szemében az önrendelkezési jog (a nemzeti szuverenitás) emlegetése hasonló, mintha akasztott ember házában valaki a kötelet emlegetné. Ami viszont a mi neuralgikus pontunkat illeti, a Nyugaton divatos „multikulturalizmus” emlegetésére válik szaporábbá a szívverésünk. A „multikulturalizmus” mibenlétére vonatkozóan közel egy évszázados tapasztalattal rendelkezünk, és semmi kétségünk afelől, hogy mindenféle „multikulti” emlegetése a nemzetek megsemmisítésére irányuló politikai törekvés szalonképesebb megnevezése.

Mindent összevetve azt kell mondanunk, hogy a magyar kisebbségek helyzete nemcsak nehéz,

hanem meglehetősen bizarr is. A nemzeti pártok létrehozásával sikerült egy vékony magyar réteget politikailag pozícióhoz (és megélhetési forrásokhoz) juttatniuk, de maga a közösség, ha lehet, még szegényebb, eszköztelenebb és kiszolgáltatottabb helyzetbe került, mint volt. **A helyzet abszurditása abban van, hogy immár maga a magyar vezető réteg ellenérdekel a változásokban,** nevének nevezve a dolgokat: az önrendelkezés valamilyen formájának (mondjuk, az autonómia) kivívásában.

Ennek a bizarr fordulatnak a lehetőségéről Gombár Csabával nem esett szó közöttünk, a politikusok külön érdekeltségére vonatkozóan azonban több utalás is történik a könyvében. Ezek többnyire elmarasztaló jellegűek, amelyek meglátásom szerint azt az divatos előítéletet erősítik fel bennünk, hogy a politikusok semmivel sem tudják jobban, hogy mit kell tenniük (merre van az előre?), mint maga a nép. Anélkül, hogy a próféták (szellemi vezetők) vagy a kollektív bölcsesség örökös dilemmájára kitérnénk, le kell szögeznünk, hogy a valóság megengedhetetlen leegyszerűsítése lenne mindig mindent a politikusok nyakába varrni.

Nem lehet mindent a politikusok nyakába varrni

Nem feledkezhetünk meg például arról, hogy a kisebbségi magyar pártok (a rendszerváltás elején) már egy identitásában sérült közösséget örököltek. Olyan közösséget próbáltak talpra állítani, amely szinte alig rendelkezett az önmeghatározás képességével, és csak nagyon kevesekben fogalmazódott meg az önrendelkezésre való törekvés igénye. A többség már nem tartotta fontosnak az önálló cselekvés történelmi lehetőségét.

Számos példával tudnánk illusztrálni, hogy a kisebbségbe került magyarok lelki közösségét hogyan próbálták az idegen hatalmak megtörni, az emberek lelkéből kiirtani azt az érzést és eszmét, amely egyazon szellemi közösségbe rendezte őket. Korunkban már háború, börtön, vérontás nélkül is térdre lehet népeket kényszeríteni, elég hozzá a lelküket feldúltni, megfosztani őket önmeghatározási képességüktől. Néha elég

elhitetni egy közösség tagjaival, hogy **kollektív önmeghatározásuknak** semmi jelentősége nincs, nemzeti azonosságukhoz való ragaszkodásukkal, a közösségért önként vállalt önfeláldozásukkal semmire sem mennek, ellenkezőleg, a hűség és kitartás csak veszélyt jelent rájuk nézve. Ha ezt elégszer elismételjük nekik, és a mondottaknak politikai, jogi, gazdasági eszközökkel kellő nyomatókat is adunk, könnyen el lehet érni, hogy egy népesség az önfeladás útjára kerüljön. Az efféle politikai szándékot és mesterkedést nevezzük ma „szellemi népirtásnak”, amelynek népek, nemzetek, kisebbségek, etnikumok sora van kitéve.

Konkrét közösség vonatkozásában tehát az önálló cselekvés lehetőségének vagy hiányának az ismeretében lehet valamit a kisebbségi politikai elit nyakába varrni. Természetesen azt sem árt tudni, hogy a politikai elit melyik oldalon áll a népek (nemzetek, nemzetrészek, kisebbségek, etnikumok) elleni hadviselésben.

Tetemrehívás nélkül

Távol áll tőlem mindenféle személyes felelőségre vonás, megbélyegzés ebben a kérdésben, de a kollektív jellegzetességeinkről (kudarcainkról, sikerélményeinkről, a közösségért vállalt vagy nem vállalt cselekvésünkről) beszélve, épp azért, mert önként vállalt közösségről van szó, az önfeladás okait keresve nincs helye a mellébeszélésnek. Nemcsak arról van szó, hogy a bennünk, képzeletünkben hordozott közösség érzelmi-tudati alapjai megrendültek, de oda jutottunk, mondja Csapó Endre, hogy a nyílt nemzetellenesség politikai mezben parádézik a parlamenti demokráciában. Ez önmagában is a „szellemi népirtás” felerősödésének a permanens veszélyét jelenti, különösen, ha meggondoljuk, hogy ez a szellemi népirtás nagyhatalmak támogatásával folyik, amelyek egész médiabirodalmakat működtetnek hadviselésük sikeressége érdekében.

Ma gyakorlatilag mindent az emberek fejében levő kollektív cselekvési modellek döntenek el. Ezeket a cselekvési modelleket korábban az emberek mindennapi érintkezéseik során alakították ki maguk között. A mai világ azonban atomizálja a társadalmat, és szembeállítja egymással az

embereket, így immár se módjuk, se lehetőségük nincs egyeztetni egymással a közösségről vallott elképzeléseiket. Maradnak a számukra felkínált cselekvési modellek, amelyeket a média sulykol naphosszat a fejükbe.

Számos gondunk mellett a magyar kisebbségre erőszakolt új kollektív cselekvési modellek jelentik számunkra a legtöbb nehézséget. A fejünkben levő (fokozódó) zűrzavar tesz igazán sebezhetővé, kiszolgáltatottá bennünket.

Az új életfelfogásból, divatos értékekből összeálló kollektív cselekvési modellnek ugyanis semmi köze az általunk vágyott jóléthez, az elszervedett sérelmek kiküszöböléséhez, a célja az, hogy fokozza az identitás zavart bennünk, az egymásba vetett bizalom még jobban megrendüljön, az önmeghatározás képességét elveszítsük, hogy végül is mások mondják meg számunkra, hogy kik vagyunk, hogyan élünk, saját életünkkel mihez kezdünk.

Azok, akik nemzeti identitásukban megrendülnek, könnyebben válnak mások politikai játékszerévé, mint azok, akik számára az emberi élet értelme és az emberi tökéletesedés hite ahhoz a közös előfeltevéshez kötődik, hogy a nemzetek alkotják az emberi nem haladásának a keretét.

A nemzeti identitás, az önazonosság tehát korántsem csupán az egyén döntéseinek, motíváltságának, belátásának a kérdése, ahogyan hisszük, hanem a nemzeti megmaradás feltétele. Sajnos a mai közfelfogás, amely jószerével az egyén szabadságára alapoz mindent, tág teret enged a kollektívák szétverésének. Az igazi dráma az, hogy a népek, nemzetek szétverésében, „szellemi gyilkosságában” magatartásunkkal, életvitelünkkel, mindennapi döntéseinkkel néha magunk is részt veszünk, anélkül, hogy a döntések, értékválasztások mögötti történéseknek tudatában lennénk.

Eltérő üzenetek

Azokhoz, akik vándorbotot vesznek a kezükbe, többnyire **két üzenet érkezik**. Saját (feldúlt, széteső) közösségük részéről az, hogy „az övéikre” többé ne számítsanak, a befogadó (csábító) országok részéről érkező szíréhangok pedig arról szólnak, hogy csak jöjjenek, jó ellátásban

részesülnek. Szinte mellékes, hogy ezek az üzenetek mennyire hitelesek. A lényeg az, hogy kollektív cselekvési modellként épülnek be az emberek tudatába. És amíg más „üzenetet” (gondolatot) nem sikerül elültetni az emberek fejében, a társadalmi epidémiának nem lehet véget vetni.

Minden társadalom tele van olyan történetekkel, amelyeket nem lehet észérvekkel sem cáfolni, sem alátámasztani. A racionális érveket, az eszméket, a fű alatt szerzett értesüléseket, a felelős és felelőtlen döntéseket a cselekvés és sorsszervezés egységére vonatkozóan nem lehet egymástól élesen elválasztani. Ebben az egységben a hit olyan, mint a kovász. **A cselekvés irányát nem az érvek, az eszmék döntik el, hanem hogy az emberek mikor, kiben és miben hisznek, vagyis a kovász milyen minőségű.**

A cselekvési modellekről mint kollektív állásfoglalásról beszélünk, amelyek a közhangulatra jellemzőek, vagyis nem a politikai elit írja elő őket. Ellenkezőleg, a politikai rendszer sokszor kifejezetten gyanakvással reagál a többnyire alapatlannak és értelmetlennek tartott szóbeszédre.

A világot formáló energiák

Visszatérve Bárdi Nándor meglátására, hogy a „burgenlandi, a szlovéniai, a horvátországi magyarok története gyakorlatilag véget ért”, és hamarosan ez a sors vár a vajdasági magyarságra is, megkerülhetetlen, hogy néhány „avagtag” fogalmat tüzetes elemzés alá vessünk, vagy ahogyan George Orwell írta: „a világot valójában formáló energiát”⁸ közelebbi vizsgálat tárgyává tegyük. Tulajdonképpen, a maga módján, ezt szorgalmazza Gombár Csaba is a már többször említett könyvében.

A „nemzeti büszkeség”, amelyet Orwell „világot formáló energiának” tekint, a szabadelvű liberális értelmiség szemében ma egy „ördögi érzés” kifejeződését jelenti, amely ha eluralja az emberek lelkét, etnikai elfogultsághoz, békétlenséghez, gyűlölködéshez, népirtáshoz, vezérimádathoz, háborúhoz vezet. Fel sem sejlik bennük, hogy ez az érzés akkor válik „ördögivé”, ha az

alkotóerőt valaki az egyénektől elszakított és azok fölé emelt közösségnek (csinálmánynak) kívánja alárendelni. Ellenben, ha megmarad a szabad emberek sajátos jellemzőjének, társulási igényének, a nemzeti érzés egy közösség szabadságvágyát jelenti. Ez a vágy attól válik jelentős társadalomformáló erővé, hogy a közösség tagjai hisznek benne, és ennek a képzeletükben létező közösségnek hajlandóak önként akár saját életüket is alávetni.

Gyakran előfordul, hogy a „világot formáló energiák” rossz ügy szolgálatába kerülnek. Az etnikai elfogultság, békétlenség, gyűlölködés, népirtás, vezérimádás, háború stb. nem független a „nemzeti büszkeségnek” nevezett érzéstől. Ez azonban mindig csak akkor következik be, ha valamilyen csoport túlhatalomra tesz szert a közösségen belül, ha szembeállítja az egyént és a saját (de tőle elidegenített) közösségét.

A 19. századi francia típusú nemzetállam eszméje nagyjából ennek a leírásnak felel meg, és miután ez a (nemzeti mezt öltött) politikai eszme követőkre talált a szabadságot kereső népek körében, azóta kétségkívül kaotikus helyzetet teremtett a világon. Jelenleg az ENSZ tagállamaink a listáján 193 ország neve szerepel, ezek rendelkeznek az államiság alapvető ismérveivel (állandó terület, népesség, kormány, illetve képesség arra, hogy a nemzetközi jog más alanyaival kapcsolatba lépjen). Rajtuk kívül több tucatra tehető azoknak a „vitatott államiságú” népeknek és területeknek a száma, amelyeket az ENSZ nem fogadott el szuverén nemzeteknek, illetve nem tekint nemzetállamoknak. De ezzel a „nemzetté válás” folyamatának koránt sincs vége. Megszámlálhatatlanul szaporodnak az ún. „nemzeti közösségek” (értsd: önálló államiságra törekvő népek), a különféle autonóm államkezdeményekről nem beszélve. Itt nem a pontos számok érdekesek, hanem az a folyamat, amely az államok létrejöttéhez vezet, és amelyben – ez az, amit hangsúlyosan szeretnénk kiemelni – vajmi kevés szerepet játszik maga a nemzeti érzés. Durva, de a lényegét kifejező hasonlattal élve az államok többségének (függetlenül attól, hogy az államiság alapvető nemzetközi kritériumaival rendelkeznek-e, vagy sem) annyi közül van a nemzethez, történelmi tudattal és közösségi élménnyel rendelkező érzelmi és kulturális közösség-

⁸ Vö. Gombár Csaba: i. m., 126. o.

hez, mint a szerelemnek az alkalmi (ne mondjuk megvásárolt vagy kierőszakolt) szexhez.

Mi, magyarok a nemzetet a **kollektív önzonosságunk kifejeződését** értjük, ami részben az államban, annak törvényeiben és intézményrendszerében testesül meg, de lényege az emberek lelkében (a közös kultúrában, szokásokban, hagyományokban, értékekben, törekvésekben) gyökerezik. Számunkra a nemzet nem egy állami erőszakrendszer, nem egy terület, egy kupac szabály, hatalom, jogrend, hanem elképzelt közjó, egy eszme, amely az egymás iránt érzett felelősségérzetben és szolidaritásban jut kifejezésre. Ez az eszme számos sebből vérzik, a nemzetet tételező érzelmi-tudati viszony a valóságban hiánytalanul sosem teljesül, de valahol mégis közös kincsünk, amely számunkra a szabadság zálogát jelenti. Úgy vagyunk ezzel az eszmével és érzéssel, mint a legtöbb eszmével és érzéssel, mint mondjuk, a szerelmi álmokkal. Ezek is, azok is ritkán válnak valóra hiánytalanul, de attól még a legerősebb motivációk bennünk. Végül is ebben az eszmény utáni vágyakozásban kell azt a bizonyos orwelli „világot formáló energia” forrását keresni.

„Avatag” fogalmak?

Gombár Csaba azt állítja, hogy mindössze nyolc állam van a Földön, amely már száz évvel ezelőtt is létezett, és ahol 1914 óta nem volt erőszakos rendszer-, illetve kormányváltás. Nem tudom, a pontos számuk is lényeges.⁹ A példával arra kívánt utalni, hogy az országok zöme a közelmúltban jött létre véres etnikai konfliktusok közepette. Ezekre a konfliktusokra, az államok alig öt százalékát kivéve, azóta sem sikerült megoldást találni.

Az az állítás tehát, hogy a legtöbb „nemzetállam” egy problémahalmaz, általában véve igaz, eltekintve attól, hogy a nemzet és állam fogalmak a közbeszédben gyakran fedik egymást, „nemzeti jellegű” állam valójában kevés van a világon. Az ún. nemzetállamokkal az a baj, hogy általában többféle náció hazájául szolgálnak, amelyek politikailag (jogilag, gazdaságilag, kul-

turálisan) nincsenek egy „súlycsoportban”, egyik vagy másik nép politikai túlhatalma megfosztja őket az önálló cselekvés lehetőségétől, sokszor az önmeghatározás szabadságától is.

A nemzeti jellegű államok is megosztottak, mert mindig vannak, akik nem kívánnak osztozni a közös célokban, talán nincs is nemzeti identitásuk, vagy ha van, nem tulajdonítanak neki fontosságot. Azok, akik nem kívánnak osztozni a közös célokban, nem rendelkeznek szilárd identitástudattal, szabadságuk kiteljesedését nem a nemzeti szuverenitástól, hanem az személyi szabadságjogok „maradéktalan” kiteljesedésétől várják. Ennek elérése érdekében hajlamosak minden emberi-erkölcsi érzést relativizálni, ami egy közösségre nézve nem kevésbé romboló hatású, mint a nemzeti érdekek tagadása.

A feszültségek tényleges forrása

A legtöbb (és legsúlyosabb) társadalmi feszültségnek azonban mégsem ez a forrása, hanem az, hogy az egyénektől elszakított, azok fölél emelt közösségen (államon) belül szinte szükségszerűen megjelennek olyan társadalmi (politikai) csoportok, amelyek ilyen vagy olyan jogcímre hivatkozva a közjavak aránytalanul nagy részét birtokolják, és többletjogokat vindikálnak maguknak.

Elgondolkodtató, hogy miközben az uralkodó réteg többletjogokat vindikál magának, és így közelebb kerül a húsfaszékhoz, mégsem a társadalmi egyenlőtlenség valódi forrása, hanem a nemzeti érzés, a közös eszmény van úton-útfélen a társadalmi problémák fő forrásának kikiáltva. Ezzel kapcsolatban hadd utaljunk arra a sajátosságra, hogy a javak elosztása terén mutatkozó felháborító aránytalanság gond nélkül megfér a liberális felfogással, ugyanakkor ez az uralkodó gazdasági réteg a közösségek szabadság- és a demokráciaeszményének a gondolati megjelenítését is felháborítónak tartják.

Ezzel a kérdéssel érintőlegesen Gombár Csaba is foglalkozik, bár szerintem nem kellő hangsúllyal. Erre bizonyíték, hogy **nem a hatalom és a közjó elosztása terén tapasztalható felháborító aránytalanság** oka foglalkoztatja, hanem látatlanul is az „etnokratikus mozgalmakat”

⁹ Gombár Csaba: i. m., 121. o.

kárhozhatja. Történetesen **azt nehezményezi, hogy a nemzeti önrendelkezéséhez (ami a gyakorlatban a népakarat érvényesülését jelentené) minden etnikum az „állam nagykabátját” akarja magára húzni.** Ez valóban nem szerencsés fejlemény, de szerintem nagyobb teret kellett volna szentelni annak kibontására, hogy **miért is van erre szükség.** Mi kényszeríti a népeket arra, hogy mindenáron szert tegyenek az államiság alapvető kritériumaira? Márpedig, ahogy mondani szokták, itt van a kutya elásva. A mindenkori konfliktusok oka nem a szolidaritásérzésben, a közösségi szabadságra való törekvésben van, hanem a közösségek különböző politikai célokra való kihasználásában, a hatalom egyenlőtlen elosztásában.

Jogok és javak elosztása

Ezt a kis kitérőt azért tartottam fontosnak, mert úgy érzem, hogy különben Gombár Csaba negyedszázaddal ezelőtt elhangzott ellenvetése a levegőben lógna. Vendéglátóm határozottan nehezményezte, hogy állampolitikai szintre kívánjuk emelni a vajdasági magyar kisebbségi problémák megoldását. Én viszont azzal érveltem, hogy nem maradt más megoldás számunkra, mert **önként és dalolva senki sem osztogat jogokat és javakat.**

Nyilván ez más etnikumok, nemzeti közösségek esetében is így van, ezért folyamodnak mind többen saját társadalmuk „etatizálásához”. Napjainkban a politikai képviselet, az etnikai kérdés államosítása nélkül kérdésessé válik a „néma” közösség fennmaradása.

Gombár Csaba egykori ellenvetésből azt halottam ki, hogy az etnikai problémáknak és az etnikai azonosságtudat elfojtásának nem tulajdonít akkora fontosságot, mint jómagam. Most viszont, az említett könyvét olvasva, örömmel állapítom meg, hogy vitapartnerem korábbi véleménye ebben a vonatkozásban radikálisan módosult, megváltozott. Ezt egyébként ő maga is bevallja. Erről így ír: korábban „úgy véltem, hogy a faj, etnikum, nemzet avatag fogalmain túlléptünk”,¹⁰ de azóta „saját nézeteim is változtak.” Egy 1995-ben tar-

tott bécsi előadásában már arról beszélt, hogy a „csoportkötöttségű kultúrák” jelentős szerepet játszanak a társadalom életében, s az etnikai azonosságtudat elfojtása „súlyos problémákat okoz.” Lehetséges, hogy a nemzet, az etnikum korábban avatagnak vélt fogalmi újragondolásra (felülvizsgálatra) szorulnak a modern társadalomelmélet szempontjából is?

Az ősérték

Nemcsak az érintett kellemesen, hogy könyvében a neves szakember nemzeti kérdésben kevésbé elutasító, mint amilyen negyedszázada volt, hanem utólag megerősít korábbi álláspontom helyességében. Nevezetesen abban, hogy az önrendelkezési törekvés „elvileg megkérdőjelezhetetlen demokratikus ősérték”.¹¹ Hangsúlyozom, hogy elvileg, mert a gyakorlatban más a helyzet. Ezzel kapcsolatban Gombár Csaba idézi Wilson külügyminiszterének korabeli véleményét, aki alig tíz nappal Wilson (a népek önrendelkezésére vonatkozó) híres kijelentése után ezt a mondatot írja naplójába: „Ez a frázis dinamittal van megtöltve. Olyan reményeket ébreszt, amelyeket soha nem lehet beteljesíteni.” Mi, magyarok tudjuk legjobban, hogy Wilson híres kijelentése üres frázis volt csupán. Hiányzott a nemzetekre, etnikumokra vonatkozó világos fogalmazás, az egyértelmű politikai állásfoglalás akkor is, azóta is. Mindenki sorolja a magáét, de kiknek van igaza? A nemzeti-etnikai kisebbségeknek, amelyek identitásuk megőrzése és ápolása érdekében kollektív (politikai) jogokat követelnek maguknak, vagy azoknak, akik az emberi szabadságjogra hivatkozva elhatárolják magukat minden nyelvi, vallási, kulturális közösségtől, maguktól a közösségi törekvésektől?

Kinél van a többség?

Kik alkotják az államot: az identitás nélküli egyének vagy az etnikai csoportok, nemzetrészek, nemzetek? És kik alkotják a nemzetet? Mindenki, aki egy adott ország területén él? Azok a szabadelvű embernek is, akik elhatárolják ma-

¹⁰ Gombár Csaba: i. m., 11. o.

¹¹ I. m., 116. o.

gukat mindenféle függőségtől és kötöttségtől, vagy azok, akik egyazon közösség részének, alkotóelemének tartják magukat, akik egymással szemben szolidaritást éreznek? És vajon kinek kellene megértést, türelmet tanúsítania a másikkal szemben? Az etnikai, kisebbségi csoportok tagjainak vagy az identitás nélküli szabadelvű embereknek?

Láss csodát, ezt kérdezi Gombár Csaba is, akinek a kérdései mellett aligha lehet szó nélkül elmenni. Kinek az akarata erősebb? Abba a kellemetlen helyzetbe kerültem, mondja Gombár Csaba, hogy két, egymással összebékíthetetlen törekvés feszül bennem egymásnak. Vagy mint egyének alkotunk államot, és szó nélkül beletuszkolunk mindenkit az állampolitikába, vagy egy etnikumot, nemzetet emelünk az állampolitika legfőbb szereplőjévé.

Gombár Csabához (és nyilván sokan másokhoz) hasonlóan ezt a vitát folytatom magamban én is. Alapvető beállítódásunk tekintetében azonban a lényeges különbség továbbra is megmaradt közöttünk. Gombár Csaba ugyanis idegen-

kedik attól, hogy az etnikai kérdést, beleértve a kisebbségek helyzetének rendezését, állampolitikai szintre emeljük, én viszont nem látok más kiutat továbbra sem (az átmeneti sikertelenség ellenére sem). Gombár Csaba attól tart, hogy ha az etnikai kérdést alárendeljük az állampolitikai kérdéseknek, ez az állam „etnizálódását” jelenti, ami a nacionalizmust erősíti. Ha viszont államban gondolkodunk, szükségképpen mind nagyobb, másokra (államokra és népekre) egyre inkább ráterpeszkedő államalakulatok jönnek létre, ami végül is egy nemzetek nélküli világállam víziójához vezet bennünket. Fordított esetben viszont, a nemzeti önrendelkezés mellett kardoskodva, a bezárkózó etnikai csoportok előbb-utóbb mind saját államot hoznak létre, amelyek megszámlálhatatlanul szaporodnak, és a népesség számának növekedésével ez így tart a végtelenségig. Fogas kérdések. Ezek a dilemmák viszont csak elvi szinten merülnek föl, a gyakorlatban az élet másként működik. Ennek fejtegetése azonban már egy új fejezet tárgykörébe tartozik.

Elmúlás, 1995

Kép, arckép, tükörkép

„Néha úgy elfogytunk, magunk sem találtuk magunkat,
Néha a magyar is idegen volt,
néha az idegenből lett a legjobb magyar.”

(Babits Mihály)

Papp Endre főszerkesztő felhívása „terített le”, s döbbsentett rá arra a szomorú tényre, hogy a *Hitel* folyóirat kivételével az utóbbi két-három évben, amióta koncentráltan és intenzíven autonómiakutatással és a délvidéki magyar autonómia megvalósításának lehetőségével foglalkozom, alig-alig olvasok szépirodalmat. Olvasmányaim között a regény helyét átvették a (szak)tanulmányok és lexikonok, a drámáét a korábbi népszámlálások statisztikai adatsorai, összesítései és szöveges elemzései, a líráét (ha a magyarra gondolok, hál’ istennek) az országmonográfiák, történeti-történelmi kronológiák és térképek. Bújom a szakirodalmat, visszatekintek a genezisekig Dél-Tiroltól a Feröer szigetekeig és Erdélytől (Magyar Autonóm Tartomány majd Maros–Magyar Autonóm Tartomány) a volt Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományig. Járom a konferenciákat, nemzetközi szimpóziumokat, s utóbbi publikációim is majdnem csak és kizárólag az autonómiákhoz kötődtek az Åland-szigetektől Katalóniáig és Baszkföldről Korzikáig. Érdekes adatokra, elszólásokra, ismeretlen történelmi tényekre, regényes életutakra, eddig kevésbé ismert magyar és külföldi kisebbségi vezetőkre/politikusokra, írókra „bárhol” rábukkanhat a kutató a Wikipédiától az útikönyvektől, ha elég mélyre ás/fúr.

Csak az összesített (szak)irodalmi körkép lesz magyar szempontból döbbenetes és tragikus, mert azt mutatja, hogy anyaországi hozzáállásunk ez esetben, mint a szépirodalom esetében is: hiányos, képmutató, óvatos (sunyi), megosztott, hamis, önbecsapó, önáltató és illúziókelető. Papp Endre felhívását a *Hitel*ben így zárja: „Lássuk, mik vagyunk!” Hát, lássuk!

Ha tükörbe nézünk, például Trianon esetében – ami miatt szükség van (lenne) Romániában, Szerbiában, Szlovákiában és Ukrajnában magyar autonómiá(k)ra – látható, hogy ma is „lakkozgatunk”. Az idei év Trianon – 95 jegyében telt el, s mire ezek a sorok megjelennek már Trianon – 96-ot írunk, ami

papíron igaz. A valóságban az SZHSZ Királyság (1929-től Jugoszlávia), Csehszlovákia és „Nagy-Románia” már 1918 késő őszen „készen volt(ak)”, nem Trianonban születtek. Már a kezdetektől és azóta is magunkat csaptuk/juk be, jó másfél évvel. De álmodozunk tovább! Bámuljunk ki a vonat ablakán, hátha megszépül a táj. A lassan induló szelvényre 1867-ben szálltunk föl. A gyorsuló vonat csak egyszer állt meg, a pályaudvart Trianonnak hívták, majd repített tovább... egészen Auschwitzig és a szibériai Gulagokig. Repült az idő meg mi, magyarok is. A „papírokat” ismét Párizsban írták/tuk, írást alá velünk, és Moszkvában „jegyezték ellen”, telekkönyvezés nélkül. De lepergett az a negyvenöt év is, majd eltelt újabb huszonöt, s még ott sem állunk, ahol 1920-ban. Mert a hirdett tizenötmillió helyett vagyunk úgy tizenkét és fél milliónyian a Kárpát-medencében. Még nemzeti tragédiánk is illúzió. Ha nem az lenne, másként állnánk hozzá, miként az izraeliek, az örmények, a kurdok, a koszovóiak, a katalánok, a baszkok... vagy Srebrenica óta a bosnyákok.

A Trianon Kutató Intézetünk (közhasznú alapítvány formájában) csak 2007(!) óta létezik, s folyóirata, a *Trianoni Szemle* pedig 2009 óta jelenik meg. S itt álljunk meg egy pillanatra! Nézzünk bele a folyóirat impresszumába, amit magyar ember igen ritkán tesz meg. A párját ritkító periodika főszerkesztője maga az intézet igazgatója: Szidiropulosz Archimédész, aki Görögországban született. A „legmagyarabb görög” iskoláit már nálunk végezte, s lett történész-szociológus. Ha ő nincs, nincs Trianon Kutató Intézetünk és nincs *Trianoni Szemle* c. lapunk. Ennek az önérzetes görög embernek jobban fájt Trianon, mint a tizenkét és fél millió magyar bármelyikének. Azért ezen érdemes lenne mélyebben elgondolkodni, akár zászlólengetés, akár himnuszéneklés közben. Magam az eddig megjelent (évi 2–4 szám), kitűnő szerzőgárdájú *Trianoni Szemle*ből az autonómiák lélektanához, nemzetkarakte-

réhez nélkülözhetetlen háttéranyagokhoz (cikkek, elemzések, pályaképek, térképek, grafikonok) jutotam, ami nagyban megkönnyítette munkámat.

Tehát egy görög–magyar tudós-történész azért ír, szerkeszt, koldul, pályázik, gyűjt előfizetőket, tart lap- és könyvbemutatókat, hogy mi, magyarok jobban értsük a saját történelmünket, szétszabdaltságunkat, anyagi, lelki és szellemi nyomorunkat határon innen és túl. Szép tükkörkép! Vagy kép a tükörben?

De ne álljunk meg itt, mert az autonómiakutatás okozott még „irodalomközeli” meglepetést bőven! Történt, hogy 2007-ben – az Eszéki Egyetemet képviselve, ahol vendégtanárként tanítottam – egy zág-rábi unalmas konferencián találkoztam egy bolognai professzorral, aki lelkesen mesélte, hogy náluk pár éve az egyetemen volt egy prima doktori védés a székelyek autonómiájáról, s milyen érdekes emberek lehetnek ezek a „félrománok”.

Bár azonnal tisztáztuk/tam, hogy a székelyek *Ungheresi* (ahogy az olaszok hívják minket), a történetet hittem is, meg nem is, de különösebb jelentőséget nem tulajdonítottam a kérdésnek. Mit tudhatnak ezek rólunk, gondoltam magamban.

Miután a huszadik század második felében egy fél (MAT, MMAT) és negyed (VSZAT) autonómiánk már nekünk, magyaroknak is volt, vizsgálódásaim közben eljutottam az 1952-től 1968-ig vegetáló Magyar, majd Maros–Magyar Autonóm Tartományig. Erről a sztálinista erdélyi speciális képződményről számtalan résztanulmány, elemzés stb. íródott mind Magyarországon, mind a Székelyföldön, de autonómiamonográfia csak egy jelent meg róla, mégpedig részben visszafordításban magyarra és kibővítve az anyagot Stefano Bottoni olasz történész tollából *Sztálin a székelyeknél* címmel, *A Magyar Autonóm Tartomány története* alcímmel, Csíkszeredában, igen kis példányszámban, 2008-ban. A könyv hazánkban beszerezhetetlen, és erdélyi ismerőseim-barátaim is csak az ígéretig jutottak, de segített a fénymásoló-koppintó technika, és mégis lett „Bottonim”. A xerox-könyvélmény után személyesen ismerhettem meg eme igényesen színvonalas nagymonográfia emberileg is végtelenül szimpatikus szerzőjét. Ha Szidiropulosz Archimédeszről azt állítjuk, hogy a legmagyarabb görög, akkor az a minimum, hogy Stefano Bottoni – aki még románul is megtanult azért, hogy megírhasa a „mi történelmünket” – a legmagyarabb olasz. Igen! Ő volt az, aki 2005-ben a bolognai egyetemen megvédte a későbbi autonómiamonográfiájának alapját képező doktori disszertációját, és próbálta fölnyitni a sze-

münket. Más kötetével is ezt a „határtalan szíveséget” teszi a mai napig, a szakma meg gyakran idézi. Adjuk is át neki a szót egy rövid idézet erejéig: „Úgy éreztem, hogy egy tágabb lélegzetű, összehasonlító igényű dolgozat megalkotásához (pl. a MAT és az 1974 utáni jugoszláv Vajdaság /Szocialista – kieg. J. Gy./ Autonóm Tartomány szerepének, működésének vizsgálata) még nincsenek meg az alapfeltételek.” Azóta (2008) sem, teszem hozzá, pedig majdnem újabb évtized telt el.

A negyedmilliónyi délvidéki magyar ember közül sem akad senki, aki megírná az autonóm Vajdaság hiteles történetét. Ahogy a magyarországi kisebbségkutatókat – akik magukat ma már kultúrantropológusoknak, álvitáikat pedig diskurzusnak nevezik – sem érdekli igazán a titói jugoszláv autonómia, amelyet Milošević szüntetett meg de jure alkotmánymódosítással 1989-ben, ahogy Ceaușescu az erdélyit hivatalosan közigazgatási átszervezéssel 1969. január elsejével.

Utóbbiról érdemes egy érdekes könyvösszefüggésben szólni. Már végórát élte 1986-ban a délvidéki/vajdasági autonómia, amikor Budapesten az Akadémiai Kiadó gondozásában, Köpeczi Béla főszerkesztésében napvilágot látott az *Erdély története I., II. és III.* című nagymonográfia. A könyvet Romániában azonnal betiltották. A mintegy kétezer oldalas mű III. kötete: *Erdély története 1830-tól napjainkig*. Ennek a tizenötödik fejezete a *Kitekintés: Erdély útja 1918 után*, a főszerkesztő tollából. A fejezet második része: *Erdély a szocialista Romániában*. Ebben a szerző mindössze két mondatban foglalkozik a mintegy másfél évtizedig létező magyar autonómiával: „E reform keretében került sor a Székelyföldön az ún. Magyar Autonóm Tartomány megszervezésére a hajdani négy székely megyéből. 1968-ban ismét visszaállították a megyerendszert (bizonyos területi módosításokkal), s e változások keretében megszűnt az akkor már módosított területű és elnevezésű (Maros– kieg.: J. Gy.) Magyar Autonóm Tartomány is.” (1762–1763. old.) Stefano Bottoni monográfiája négyszáznegyvennyolc (448) lapoldal. Persze, hogy a remény hal meg utoljára...

Honi autonómiairodalmunk önálló köteteket (és írásunkat) érintő részével tehát így állunk. Nézzünk kissé távolabbra is! Ha az autonómia szó elhangzik Budapesten, akkor arra a példa tízből tizenegyszer Dél-Tirol. Az olaszországi németek/osztrákok valóban példaértékű önkormányzatának van hazánkban a legbővebb, leggazdagabb szakirodalma, elsősorban tanulmányok formájában. Dél-Tirollal példálóz-nak a legtöbbször a határainkon túli magyar szerzők,

publicisták, politológusok és politikusok is Szabadkától Brassóig és Dunaszerdahelytől Beregszászig. De hogyan állunk az összefoglalók, a monográfiák dolgában? Hát olyan magyarosan, Janus-arcúan – van is, meg nincs is. Elméletben van, mert bemutatják Budapesten, de csak Erdélyben kapható, mert ott adták ki, s Budapesten nem forgalmazzák. Hogy egymásra találtunk mi, magyarok határon innen és túl? Akár tükröt tarthatunk magunknak, egymásnak vagy egy másnak? Így a tükörből ugyanis lassan már román, szerb, szlovák, ukrán arcok fognak viszszelezni, mert ők értik egymást, mi meg csak érteni akarjuk – az érthetlent. Azt, hogy autonómiá(ka)t akarunk, de (Dr.) Martha Stocker lírai szépségű, önálló irodalmi értéket képező monográfiáját (*A mi történetünk, Dél-Tirol 1914 és 1992 között*. Kolozsvár, 2013), amely akár számárvezető lehetne, eldugjuk. Eldugjuk magunk elöl. Így akarunk mi autonómiát? Autonómiát akarunk mi? Mi akarunk autonómiát?

Erdélyi barátaim újból csak ígértek, de a könyv egy év alatt sem ért el hozzám. Maradt újra a kalózmódszer, ezúttal a netről „töltöttem le” (papírra). A szerzőről annyit érdemes tudni, hogy ma is aktív kisebbségpolitikus, a Dél-Tirol Néppárt és a FÜEN (Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója) alelnöke, aki Budapesten, Pozsonyban, Szabadkán, Beregszászon ritkán látott vendég. Minek is meghívni, mit tudhat ő, amit mi nem? Szerintem sokat! Ők már megalkották és működtetik az autonómiájukat. Mi meg csak tervezünk, álmodunk, álmodozunk, illúziókat, ábrándokat kergetünk lassan száz éve.

A leírtak után e sorok kritikus szerzőjének is bele kell néznie a tükörbe, és elmondania, mit lát! Hát, azt látja/mondja, nem akarta megvárni, hogy egy „ausztrál”, egy „venezuelai” vagy egy „hottentotta” rontson ránk, és szóljon: „Észak- és Közép-Bácskában még mindig ti, magyarok vagytok többségben”, ezért egyedül megírta/elkészítette a Tisza Menti Magyar Autonóm Körzet – Szerbia tervezetét, modelljét. Ennek lényege az alábbi térképen látható, a legfontosabb adatokkal együtt.

A terület össztlakosságából – annak tizenegy járásában (Szabadka, Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Topolya, Zenta, Csóka, Kishegyes, Óbecse, Ada, Szenttamás és Temerin) – 96 településen mintegy kétszázezer magyar ember él, etnikai többséget képezve.

Közülük hiányzik – visszatérve a szépirodalomhoz, ahonnan elindultunk – 2002 óta a szenttamási születésű íróóriás Gion Nándor, a legendás zentai, majd újvidéki tudós-professzor Szeli István és az újvidéki származású szerkesztőfejedelem Hornyik Miklós. Utóbbi kettőt egy napon temették/tük 2012. február 27-én Zentán és Budapesten. Ilyen is csak magyar írókkal történhet meg. Ez a „magyar sors, könyves sors”, ahogy Püski Sándor írja. Mit tudtak ők hárman, amit a többiek nem vagy csak alig? Írni! Regényt és elbeszélést, novellát és esszét, tanulmányt és kritikát, riportot és értekező prózát, jegyzetet és tankönyvet – de azt nagyon! Hármat, hatot? Nem, harminchatot...

Felajánlva

tiszta hajnal felhő-határok
 az emlőhegyek szülő-verecke
 mennydörgés reszket át a tájon
 pörgettyűként az idő kereke

megáll a toll kong harang-felhő
 forr az indulat reszkető harag
 de lám a nap még újra feljő
 mezsgyéinkből ma is elszántanak

baljós idő ledér új antant
 hány török hányadik új sáskahad
 kedélyes szerződés víg csapda
 elszántja sógor ami megmaradt

kedélyes szerződés víg csapda
 toll és pecsét tinta-eső medárd
 beharapva ég néma ajka
 foncsor-ablak amit a népre tárt

hol a toll nem szárad be a tinta
 és nem áll meg a levegőben
 hízeleg kémlél a sok csalafinta
 hol az a kard kitarthatnál erőddel

mint igás barom mely szánva szánt
 jön a had ellep sötét a tenger
 nyúlós tenyér is barát gyanánt
 földünk a juss sorsot vet a tender

ősinél ősebb hősnél hősebb
 ha könyvek könyvét másképp olvasod
 kutyánál kutyább kan erősebb
 pedig bolyong úzta a gyáva sors

alkony-virág feje lekonyul
 égett tájra sújt le zajos zápor
 későre jár a szikre borul
 napszállta sorsverte cifra fátyol

hányszor emelkedett az égre
 hányszor kelt új könnyek közt a nemzet
 balga tett sors verte meg érte
 bujaságot is restsége nemzett

kihajlok halálszag vad illat
 reményem égi szekere halad
 hanyatlott anyyi hazug csillag
 csak asszony leplén remél igazat

kölcsönvett mind a tizenkettőt
 kufárok-konc rabság sorsot vetnek
 fordul a kocka új esztendő
 hétördög hátrál meg a keresztnek

Az Európa-szerte ünnepelt Szent Márton

A magyarok nemzeti szentje pannóniai születésének 1700. évfordulójára

2015. november 11-én, Szent Márton ünnepén kezdetét vette Magyarországon is a nemzetközi Szent Márton-év, amelyet a keresztény gyökereit tisztelő európai országok és közösségek, mindenekelőtt a szombathelyi püspökség és a város, a Pannonhalmi Főapátság, továbbá a Vatikán és a tours-i érsekség hirdettek meg Szent Márton püspök (316–397) születésének 1700. évfordulója tiszteletére. Azóta egymást érik a pompás ünnepek, művészeti kiállítások. Az Európa Tanács már 2005-ben európai kulturális útvonalá nyilvánította a Szombathely–Tours-útvonalat. A Vatikán azért kapcsolódott az ünnepléshez, mert a Svájci Gárda patrónusa a keresztény szentté vált, hős római katona. A Magyar Köztársaság kormánya büszkén őrzi Szent István király örökségében a Szent Márton iránti tiszteletet. Szent István ugyanis Márton közbenjárásával győzött Koppány felett, s e nagy diadal óta Márton Magyarország patrónusa, nemzeti szentje. Hazánkban 2008-ban már nagyszabású kiállítást rendezett a szombathelyi püspökség *Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei* címmel,¹ és tudományos konferencián mutatta be a Szent Márton-kutatás legújabb eredményeit.² A 2015/2016. évi Szent Márton-emlékév ünnepeinek két fő hazai központja Pannonhalmi – eredeti nevén Márton-hegy –, ahol Géza fejedelem 996-ban Szent Márton tiszteletére megalapította az első magyar bencés monostort, és Szombathely, a római Savaria város utódja, Szent Márton szülővárosa. Ez a város Dél-Pannónia polgári igazgatásának székhelye volt. A 3.

századtól élt itt keresztény közösség, amit a régészeti leletek egyértelműen bizonyítanak.³

Az emlékév során számos megemlékezés segíti Európát és benne a Kárpát-medence népeit, hogy behatóbban megismerjék keresztény gyökereinket, a római Pannónia provincia jeles örökségét. Pannóniában a kereszténység már az I. század végén megjelent, és Nagy Konstantin császár 313. évi milánói rendelete után már sorra épültek a keresztény bazilikák, amelyeknek remekművű emlékeit láthatjuk Pécsen, Fenékpusztán és Szombathelyen, de a régészeti feltárásokból jól ismerjük a Dunántúl – vagyis Pannónia – egész területén a kereszténység emlékeit.⁴ Az épületeknél is jobban fennmaradt a pannóniai hős római keresztények emléke a népvándorlás viharai közepette is, egészen a X. századig, a Magyar Királyság megalapításáig. Közülük is Szent Márton tisztelete volt a legélelenebb, akit a császárkori Római Birodalom egész területén, vagyis a mai Európa nagy részén, nagy tisztelet övezett. Ez a tisztelet egész Európában mindmáig élő.

De ki is volt ez a 4. századi Márton? 1700 év távlatából mi a biztosan hiteles a 13. századi *Legenda Aurea*-ban olvasható életrajzából?⁵ Bátran mondhatjuk, hogy minden! Mert a 13. századi *Legenda Aurea* néven ismert életrajz-

¹ ZSÁMBÉKY Monika (red): *Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei*. kiállításkatalógus, 2008. nov. 6 – 2009. febr. 22. Szombathely, 2008

² ZSÁMBÉKY Monika (szerk.): *A Szent Márton kutatás legújabb eredményei*. Szombathely, 2009

³ KISS Gábor: Savaria az ókorban. In: KISS G. – TÓTH E. – ZÁGORHIDI CZIGÁNY B.: *Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. szerk. ENGEL Pál, Szombathely, 1998

⁴ GÁSPÁR Dorottya: *Christianity in Roman Pannonia. An Evolution of Early Christian finds and sites from Hungary*. BAR International Series 1010. Oxford, 2002

⁵ Az életrajz legújabb magyar fordítása: Szita Bánk és mások: *Sulpicius Severus: Szent Márton élete*. Pannonhalmi, 1998

gyűjtemény jelentős részét *kortársak* írták. Szent Márton életrajzát *Sulpicius Severus*, Márton kedves tanítványa és tudós munkatársa írta. Mártont nem avatták volna szentté röviddel a halála után, és az egyház nem vette volna bele a zsolozsmába, a hivatalos imájába a Sulpicius Severus által írt életrajzot, ha nem lenne minden szava hiteles. A 21. század embere erre azt mondja, hogy a történelmi tények valódiságát elfogadja, azt, hogy Márton római katonai családba született Pannónia Savaria nevű városában, s így ő is római katona lett, majd a keresztény hitre tért, püspökké választották, s mindvégig példás keresztény életet élt, kitűnt az Isten és a felebarát iránti szeretetében. A ma embere azonban kételkedve hallgatja a csodákat, s mosolyogva jámbor meséknek tulajdonítja őket. Ez a felfogás azonban nem más, mint a „felvilágosodás” korának a 21. századra már elavult öröksége. De erre még kevesen döbrentek rá, jóllehet használják a mobiltelefont, a tabletet, hallgatják a rádiót, és látják a televízió számos csatornáján át a világ különböző helyszíneinek eseményeit – hogy az orvostudomány, a természet és az emberi élet, a születés, a fejlődés mindennapos csodáit most ne is soroljuk fel. A középkori ember ezeket a tudományos eredményeket még nem ismerte, mint ahogy a mai ember is nagyon sok mindent még nem tud. Ma is vannak tudományosan meg nem magyarázható gyógyulások, csodák! Ezekre mondhatja valaki, hogy véletlen... Az értelmes ember azonban tudja, hogy véletlen nincs! Van Valaki, aki teremtette a világot, s ő fenn is tartja, addig és úgy, ahogyan ő akarja. Az ő mindenhatóságának nagy ajándéka, hogy a saját képére és hasonlatosságára alkotott embernek **szabad akaratot** adott, amellyel szembe is tud szállni a Teremtővel, le is tagadhatja, de attól még ő is a Teremtőtől függ, aki elnézi ezt neki, és ha kéri, meg is bocsátja neki...

S amint ma is vannak a világban értelmes, tudós emberek, akik hisznek a Teremtőben és az ő mindenhatóságában, úgy voltak a középkorban is. A különbség csak az, hogy akkor többen alakították életüket a tízparancsolat szerint, és az államok vezetői ezt minden rendelkezésükre álló eszközzel támogatták. Így alakulhatott ki hosszú századok alatt az emberiség nagy megtartó erejét képező közerkölcs, amely íratlan törvényeivel

biztosította az emberiség boldogságát Európában a 20. század elejéig.

A keresztény hitnek az elterjedését jelentősen segítette évszázadokon keresztül a művészet, amely az emberiség tudatának a formálásában minden korban fontos szerepet tölt be a zene, a képzőművészet, a film- és a színházművészet révén.

Tekintsünk ezért Európa és benne Magyarország művészetének néhány kiemelkedő Szent Márton ábrázolására a kora középkortól a 21. századig.

Szent Márton püspöknek az egyik legkorábbi ábrázolása **Ravennában**, a Keletrómai Birodalom 6. századi fővárosában maradt fenn, a

Ravenna, Sant'Apollinare Nuovo,
mozaik, 6. század

Sant'Apollinare Nuovo bazilika mozaikdísében. A templom védőszentje eredetileg Szent Márton

volt. A hajó északi oldalfalán Márton püspök vezeti a szent férfiakat Krisztus elé. Az örök élet dicsőségét jelző fénylő arany háttér előtt, örökzöld palmaágak között, kezükben a Krisztustól elnyert drágaköves koszorúval, az élet koronájával járulnak a szentélyben jelen lévő Isten elé.

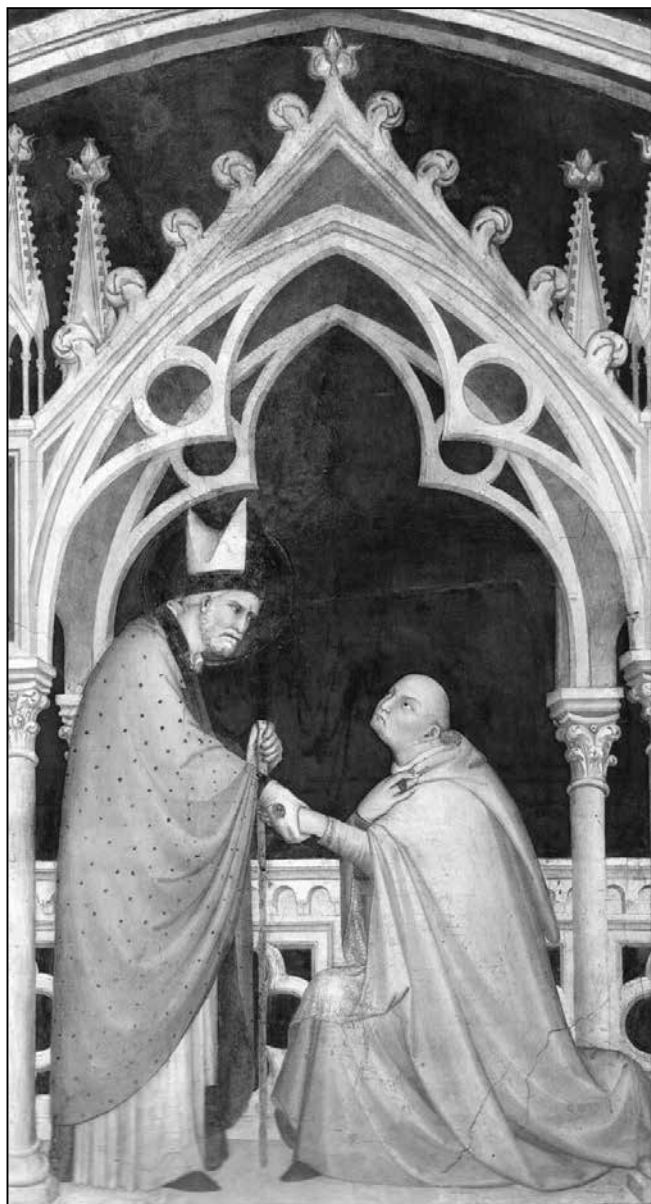
Ugyancsak a 6. századból maradt fenn egy oltárelőlap Szent Márton püspök életének képsorával. A 12. századi kódexlapok a romantika művészetének lényegre szorítózkodó előadásmódjával mély expresszivitással jelenítik meg Márton római katona jótékonyágát, amellyel télvíz idején Amiens városának kapujában a didergő koldusnak adja köpenyének a felét. Ezzel mindenét odaadta, mivel a római katona öltözetének a fele a kincstár tulajdona volt. Az Albani kódex 12. századi miniatúrája azt hangsúlyozza, hogy Márton felriadt az éjszakai alvásából, és világosan látta Krisztust a mennyei dicsőségében az ő köpenyével a vállán.

Albani kódex, 12. század

Ez nem álom volt, hanem valóság! Csak így érthető, hogy ettől kezdve teljesen megváltozott

Márton élete: lemond az előtte álló fényes katonai karrierről, megkeresztelkedik, és teljesen elkötelezi magát Krisztus mellett. Nem fog többé fegyvert. S amikor katonatársai ezért gyávasággal vádolják, akkor a kereszttel megy a barbár támadók seregei ellen. Ezt a jelenetet mély pszichológiai átéléssel, nagy művészettel ábrázolja Simone Martini Assisiben, a Szent Ferenc-bazilika alsó templomában, a Gentile bíboros és a nápolyi Anjou királyi család által alapított Szent Márton-kápolnában.⁶

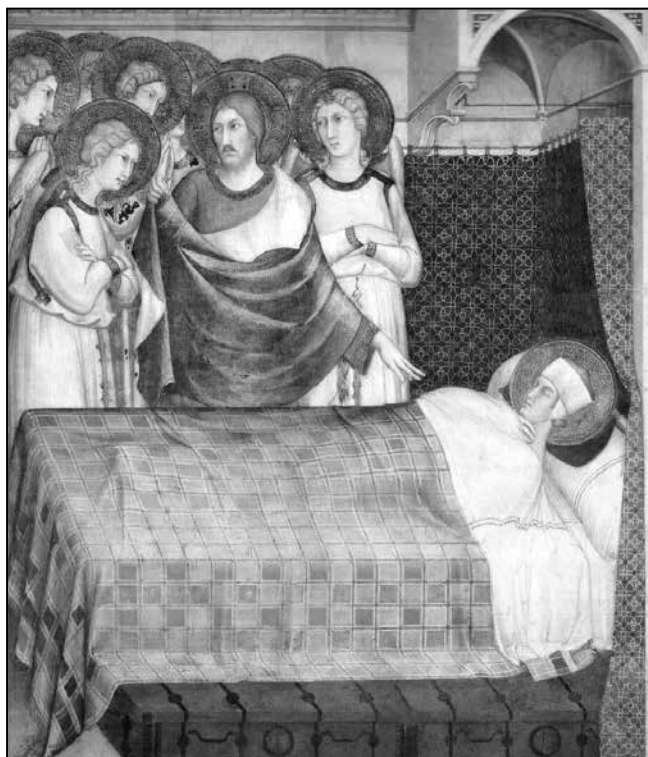

Simone Martini: Gentile bíboros hálát ad Szent Mártonnak, freskó, Assisi, San Francesco, Szent Márton-kápolna

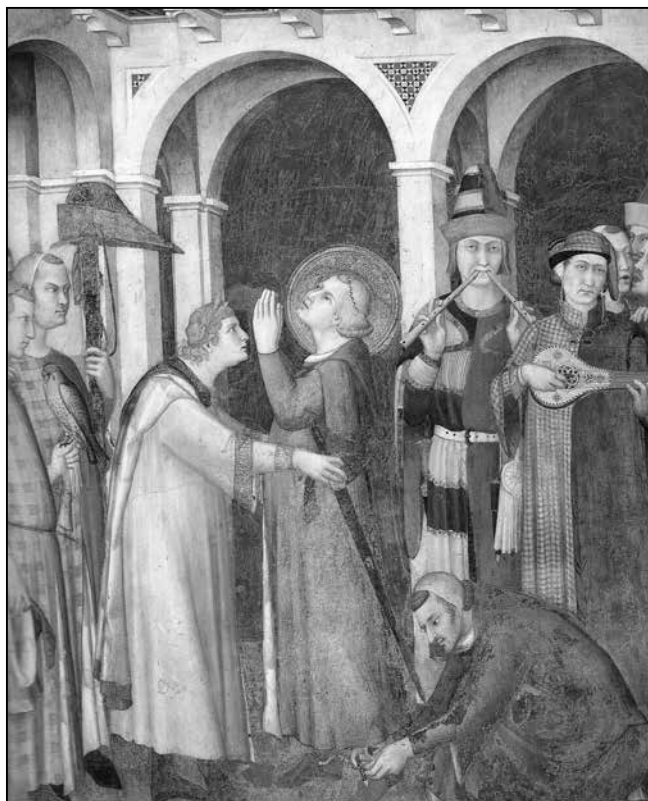
⁶ PROKOPP Mária: *Nápoly középkori magyar emlékei*. Budapest, 2014

Simone Martini: Szent Márton a köpenyét megosztja a koldussal, freskó, Assisi, San Francesco, Szent Márton-kápolna

Simone Martini: Szent Márton álma, freskó, Assisi, San Francesco, Szent Márton-kápolna

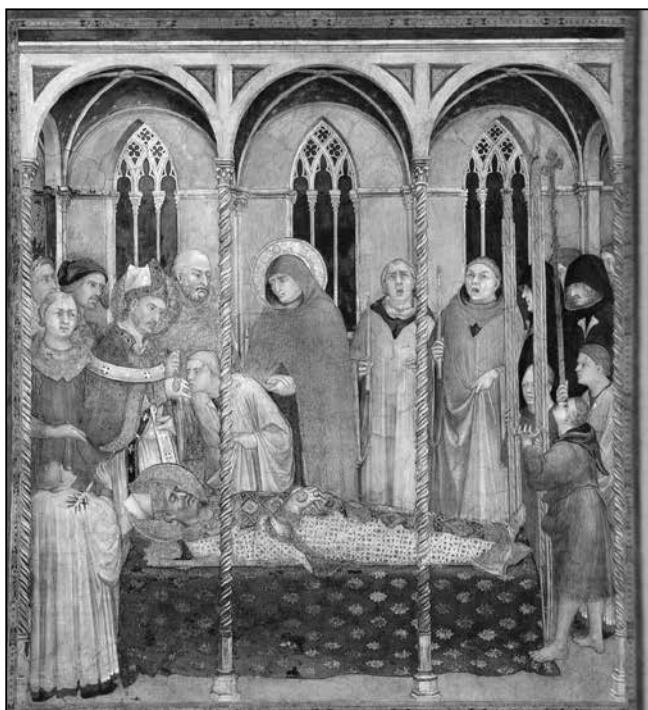
Simone Martini: Szent Márton lovaggá avatása, freskó, Assisi, San Francesco, Szent Márton-kápolna

Simone Martini: Szent Márton a kereszt jelével megy a barbárok ellen, freskó, Assisi, San Francesco, Szent Márton-kápolna

Simone Martini: Márton püspök halála, freskó,
Assisi, San Francesco,
Szent Márton-kápolna

Simone Martini: Márton püspök temetése, freskó, Assisi,
San Francesco, Szent Márton-kápolna

Ezt a kápolnát 1312–1317 között hálából létesítette a nápolyi királyi pár, II. Anjou Károly és felesége, Magyarországi Mária, hogy unokájuk, Anjou Károly Róbert, a Dante által dicsőített, fiatalon meghalt Martell Károly nápolyi trónörökös fia, Szent Márton segítségével elnyerte a magyar királyi koronát. Mindebben nagy érdeme volt Gentile bíborosnak, pápai követnek, akinek római tituláris temploma a San Martino ai Monti bazilika volt, a Santa Maria Maggiore híres bazilika közelében. A sienai Simone Martini, az itáliai trecento festészet kiemelkedő művésze, a nápolyi királyi udvar lovagja és festőművésze pompás freskóképekben jelenítette meg Szent Márton egész életét az Assisi Szent Ferenc sírja közelében lévő kápolnában. Jól ismert ugyanis, hogy Szent Márton püspök Szent Ferenc példaképe volt az evangéliumi élet követésében. Nem véletlen, hogy e nagy jelentőségű művészi Márton-ciklus létrejött a magyar történelemhez, a magyar királyi családhoz kapcsolódik, mivel Magyarország Szent István király óta nemzeti szentjeként tiszteli a területén, a pannónok Savaria városában született 4. századi szent püspököt. A kora középkortól kezdve minden Márton-életrajz megemlíti, hogy Pannóniában született, és minden Európa-térképen megjelölték Savaria városát, ahol Szent Márton született.

Márton tiszteletét a 4. századtól tevékenyen ápolták a Kárpát-medencében élő népek, a magyarokkal rokon hunok és az avarok, s így logikus, hogy Géza fejedelem éppen Szent Márton tiszteletére alapította az első bencés monostort a Szent Márton-hegyen, amelyet ma *Pannonhalmának* nevezünk.⁷

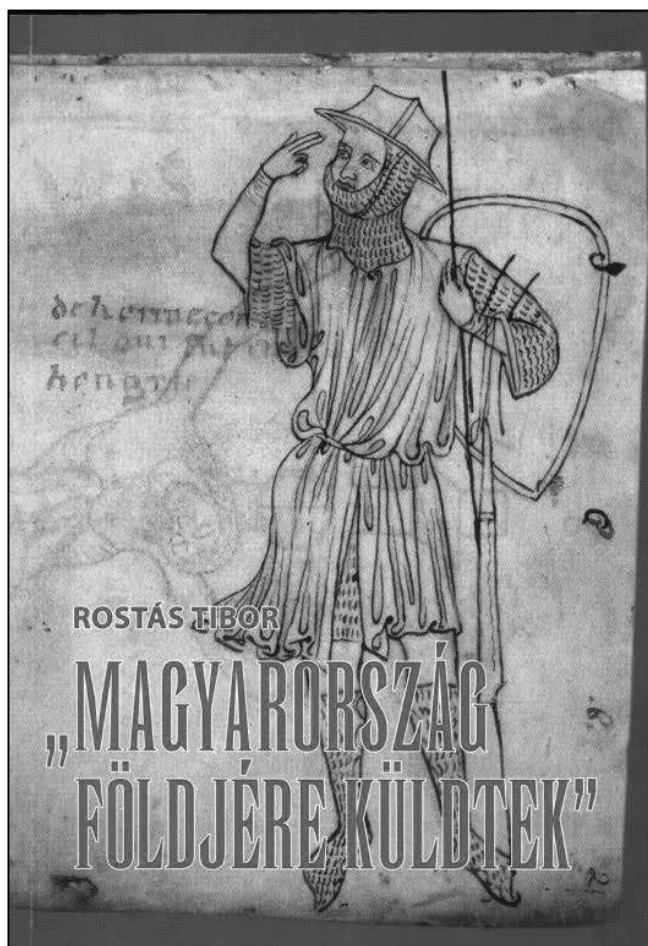
Géza fejedelem Márton iránti nagyrabecsülését elmélyítette az udvarában éveket töltő Szent Adalbert prágai püspök. István király tehát édesapjától tanulta Szent Márton tiszteltét, amelyet nála is megerősített feleségének, a bajor hercegnőnek, Gizellának a hazuról hozott nagy Márton-tisztelete. Tudjuk, hogy fivére, II. Henrik császár a szlávok elleni csatában Mártont hívta segítségül. A Velencéből, a San Giorgio Maggiore bencés kolostorból Szent István király udvarába érkezett

⁷ KOSZTA László: Szent Márton tiszteletének kezdete. Megjegyzések a pannonhalmi apátság alapításához. *Tiszatáj*, LV, 2001. nov, 79–84.

Szent Gellért bencés apát, majd csanádi püspök is elmélyítette a magyarság Szent Márton tiszteletét. A Márton-hegyi bencés monostort a 13. század elején teljesen átépítette Oros apát a gótika új művészeti stílusának szellemében, amelynek a lényege, hogy beengedi a napfényt az Isten házába. A 12. században előtérbe került a fény teológiai értelmezése, ennek nyomán új építészeti formanyelv született VII. Lajos francia király párizsi udvarában és vele egyidőben II. Géza, valamint a fia, III. Béla magyar királyok esztergomi udvarában.⁸ S hogy milyen nagy jelentőségű volt a magyar kora gótika Európában, azt meggyőzően bizonyítja, hogy a francia királyok koronázási helyéről, a híres reims-i építőpáholyból az 1230-as években küldték Villard d’Honnecourt mestert

Magyarországra.⁹ Ő a vázlatkönyvében – Párizs, Bibliothèque nationale MS Fr 19093 – a gótikus mérműves ablakok, pillérek és padlófényképek rajzai mellett feljegyezte, hogy „ezeket Magyarországon láttam”.

Ma ennek a híres magyar gótikus építőművészetnek – a sok évszázados történelmi viharok után is álló – egyik legszebb 13. századi emléke a pannonhalmi apátság háromhajós bazilikája. A templomnak a déli főbejárata, a kolostor kerengőjéből nyíló díszkapuja a *Porta Speciosa*.

Villard de Honnecourt alakja a vázlatkönyvében, 1230-as évek, Rostás Tibor idézett kötetének címlapja

Pannonhalma, *Porta Speciosa*, 1224

Az európai hírvételek apátság gazdag könyvtárából – az évszázadok háborús viharai után is – megmaradt több jeles középkori kódex, amelyek jelzik, hogy milyen központi szerepet töltött be Szent Márton tisztelete a monostor életében. A reneszánsz kötetekből kiemelkedik Tol-

⁸ PROKOPP Mária: A fény szerepe a gótika képzőművészetében, különös tekintettel Magyarországra. In: *A fény az európai kultúrában és tudományban*. szerk. TÓTH Orsolya, Debrecen, 2016

⁹ BARNES, Carl: *The Portfolio of VILLARD DE HONNECOURT, a New Critical Edition and Color Facsimile*, Farnham – Burlington, 2009
ROSTÁS Tibor: *„Magyarország földjére küldtek”*. Budapest, 2014

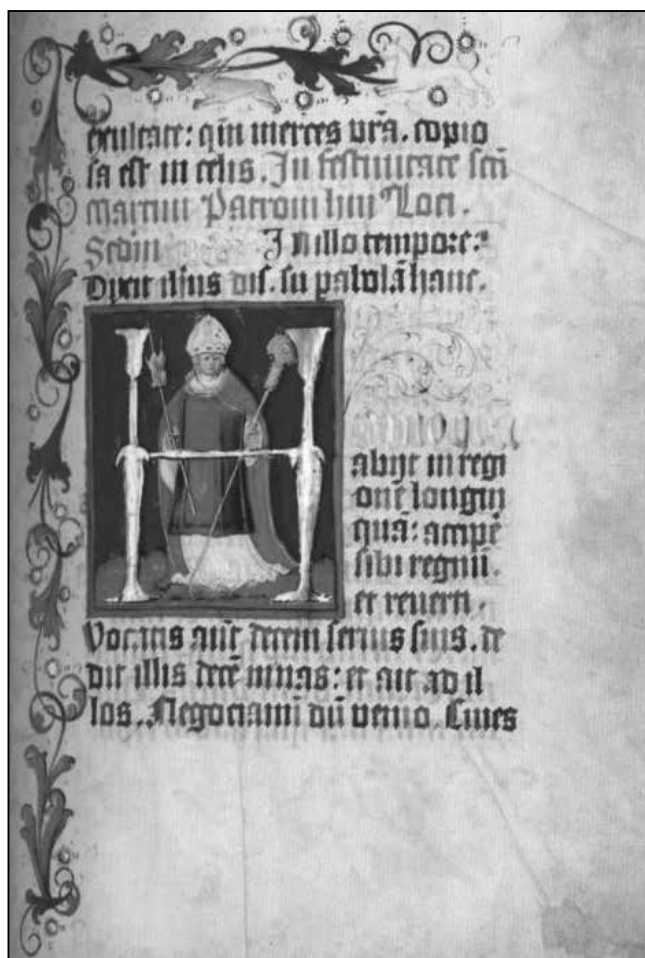
nai Máté apát által 1511–1516-ban készítettet evangelistarium¹⁰, amely a díszes címlap alján, az apát védőszentjével, a felebaráti szeretetet hangsúlyozó Máté evangélistával együtt ábrázolja Mártont a címere két oldalán.

Tolnai Máté pannonhalmi apát evangelistariuma, 1516, Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár

A kötet Márton-napi szövegénél a H iniciáléban kék háttér előtt jelenik meg Márton díszes püspöki ornátusban. Baljában a pásztorbot tartja, a jobbával pedig a nyársra húzott ludat fogja.

A pannonhalmi apátság 13. század eleji átépítésével egyidőben jelentek meg hazánkban a ferencesek – éppen úgy, mint Európa nagy részén –, akiknek példaképük volt Márton püspök, aki a szegények szeretetében élt körülbelül 900 évvel korábban. A ferences szellemiség meghatá-

Tolnai Máté pannonhalmi apát evangelistariuma, 1516, Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár

rozta a 13. század második és harmadik negyedében uralkodó IV. Béla királyunk udvarát. Az ő testvére volt Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231), aki nagy szerepet játszott a ferences rend széles körű európai elterjedésében. A ferences lelkiség határozta meg a fentiekben említett Magyarországi Mária, Nápoly királynéja és családja szellemiségét is. Lajos fia ferences szerzetes és Toulouse püspöke lett, Márton hű követője az alázatban, akinek szentté avatása éppen Szent Márton születésének ezredik évfordulóján, 1317-ben történt az assisi Szent Ferenc-bazilikában létesített Szent-Márton kápolna felszentelésének évében. Erre a jubileumi évre készült el a Szent Márton életét magával ragadóan bemutató Simone Martini-freskóciklus.

Röviddel e freskóciklus létrejötte után, 1330 körül készítette Károly Róbert magyar király a másodszülött fia, a gyermek András herceg, nápolyi trónörökös számára az ún. *Anjou Legendá-*

¹⁰ Pannonhalma, Benedekrendi Főapátság Könyvtára, BKA 8. hasonmás kiadása: Budapest, 1996
SÓLYMOS Szilveszter: *A Pannonhalmi kódex*. Pannonhalma, 2001

riumot, amely a magyar királyi udvarban különösen tisztelt szentek életét mutatja be képekben¹¹. Itt látjuk Szent Márton életének remekművű képsorát is.

Anjou Legendárium, Vatikáni Könyvtár

A köpenyajándék mellett, Márton két csodáját jeleníti meg a jeles udvari művész: a beteg meggyógyítását és az akasztott ember megmentését. Mindkét képen bencés habitust visel Márton, jelezve szerzetesi életvitelét. A lap negyedik képén Márton püspök felszenteli utódját, Bereck püspököt.

Időrendben a következő jeles monumentális Márton-freskóciklusunk 1392-ből a királyi udvartól távol maradt fenn, a ma Szlovéniához tartozó *Mártonhely* község templomában. Itt *Aquila János*, Nagy Lajos királyunk lovagi rangú udvari festőművésze készítette a Szent Márton életét bemutató képsort.

¹¹ Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana Vat. Lat. 8541. LEVÁRDY Ferenc (szerk): Magyar Anjou Legendárium (faksimile kiadás), Budapest, 1973
SZAKÁCS Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Budapest, 2006, 112–116.

Aquila János: Szent Márton püspök feltámaszt három hős vitézt, 1392, Mártonhely/Martianci

Cillei Borbála királyné imakönyve, 1440 körül

Luxemburgi Zsigmond magyar király és német-római császár felesége, Cillei Borbála imakönyvében is művészi miniatúra vezeti be a Márton-napi zsolozsmát. Az iniciáléban a köpenyajándékot tájképi környezetben ábrázolta az udvari festő.

A Zólyom közeli Cserény község Szent Márton püspök tiszteletére szentelt kis középkori temploma szerencsésen megőrizte a Mátyás király korában, 1483-ban készült szárnyas oltárát.

Szárnyas oltár Cserény/Čerín (Szlovákia)
Szent Márton templomából, 1483, Budapest,
Magyar Nemzeti Galéria

Az oltárt 1880-ban Budapestre vitték, a Budavári Nagyboldogasszony-templomba, és Cserény templomába az eredeti pontos másolatát helyezték el. Az eredeti oltár ma a Nemzeti Galéria kiállításán látható.¹² Az oltár középső részén Szent Márton püspök és hú tanítványa s utóda a tours-i püspökségben, Bereck püspök egész alakos szobra övezi Szent János evangélista szobrát. A két szárnyon – nyitott állapotban – két-két kép tárja elénk Szent Márton életét, s csukott állapotban a négy kép Bereck püspök Mártonnal kapcsolatos jeleneteit mutatja be. A nyitott oltáron a négy kép közül három a jól ismert jeleneteket ábrázolja: Köpenyajándék, albengai mise – amely a miséző Mártont ábrázolja, akinek csupasz karját angyalok takarják be kendővel, mivel Márton elajándékozta az ingét a templom-

¹² TÖRÖK Gyöngyi: *Gótikus szárnyasoltárok a középkori Magyarországon*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2005, 13–14., 26–29. képek

ba jövet – és a halott gyermek feltámasztása. A negyedik kép az életrajz ritkán ábrázolt jelenetét, az ördöggel való párbeszédet mutatja be.

Szent Márton megkísértése,
részlet az előző képből

Márton püspök kortárs életrajzírója, Sulpicius Severus jegyezte fel Mártonnak ezt a megkísértését: A sátán királyi ruhába, bíborpalástba öltözve, arannyal ékesített diadémmal jelent meg Márton előtt, és mondta a szalagon olvasható szöveget: „Márton, ismerd el, hogy Krisztust látod magad előtt! Higgy, mivel látsz! Én vagyok Krisztus, először neked akartam megjelenni a földre lejöve.” Márton erre ezt válaszolta: „Jézus Urunk nem mondta, hogy bíborba öltözve fog eljönni, sem ragyogó diadémmal” – olvassuk a szalagon, majd így folytatta Márton: „Én nem hiszem, hogy Krisztus jött el, hacsak abban az alakban nem jön, amelyben szenvedett, és a keresztre feszítés nyomait viseli magán”¹³ A festő, a megrendelő Petrovics György úr utasítására, egyértelművé teszi a néző számára a sátán felismerését, ezért nagy számárfülekkel és lópatákkal ábrázolja a kísértőt.

Közel egykorú a Jankovics-gyűjteményből származó két késő gótikus, 1490 körül készült

¹³ Sulpicius Severus: *Szent Márton élete*. Pannonhalma, 1998, 24. fejezet, 62–63.

táblakép a Nemzeti Galéria kiállításán, amelyek egy-egy ismeretlen helyről származó Szent Márton-oltár (szárnyas oltár) részei voltak.

Szent István király mély Szent Márton-tiszteletét bizonyítja, hogy az általa 1000-ben alapított Esztergomi főegyházmegye – amely a Duna bal partján, a Magyar Királyság északi részének jelentős részét magában foglalta – az Esztergom székhelyt segítő két prépostság templomát – *Pozsonyban és Szepeshelyen* – Szent Márton tiszteletére szenteltették. Ma már mindkét templom önálló püspöki székesegyház, amely az évszázadok során jeles művészi ábrázolásokkal segítette Szent Márton tiszteletét. I. Anjou Károly királyunk 1317-ben, Szent Márton születésének 1000 éves évfordulóját Szepeshely templomában ünnepelte, hálát adva az esztergomi érseknek a koronázása 10. évfordulójáért és a szepesi várnagynak a közeli Rozgonynál kivívott győzelmért, amely végleg megerősítette az uralmát. E nagy jelentőségű királyi látogatást még abban az évben művészi freskókép örökítette meg, ez a templomhajó északi falán ma is látható.

I. Károly Róbert megkoronázása, 1317, freskó, Szepeshely/Spišská Kapitula (Szlovákia)

Pozsony prépostsági temploma a 16–17. században különösen nagy jelentőségre emelkedett, amikor a török hódoltság idején az esztergomi érsekség Nagyszombatba menekült, és az érsek a közeli Pozsony prépostsági templomában koronázta a magyar királyokat. Ekkor került a pozsonyi dóm tornyának tetejére a magyar Szent Korona. A 18. században és 19. század első felében is, az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezésig, a Habsburg-család magyar királyait is itt koronázták. Az 1730-as években barokk stílusban pompásan megújított pozsonyi dóm főoltárát Raphael Donner hatalmas, ólomból öntött, bronzosított, Szent Mártont ábrázoló lovas szobra ékesítette. A mű a köpenyátadás jelene-tét ábrázolja.

Raphael Donner: Szent Márton, ólomszobor, 1735, Pozsony/Bratislava, székesegyház

A remekművű művészi alkotásban a szobrász a megbízóját, gróf Esterházy Imre hercegprímást, esztergomi érseket mintázta meg. Márton itt mint hős magyar katona, zsinóros magyar huszáröl-

tözetben jelenik meg a nagyszabású, a magyar Szent Koronát magasra emelő, négy óriás korinthoszi oszlopon álló baldachinos oltárépítmény közepén. Ezt a teljes oltárt látjuk a Mária Ludovika modenai hercegnő, I. Ferenc magyar király és osztrák császár feleségének az 1808. évi koronázását ábrázoló akvarellképen (Johann Nep. Höchle, Budapest, Szépművészeti Múzeum).

I. Ferenc császár és magyar király feleségének megkoronázása Pozsonyban, 1808, akvarell, Johann Nep. Höchle, Budapest, Szépművészeti Múzeum

A királyné koronázását a bátyja, Károly Ambros hercegprímás és a nagybátyja, József nádor végzi. Ez a barokk oltár 1865-ig állt a pozsonyi dómban, ekkor készült a mai historizáló főoltár. A szétszedett barokk oltár Szent Márton-kompozíciója a pozsonyi dóm déli hajójába került, a két adoráló angyalszobor pedig a Nemzeti Galéria büszkesége.

Szombathely városa, a római Pannonia provincia Savaria városának utóda, Szent István király óta fokozottan ápolja Szent Márton születése helyének emlékét. A középkori térképeken is szerepel a város Sabaria néven, s megjelölik mint Szent Márton szülőhelyét. A hagyomány mindmáig őrzi a helyet, ahol a szülők háza állt. A római épületre a középkorban templomot emeltek, majd többször bővítették, alakították. A török hódoltság után a ma is látható barokk templomot Erdődy gróf Batthyány Erzsébet építtette Szent Márton tiszteletére 1668 és 1672 között Carlo della Torre építész tervei szerint. Az

ő megrendelésére készülhetett a templom Szent Márton kápolnájának oltárképe a 17. század közepén, 1667-ben.¹⁴

Szent Márton megosztja köpenyét, oltárkép, 1667, Szombathely, Szent Márton-templom

Ma a kápolna oldalfalát ékesíti a kép. Márton fehér lovon ül, arany szövésű, süjtásos mentét és tollforgató kalapot visel. Vörös köpenyét éppen kettéhasítja a kardjával, és a ruhátlan koldusnak adja. Vas megyében, Szombathely közelében különösen sok Szent Márton-ábrázolással találkozunk, ezek a helyek: Óriszentmárton, Kőszegdoroszló, Bányogyszovát. Az utóbbi két kép a barokk kor eget-földet összekapcsoló felfogását követve, Szent Márton mennybevételét, megdicsőülését ábrázolja. A Munkácsi egyházmegye védőszentje is Szent Márton, őt ábrázolja a 18. századi oltárkép a székesegyházban.

A 19. századi ábrázolások közül mesze kiemelkedik *Esztergom*, a „Caput, Mater e Magistra Ecclesiarum Hungariae”, vagyis „Magyarország egyházainak Feje, Anyja és Tanítómestere”, ahogy a székesegyház homlokzatán a fénylő felirat ma is hirdeti. Esztergom Taksony vezér óta a magyarok fejedelmének székhelye,

¹⁴ ZSÁMBÉKY Monika: *A szombathelyi Szent Márton-templom barokk kori építéstörténete és berendezései*. Doktori disszertáció, kézirat, 1999

ahol Géza fia, István született, megkeresztelkedett, házasságot kötött a bajor hercegnővel, Gizellával, és 1000-ben elnyerte a királyi koronát az általa alapított esztergomi érsekség fejének, Domonkos érseknek a kezéből. Ettől kezdve Esztergom a magyar királyok székhelye 1256-ig, amikor IV. Béla király a tatárjárás után Budára helyezte a székhelyét, és az esztergomi királyi palotát átadja az esztergomi érseknek, Magyarország primásának.

Esztergomot 1543-ban elfoglalta a török szultán, és 140 éven át, 1683-ig a hatalma alatt tartotta az ország középső részét, amely a mai, Trianon utáni Magyarország területét jelentette. 1683-ban a Sobieski János lengyel király vezette Habsburg-haderő szabadította fel a várost a párkányi diadalt követően. A várba osztrák katonaság költözött. Csak 1820-ban sikerült Rudnay Sándor primásnak (1819–1831) visszaszereznie a magyar egyház ősi székhelyét a bécsi császári udvartól, s hihetetlen nagy lendülettel elindította a középkori székesegyház romjai helyén a magyar egyház dicső múltjához méltó Magyar Sion, a Magyar Róma kialakítását. A magyar reformkor törekvése értelmében magyar építésszel (Kühnel Pál és Páckh János), magyar képzőművészekkel (Hesz János Mihály és Ferenczy István) 10 év alatt európai jelentőségű monumentális, klasszicista stílusú bazilikát emeltetett, ennek falai már a kupoláig álltak a halálakor, 1831-ben. A bécsi udvari építészeti iroda (Pietro Nobile vezetésével) megdöbbenve látta, hogy a gyarmati sorsba taszított Magyarország a császárvárosnál jelentősebb templomot készül építeni, ezért a bazilika befejezését minden eszközzel igyekezett megakadályozni. Hosszú éveken át, 1838-ig a császár nem járult hozzá az új érsek kinevezéséhez. Az esztergomi építkezést vezető Páckh János fiatal építész nyolc éven át szólították fel a lemondásra. Az építkezés ellenőrzése ürügyén fokozatosan bontották le a falakat, majd 1838-ban bérgyilkossal kioltották Páckh János életét. Ezután kap kinevezést Kopácsy József primás (1838–1847), ő Hild József országos hírvébére bízta a bazilika kupolájának megépítését. Hild ismerve a londoni Szent Pál-székesegyház kupolájának remekművű szerkezetét, azt tovább fejlesztve, megszerkesztette és 1846-ra megépítette a Ma-

gyar Sion kettős kupoláját, az öntöttvas szerkezet egyik első európai remekét, és efölé emelte a kőkupolát.¹⁵ A szabadságharc leverése után, Haynau rémuralma idején, Scitovszky János primás (1849–1866) a bazilika belső kialakításával igyekezett mielőbb használatba venni a templomot. Ő készítette a mai főoltárképet a Velencei Művészeti Akadémia professzorával, Michelangelo Grigoletti festőművésszel, a szentély és a hajó freskóit Ludwig Moralt müncheni festővel, a főoltárt Pietro Bonanni jeles modenai szobrászművésszel. A primás bátor hazafiságát bizonyítja, hogy 1853-ban – az aradi vértanúk és gróf Batthyány Lajos 48-as miniszterelnök 1849. évi kivégzése után, az önkényuralom idején – a Magyar Sionban a *magyar szentek panteonját* alakította ki. A székesegyház főoltárán, a Magyarok Nagyasszonyának mennybevitelét ábrázoló kép alatt – ez a kép Szent István királyra, az ő halála napjára emlékeztette a magyarokat – ott állnak a magyar egyház hős szentjei **Szent Mártonnal** az élén.

Pietro Bonanni: Szent Márton mint római katona, 1853, carrarai márvány, Esztergom, bazilika, főoltár

¹⁵ Lásd: Dr. Pattantyús Ádám Ábrahám, a Budapesti Műszaki Egyetem Építészeti Karának Szerkezettan Tanszékének professzorának tanulmányait

A Pannóniában született és kereszténnyé lett római katona ugyanis Magyarország első nemzeti szentje Szent István király óta, aki az ő közbenjárásával győzte le a pogányság visszaállítását megkísérelő rokonát, Koppány vezért. A bazilika főoltárán a római katonaként megjelenő Szent Mártont három szent püspök követi, aki Szent István támasza volt a keresztény magyar állam alapításában. Az első a magyarok keresztény hitéért Budán 1046-ban vértanúhalált szenvedett Gellért püspök a gyermek Szent Imre alakjával, akinek nevelője volt, aztán az ugyancsak vértanú Szent Adalbert püspök, aki István királyt a kereszttség és a bérmlás szentségében részesítette, majd Szent Mór pécsi püspök, aki itt alázatos bencés szerzetesként áll az oltáron.

Scitovszky János primás a 277 év után – 140 év török hódoltság után 137 éven át osztrák katonai terület volt a Várhegy – a Habsburg-önkényuralom alatt újjáépült magyar egyház központjában, a katedrális főoltárán kívül, a hajó északi kereszthajóját hangsúlyosan a *magyar szentek* tiszteletének szentelte. A főhelyre a Szent István király országfelajánlását ábrázoló festményt helyeztette, amelyet Michelangelo Grigoletti készített, és jobbra külön oltárt állíttatott Szent Márton

Kiss György: Szent Márton püspök a lúddal, oltárszobor, Esztergom, bazilika

püspök tiszteletére, akinek nagy hitét kívánta a magyarság elé állítani.

Szent Márton püspök művészi szobrán a püspökké választását segítő lúd kíséri a szentet, utalva szerénységére, hogy a libaólba bújt el a kinevezés előtt, és a ludak gágogása árulta el hollétét. Márton püspök mellett IV. Béla király két szent lánya, Kinga és Konstanza szobra áll az oltáron, akik az alázatosságban követték Márton példáját. Az oltár predelláján három fénylő bronzrelief látható, amely bemutatja Szent István imáját Szent Márton előtt, valamint a Koppány vezérrel vívott csatát és a győzelmet. A oltár felett Ludwig Moralt müncheni festőművész 1853 készült falképe Szent Mártont ábrázolja, amint a kereszt jelével győzi le a Római Birodalom ellen támadó barbárokat.

1865-ben, ugyancsak még az önkényuralom idején készült el a Szent Márton tiszteletére épült pannonhalmi bazilika historizáló felújítása a bencés Rómer Flórisnak, a magyar műemlékvédelem kiemelkedő tudósának a közreműködésével. Ennek jeles alkotása volt a szentély keleti főfalán Róth Miksa remekművű, Szent Márton püspököt ábrázoló színes üvegablaka.

Róth Miksa: Szent Márton, üvegablak, Pannonhalma, a bazilika keleti ablakából, 1865

A 20. század hazai Szent Márton-ábrázolásai közül kiemelkedik *Kontuly Béla* festőművész hatalmas freskóképe Szombathelyen, a pap-

nevelde kápolnájában. Egyetlen kompozícióba foglalva víziószerűen villantja fel Szent Márton életének főbb jeleneteit, a születésétől a haláláig. Középen kiemelkedik a megtérését segítő köpenyajándék tündöklő fényességű eseménye. A kép bal oldalán a Szombathelyhez fűződő két jeles esemény: a születése és édesanyja megkeresztelése tárul elénk. A jobb oldalon a ravatalon fekvő Szent Márton felett angyalok tartják a feliratot: *Maradj velünk!*

1941-ben, Kontuly freskójával egy időben készült Rumi Rajki István szobrászművész „Szent Márton megkereszteli az édesanyját” szoborcsoport, amely a szombathelyi Szent Márton-templom előtt áll.

A 20. század második felének kimagasló magyar festőművésze, Prokop Péter 1962-ben készítette a Kalocsa környéki Mélykút község új temploma számára a Szent Erzsébet-oltárképet, ahol a karitás, a keresztény szeretet legfőbb képviselői – így Szent Márton – kíséri Erzsébet alakját.

A kitűnően szerkesztett kubisztikus kompozíciót, amely a fénylő fehér és vörös szín festői kapcsolatára épül, mély lírai kifejezés hatja át

S 1996-ra, a pannonhalmi apátság és a honfoglalásunk millenniumára készítette Rieger Tibor szobrászművész a pannonhalmi bazilika nyugati főkapujának új bronzkapuját, amelyen Szent Márton, a római katona Isten-látását a köpenyajándék után minden eddiginél szemléletesebben, költőiebben mutatja be. Az alvó Márton mögött meglebben a függöny, és Jézus ott áll a szobában Márton köpenyében öltözve.

Rieger Tibor: Szent Márton álma, bronz dombormű, 1996, Pannonhalma, Millenniumi kapu

A fentiekben bemutatott Szent Márton-ábrázolások csak kiragadott példák a Kárpát-medence nagyszámú Márton nevet viselő települések és templomok Szent Márton-ábrázolásaiból, de ezek is igazolják, hogy Márton Szent István királyunk óta folyamatosan a magyar nemzet jeles védőszentje, a hit hőse, akit mélyen a szívébe zárt nemzetünk. Ezt jelzik az 1000 év óta ma is élő Márton-napi népszokások.

Az idei Szent Márton-év alatt mélyüljön el szívünkben – Szent Márton példájára – a keresztény hitünk és a szervesen hozzá tartozó karitatív szeretetünk a szükségét szenvedő embertárs iránt. S tudatosítsuk, hogy Szent István király óta magyarságunknak, nemzeti öntudatunknak elválaszthatatlan része a keresztény hit!

Bevándorlás és a hagyományok védelme

Mikor Európa hagyományairól beszélünk, voltaképp két egymással is vitában álló filozófiai iskolát jelölünk meg. Az egyik a kereszténység, a másik pedig a felvilágosodás eszméje, szűkebben az abban megerősödött individualizmus. Más dimenzióból szemlélve: a keresztény közösségi értékek és az egyén szabadságjogainak végtelen kiterjesztése; vagy a hit és a materialista ráció szembenállása áll előttünk mint európai hagyomány. Így igaz lesz az is, hogy a mai politikai viták jelentős részében – amelyben az európai értékekre hivatkoznak a disputa szereplői – ugyanez a két ellentétes világkép kerül konfliktusba. Ez az antagonisztikus ellentét talán a családról vagy az egyén és a közösség viszonyáról alkotott értelmezésekben látszik meg a leginkább, de ha közelebbről megvizsgáljuk: ez történik a legégetőbb aktuális politikai vita, a bevándorlás esetében is.

Az utóbbi években az európai politika színpadán elmosódott a klasszikus bal-, illetve jobboldali törésvonal. A kontinenst elérő népvándorlás súlya alatt megroppant a több évtizedes status quo, helyette pedig új politikai szembenállások éleződtek ki. Leegyszerűsítve két egymással küzdő politikai tábor alakult ki a migráció tapasztalatai, a gazdasági és szociális érdekek, illetve az elfogadott hagyomány értékei mentén. Az egyik politikai tömb a bevándorlók befogadása, integrálása és olcsó munkaerőként való „hasznosítása” mellett érvel. Nem mellékesen üdvösnek tartja a demográfiai problémák megoldására is a folyamatot. (Arra az égető kérdésre, hogy Európában kevés gyermek születik, így a társadalmak egyre inkább „előregednek”, ami jelentős gazdasági és szociális problémákat vet fel.) A másik politikai tábor vezetői, akik nem támogatják az ész nélküli befogadást, s különbséget tesznek a „menekült”, illetve a „gazdasági bevándorló” között, azt állítják, hogy az erőszakos iszlamizáció

több kárt okoz mind gazdaságilag, mind pedig a közösségi együttélés szempontjából, mint amennyi gazdasági hasznot hoz a befogadottak esetleges tanítása és munkába állítása. Véleményük szerint a multikulturális társadalom ideája csak illúzió, mert a különböző kultúrájú népek együttélése több feszültséghez vezet, így csak azoknak a menekülteknek kell segítséget nyújtani, akik tényleg az életükért futnak, és csupán addig, amíg arra szükségük van; a meggazdagodás céljából Afrikából és Ázsiából érkező milliárdokat pedig fel kell tartóztatni, mert integrációjuk lehetetlen politikai küldetés. Sőt: a legtöbb bevándorló nem is motivált az integrációban. Ezért ez utóbbi politikai tábor inkább úgy véli, hogy a demográfiai problémákra adott helyes válasz az „európai őslakosok” család- és gyermektámogatásának növelése.

A két szemben álló politikai cél felülírja a klasszikus jobb- és baloldalt. Csak néhány példát említve. Befogadáspárti politikát hirdet a jobboldali német és a baloldali francia vagy olasz kormány. A korlátlan befogadás ellen, a határok és Európa keresztény hagyományainak védelme mellett pedig a jobboldali magyar, lengyel vagy a baloldali dán, illetve a szlovák kormány kardoskodik leginkább. De ha végigvennénk az összes európai országot, akkor is nagyon vegyes képet kapnánk, hisz az említettek nem csupán kevés kivételnek számítanak.

De hogy még nagyobb legyen a keszkeszúság, a befogadáspárti Németország vezetősége is a keresztény értékekre hivatkozik, akár a kereszténységet valóban védő befogadásellenes jobboldali politikusok. És minden jó szándéka ellenére a katolikus egyház feje, a pápa is ennek a politikailag korrekt irányvonalnak kíván megfelelni. (Bár fontos, sokszor agyonhallgatott momentum az, hogy Ferenc pápa nem „gazdasági

bevándorlókról”, hanem „menekültekről” beszél – mind motivációban, mind pedig a hozzájuk való viszonyulásban óriási különbség van köztük!)

A két történelmi hagyomány szembenállása a politikai közbeszéd szintjén egyértelmű. A befogadáspártiak az egyén szabadsága mellett állnak ki, szemben minden közösségi értékkel, ezáltal a liberális iskolákban megerősödött individualizmust követik. Ezenkívül a rációra, a haladásra és a folyamatosan megújuló társadalmak hasznos működésének utópiájára esküsznek, melyek mind-mind a felvilágosodás korában született ideák. A korlátlan befogadással szemben állók pedig a keresztény Európát féltik, mert úgy látják, hogy az általuk preferált közösségi értékek kerülnek veszélybe az iszlám emberáradat miatt.

A politikai vitába még egy törésvonal van jelenleg kialakulóban. Az Európai Unió vezetői, akik nem függenek a nemzetállami érdekektől és értékektől (sőt: sokszor szemben állnak azokkal), a bevándorláspárti politika mögé sorakoztak fel. Ezzel pedig erőszakos nyomást gyakorolnak az egyes kormányzatokra, sokszor pénzügyi eszközökkel zsarolják őket. E mögött pedig azt a folyamatot kell látnunk, hogy az unió politikai garnitúrája, hétköznapi nevén a „brüsszeli bürokrácia” az elmúlt évtizedek során az egyes multinacionális vállalatok, illetve a nemzetek felett átívelő tőke rabjává vált. Gyakorlatilag annak anyagi érdekeit képviseli és járja ki, ahol csak tudja. Hisz az olcsó, tömegesen beáramló munkaerő igazából a multinacionális cégeknek kedvez.

Ezzel szemben Európa lakossága, leginkább a mindennapi negatív tapasztalatok, illetve a terrorizmus fellángolása miatt – nem beszélve arról, hogy a bevándorlók erőszakos cselekményeitől szenvedve – egyre inkább a bevándorlás megállítása mellé áll. Egyre inkább a határok lezárását

és a végtelen, ész nélküli, ellenőrizhetetlen befogadás megállítását követeli. A saját szempontjából és a tapasztalataiból következően jogosan. Így egyfajta demokratikus deficit van kialakulóban az unió vezetői, illetve az unió lakosai között.

De az unió nem egyelő Európával. Így igaz az is, hogy azok a nem uniós európai országok, melyek ugyancsak küszködnek a migráció okozta problémákkal, szintén határozottan beállnak az egyik vagy a másik politikai tömb mögé. És igaz az is, hogy ezekben az országokban is egyre nagyobb mértékű a migrációval szembeni polgári ellenállás.

A legnagyobb probléma mindezzel az, hogy míg Európa belegabalyodik egy filozófiai, teoretikus kérdés vitájába, amit politikai szinten is artikulál, illetve egy nagyon komoly gazdasági, szociális és társadalmi érdekkellentétbe kerül önmagával, addig az ellenőrizhetetlen bevándorlók milliói egyre csak jönnek és jönnek. Az a vita pedig, hogy melyik is a nyugati kultúra igazi hagyománya, még tovább gyengíti az egyébként is erkölcsi züllésbe, a jólét okozta restségbe süllyedt Európát.

Így voltaképp, ha egységesen is az integrációt választanák a kontinens sokszínű népei, akkor is fennállna annak veszélye, hogy az erőszakosan terjeszkedő iszlám felfalja Európát. Ráadásul a befogadáspártiak abban is tévednek (mondhatni naivan azt gondolják), hogy az érkező milliók képesek és hajlandóak a békés együttélésre. Nem beszélve arról, hogy a migránsok jelentős hányada a felvilágosodás kori hagyományokat, az emberi jogokat, a liberalizmus értékeit, de a demokráciát is semmibe veszi. És így integrálódni ahhoz, bármennyire is akarják a befogadáspártiak, nem kíván.

Meggyőzés és befolyásolás

Mindennapjainkban sokszor megtörténik, hogy olyan kötelezettséget vállalunk: szerződést kötünk, vásárolunk valamit, amit nem állt szándékunkban, elfogadjuk egy csoport vagy politikai párt ideológiáját, amelyet voltaképpen nem érzünk magunkénak, és még sokáig lehetne sorolni – egyszerűen olyan döntéseket hozunk, amelyeket később megbánunk. Ez mindaddig a kiszolgáltatottság és bizonytalanság állapotát idézi elő bennünk, amíg nem ismerjük fel a befolyásoló erők eredetét és hatásmechanizmusát. Profitorientált világunkban az egyes ember meggyőzése egy meghatározott ügy érdekében annyira tökéletessé vált már, hogy szinte észrevétlenül ejtenek át, csapnak be bennünket, leszünk csoportérdekerek elkötelezettjei.

A befolyásolás azokkal az értékrendszeri eszközökkel történik, amelyek benne vannak abban a kultúrában, amelyben élünk. Szocializálódásunk során, egészen kicsi korunktól kezdve, szinte észrevétlenül tanuljuk meg azokat a szabályokat, amelyek a mindennapi kapcsolattartásainkban nélkülözhetetlenek.

A kölcsönösség ilyen megtanult szabály, amely minden emberi társadalomban jelen van, mindenféle tevékenységet áthat, amelyet az emberek egymásért tesznek. Ez a szabály azt mondja ki, hogy valamilyen módon viszonzunk kell azt, ha valakitől valamit kapunk. Ha valaki szívességet tesz nekünk, viszonzunk kell; ha valaki ajándékot küld születésnapunkra, nem felejtjük el, hogy mi is ajándékot küldjünk a születésnapjára; ha egy család tagjaitól meghívást kapunk az összejövetelükre, nekünk is meg kell hívnunk őket – és még sokáig sorolhatnánk a mindennapi történéseket. A kölcsönösség elve alapján a jövőben le vagyunk kötelezve a szíveségek, az ajándékok, a meghívások és ehhez hasonló viszonzására. Olyannyira tipikus, hogy ezek kötelezettséggel járnak, hogy a „nagyon lekötelez” kifejezés a „köszönöm” szinonimájává vált a legtöbb nyelvben.

A kölcsönösség elve, majd az abból következő kötelezettségérzés az emberi társadalomban óriási fejlődést eredményezett, mert azt jelentette, hogy az egyén bizalommal adhat valamit – ételmezt, energiát, gondoskodást stb. – valakinek anélkül, hogy az számára valóban elveszett volna, mert máshol, valamilyen más formában visszakapja azt. Mindannyiunkat úgy tanítottak, hogy megfeleljünk ennek az elvnek, és mindannyian tudunk a társadalmi szankciókról és megvetésről, amelyekkel az elv megszegése jár. Az ilyen személyt negatív jelzőkkel illetik: hálátlan, szélhámos, potyázó stb. Általános ellenszenv sújtja azokat, akik elfogadnak szívességet, de nem veszik a fáradságot, hogy viszonzzák azt, amit kapnak. Általában mindent elkövetünk hát azért, hogy ne soroljanak bennünket közéjük. Ezért sokszor kényszerülünk arra, hogy mindent megtegyünk, hogy vissza is adjunk, és erre „kényszerítenek” is bennünket az olyanok, akik nyerni akarnak kötelezettségérzésünkön.

A kölcsönösség elvének félelmetes hatása van; gyakran adjuk beleegyezésünket olyan esetekben is, amikor – ha nem létezne a kötelezettség érzése – inkább nemet mondanánk. Ezt az elvet használják velünk szemben az olyan emberek, akiket nem kedvelünk, a kellemetlen vagy nem szívesen látott ügynökök, kereskedelmi utazók, gyógyszergyárak képviselői, szavazatunkat megszerezni igyekvő politikai pártok stb., amikor arra törekednek, hogy mielőtt kérésüket előadnák, csekély szívességet tegyenek nekünk. Az ügynökök otthagynak nálunk egy ingyen példányt a kínált portékából; a gyógyszergyárak képviselői egy kedves kis tárgyat emlékeztetőül, hogy az ő készítményeiket használjuk; a politikai pártok látványos képeslapokkal kívánnak nekünk boldog új évet, és a példák a végtelenségig sorolhatók. A mélyen belénk ivódott szabály pedig arra kényszerít bennünket, hogy viszonzzuk a szívességet, megtegyük, amire kérnek bennünket.

Miért idéznek elő bennünk csekély, kedvezményező szívességek időnként sokkal nagyobb arányú viszonzást? Legtöbbször nagyon kellemtelenül érezzük magunkat a lekötöttség állapotában. Nyomasztóan hat ránk, és minden igyekezetünkkel azon vagyunk, hogy megszabaduljunk tőle. Az érzés gyökere az, hogy a kölcsönös megállapodások nagyon fontosak a társadalomban, és ezért úgy nevelnek bennünket, hogy érzelmileg zavarjon a kötelezettség terhe. Már csak azért is hajlandók vagyunk a kapottnál nagyobb szívességet tenni, hogy megszabaduljunk az adósság pszichológiai terhétől. A belső kényszer ugyanis nagyon megterhelő számunkra, ezért a kölcsönösség nevében sokszor többet adunk, mint amennyit kaptunk.

A meggyőzés és befolyásolás iránti fogékonyágunkban nagy szerepet játszik az, hogy amit teszünk, azt mások mennyire teszik ugyanúgy. A befolyásolásnak ez az elve azt mondja ki, hogy az eszköz, amellyel valaminek a helyességét meghatározzuk, nem más, mint az, hogy mások mit ítélnék helyesnek. Azaz egy magatartásmin-tát egy adott helyzetben olyan mértékben tekintünk helyesnek, amilyen mértékben mások alkalmazták.

Az a törekvés, hogy egy cselekedetet megfelelőbbnek tartunk, ha mások is azt teszik, általában helytálló. Rendszerint kevesebb hibát követünk el, ha a társadalmi szokásoknak megfelelően cselekszünk. Ha sokan tesszük ugyanazt, általában az a helyes. A társadalmi bizonyosság elvének ez a sajátossága annak fő erőssége és egyben fő gyengesége is. Ugyanúgy, ahogyan a befolyásolás más eszközei, ez az elv is alkalmas az egyszerűsített megoldásokra, arra, hogy gyorsan eldöntsük, milyen magatartást tanúsítunk adott helyzetben, sebezhetővé is tesz azonban bennünket – mint az egyszerűsített megoldás alkalmazóját – a profitszerzőkkel szemben.

Az a sajátosságunk, hogy egy cselekedetet helyesebbnek tartunk, ha mások is azt csinálják, sokféle helyzetben kiaknázható. Rengeteg példa van erre a mindennapi életben. A csaposok gyakran tesznek nyitás után néhány papírpénzt borraivalos poharaikba, hogy a borraivalozást elősegítsék, és ezzel kimutassák, hogy az összehajtogatott papírpénz bedobása a helyes magatartás az ivóban. Ugyanebből az okból a temp-

lomi pénzgyűjtők is ilyen módszert alkalmaznak kosaraikkal, hasonlóan szép eredményekkel. A hirdető akkor szeretne árújáról információkat kiadni, amikor nagy az érdeklődés iránta, amikor a legjobban viszik, mert akkor a vevőket nem kell közvetlenül győzögetni annak minőségéről, csak azt kell elmondani, amit mások gondolnak róla, és ez elegendő bizonyítéknak. Az eladókat arra tanítják, hogy ajánlataikban említsék meg olyan véleményét – különösen a neves embereket –, akik már vásároltak a termékből. Vagy nézzük meg a televíziós gyűjtések módszereit: sok időt szentelnek olyan listákra, amelyekben a korábban felajánlást tett nézők nevei szerepelnek. Üzenetük világos: „Nézzék, milyen sokan döntöttek az adakozás mellett! Ez a helyes hozzáállás.”

A társadalmi bizonyosság elve akkor működik a legerőteljesebben, ha a hozzánk hasonló emberek magatartását figyeljük meg, ami lehetőséget ad arra, hogy betekintsünk gondolkodásukba, hogy számukra miből is áll a helyes magatartás. Ezért érzünk nagyobb hajlandóságot arra, hogy olyan ember irányítását fogadjuk el, aki hozzánk hasonló, azét pedig kevésbé, aki különbözik tőlünk. Ez az, amiért egyre növekvő számban szerepeltetik a tévében a mindennapi emberek vallomásait. A hirdető tudja, hogy az átlagemberek számára termékeik eladásának legsikeresebb módja, ha azt mutatják be, hogy a többi átlagember is azokat használja. Tehát az eladandó termékről, legyen az mosópor, fájdalomcsillapító, üdítő vagy más italfajta, hosszú dicshimnuszokat hallani a tévében az átlagemberektől.

Ehhez hasonló a helyzet egy másik emberi relációban is: gyakran automatizáljuk a döntéseinket, mert nem tudunk ellenállni. Ilyen lehet a tekintélyszeméllyel való kapcsolatunk.

A mindennapi élet nagyon sok területén figyelhetjük meg saját magunkon is, hogy a számunkra tekintélyszemély részéről történő ajánlásokon, utasításokon alig vagy egyáltalán nem gondolkodunk – szinte automatikusan végrehajtjuk őket. Az elismert tekintélytől származó információ annak a döntésnek a hasznos lerövidítését eredményezi, hogy hogyan cselekedjünk egy adott helyzetben. Már a születésünktől kezdve arra nevelnek bennünket, hogy a megfelelő tekintélynek engedelmesskedjünk, és arra, hogy az engedtlenség helytelen.

A tekintélyelvnek mindig is megvolt az igazi gyakorlati jelentősége. Már egészen kicsi korunktól egyes emberek – szülők, tanárok stb. – többet tudtak nálunk, és rájöttünk, hogy részben nagyobb bölcsességük miatt, részben pedig mert jutalmazásunk és büntetésünk az ő kezükben volt, érdemes megfogadni tanácsukat. Ugyanazon okokból felnőttként is megmaradnak ezek az előnyök, bár a tekintélyek ekkor már a munkaadók, a bírók, a kormány vezetői stb. Mivel pozíciójukkal jár az információkhoz való jobb hozzáférés, és a kezükben van a hatalom, megvan az értelme, hogy a kinevezett tekintélyek kívánságait teljesítsük. Olyannyira megvan, hogy valójában akkor is így teszünk, ha annak semmi értelme sincs. Abban a pillanatban, amikor felismerjük, hogy nagyon is érdemes engedelmessé válni a tekintélynek, könnyen megengedjük magunknak az automatikus engedelmeskedést. Minden olyan esetben, amikor magatartásunk ilyen gondolkodás nélküli irányítás alatt áll, biztosak lehetünk abban, hogy lesznek olyanok, a meggyőzés szakemberei, akik ezt kihasználják saját javukra.

A tekintély biztosításának alapvető eszköze a cím, a titulus. Nagyon sokféle van belőle, amely kiváltja együttműködésünket, akkor is, ha a valóságos tekintély lényege nincs is jelen. Ezt azok a meggyőző szakemberek használják fel széles körben, akiknél a lényeg hiányzik. Például a szélhámosok, akik felruhazzák magukat a tekintélyhez szükséges címekekkel, öltözékekkel és csalétekkel. Semmit sem szeretnek jobban, mint elegánsan felöltözve kiszállni egy elegáns kocsiból, és úgy bemutatkozni, mint XY doktor, bíró, professzor stb. Úgy gondolják, ha rendelkeznek mindezzel, nagyon megnövekszik az esélye annak, hogy másokat befolyásoljanak. Ennek az alapja pedig nem más, mint az, hogy cselekedeteinket jobban befolyásolja egy cím, titulus vagy öltözék, mint annak a személynek az egyénisége, aki magáénak mondja őket. Kultúránkban az egyenruha vagy pedig az üzletember jól szabott öltönye tekintélytárust biztosít viselőjének.

Tudunk-e védekezni a tekintélyelv ellen? Használhatunk védekező taktikát, csak ki kell tudnunk küszöbölni belőle az automatizmust. Mivel tipikusan rosszul értelmezzük a tekintély tetteinkre gyakorolt befolyását, ezért előnytelen helyzetbe

kerülünk, mert nem vagyunk elég óvatosak, amikor meg akarnak győzni bennünket. A védekezés alapformája az, hogy ha jobban megértjük a tekintély hatásának működését, az segíthet abban, hogy ellent tudjunk állni neki. Amikor olyan helyzetbe kerülünk, hogy próbálnak meggyőzni bennünket, két kérdés feltevése nagyban segíthet döntésünkben. Az egyik az, hogy a „tekintély tényleg szakember-e?” Ez abban segít bennünket, hogy meg tudjuk figyelni: az adott tekintélynél megvan-e a hitelesség az adott témával kapcsolatban, azaz tényleg szakembere-e annak a témának, amelyről beszél. Így elkerülhetjük a tekintélyszemélyre való automatikus reagálást. A másik kérdés: „Vajon a szakember tényleg tekintély-e?” Ez meg abban segít, hogy a realitásra, a nyilvánvalóra figyeljünk, ne az esetleges tekintélyszimbólumokra, címre, státuszra.

Áttekintve az eddigieket, az a kérdés merül fel, hogy miért alkalmazzuk döntéshozatalainkban azokat az eszközöket, amelyek egyúttal a meggyőzés és befolyásolás eszközei is. Mért van szükség gyors döntésekre, miért van szükség arra, hogy döntésgyorsítókat használjunk?

Információfeldolgozó képességünknek megvannak a korlátai, és a hatékonyság érdekében néha el kell tekintenünk az időrabló, bonyolult és teljességgel informált döntéshozataltól az automatikusabb, primitívebb reagálási forma javára. Például, amikor eldöntjük, hogy egy kérdésre igent vagy nemet mondunk, akkor gyakran csak egyetlen, számunkra fontos információra figyelünk. Ezek az információk azok, amelyek aztán a leggyakrabban használt döntésgyorsítók lesznek a számunkra, pontosan azért, mert a tapasztalat szerint a legmegbízhatóbbak, és általában a helyes megoldást eredményezik.

Mindez kikerülhetetlen a modern életvitelre jellemző tömény információáradattal való megküzdéshez. Jól tudjuk ma már, hogy a tudásanyag minden nyolc évben megduplázódik. Többet utazunk, többször költözünk új lakhelyre, a házakat gyorsabban építik, és hamarabb is bontják le, több emberrel veszünk fel kapcsolatot, ezek a kapcsolatok azonban rövidebb időszakokra szólnak. A bevásárlóközpontokban, autószalonokban, szaküzletekben stb. a termékek olyan választékával találkozunk, amelyről az előző év-

ben még nem is hallottunk, és a következő években már elavultnak számítanak, vagy a feledés homályába vesznek. Újdonság, mulandóság, változatosság, gyorsulás civilizált életünk jellemzői.

Legtöbbször tehát a felgyorsult életvitel az, ami miatt döntésgyorsítókat kényszerülünk használni, és ha ezek valóban megbízhatóak, akkor nincs semmi rossz az egyszerűsített gondolkodásban. Probléma akkor jelentkezik, amikor ezek az eszközök rossz tanácsadóvá válnak, és rossz döntésre ösztönöznek, amikor a bennünket meggyőzni igyekvők csalnak, és az automatikus, egyszerűsített reagálásunkból akarnak hasznot húzni. Ha az egyszerűsített reagálások gyakoribbá válnak, ami a modern, felgyorsult életmódban szinte elkerülhetetlen, akkor biztosak lehetünk abban is, hogy a csalások gyakorisága is növekedni fog. Ezek a megoldások azonban ma már nem tekinthetők luxusnak, hanem kimondottan szükség van rájuk, és arra lehet számítani, hogy a mindennapi életünk felgyorsulásával egyre fon-

tosabbá válnak. Ezért kell minden esetben reagálnunk, amikor valaki azért, hogy meggyőzzön bennünket, visszaél befolyásolhatóságunkkal!

Hogy mennyire befolyásolnak, győznek meg bennünket egy vásárlás alkalmával, egy szerződésalkotás, vagy éppenséggel egy politikai párt ideológiájának elfogadását illetően, nagyban rajtunk múlik. Az első, amire mindig hasznos gondolni: a bennünket meggyőzni igyekvőnek mindig érdeke fűződik ahhoz, hogy befolyásolási próbálkozása sikerrel járjon. Másodsor – különösen nagyobb horderejű döntésekkor – próbáljuk meg felismerni magunkban az egyszerűsített gondolkodás jellemzőit, mert ez segít abban, hogy használni tudjuk azokat a képességeinket, amelyekkel alaposabb elemzésnek tudjuk alávetni az elénk tárt tényeket. Így sebezhetőségünk kevésbé lesz kiaknázható mások számára. És a meghozott döntések valóban a sajátjaink lesznek.

2016. szeptember

A kékszakállú herceg vára, 2013

Stanyó Tóth Gizella

„Amíg vagyunk, ha kevesen is, a hitet, a reményt a jövőnkért nem szabad elveszítenünk”

***Biztonságot, kapaszkodót jelenthet a Petőfi-dombormű felavatása Nyékincán –
A Nyék-fa lélekerősítő is, az összetartozás jelképe is Alsónyéken***

A bensőséges, csupán a lelkünk mélyén át-
élt pillanataink, érzéseink, kimondatlan szavaink
lehetnének a tanúi mindannak, amit azon a for-
ró júliusi vasárnapon (24-én) éreztünk Szerém-
ségben, Nyékincán, a református parókiánkon,
az egykori templomban, a mostani magyar kul-
túrház nagytermében, majd az utcán a névtábla
leleplezésekor.

A Petőfi-dombormű

Jelzéseként éltem meg a felújításra szoruló
templomtorony rozoga ablakában turbékoló ga-
lambokat, köztük a fehéret. A béke sugallatának,
isteni kegyelemnek véltem, még akkor is, ha a
ház mostani éltetői, gondviselői nem éppen örül-
nek a vissza-visszatérő toronylakóknak. Kivéte-

les alkalmakkor, mint amilyen az a délután volt,
ők is csak mosolyogtak, amikor „közelre hoz-
tam” a békegalambunkat a fényképezőgéppel. A
Gondviselőnkkel együtt óvja meg a felavatásra
kerülő névtáblánkat, jegyezték meg mosolyogva.
Csak néhányan a beavatottak közül tudtuk, mire
is gondoltak valójában a helyi magyar kultúr-
egyesület vezetői. Annak valamennyien örültek,
hogy a csaknem egy éve halogatott, különböző
okok miatt néhányszor elhalasztott avatás végre
megtörténik, s a Petőfi-dombormű méltó helyre
kerül. Már javában folytak az előkészületek,
amikor néhány elnökségi tag meg találta jegyezni:
„Nem a legjobb ötlet az épület homlokzatára ki-
tenni a névtáblát, még akkor sem, ha kétnyelvű.”
„Nem kellene irritálni a többségi népeket...” „Biz-
tonságosabb lenne az udvari falra, a kapun belül
felszerelni.” „Istentől való vétek lenne, ha össze-
törnék...” – érveltek egyesek. Számos telefonbe-
szélgetés, konzultáció következett. Még három
nappal az avatás előtt is érződött a bizonyta-
lanság, a félelem az elnökség kis részében. Az
árpatarlói (rumai) hatóságtól, önkormányzattól
érkezett támogató visszajelzés után némileg le-
csillapodtak a kedélyek, de a feszültség érződött
a dombormű leleplezésekor is. Valamivel később
oldódott csak fel, már benn a teremben, a kö-
szöntők elhangzása után, a szeretetvendégség
alatt. Biztonságérzetet sugározhat, kapaszkodót
jelenthet főleg a jövő szempontjából a Petőfi-
dombormű, bizakodtak házigazdáink az izgal-
mas napok után. Ez szükséges is lenne, mert
hullámvölgybe került kissé a magyar nyelv ta-
nulása. Többnyire csak azok járnak anyanyelv-
ápolásra, akik a korábbi években. Kevés az új
jelentkező. Jóllehet a Vajdasági Magyar Pedagó-

gusok Egyesületének tagjai az idei tanévben is megbeszélés szerint tartják meg ezeket az órákat. Nagy Margit, a VMPE elnöke felvetette annak a lehetőségét, hogy a magyar nyelvtanulást állandósíthatnák is Nyékincán, amennyiben lenne rá igény. Ha kellő számú tanuló jelentkezne a faluból és a szomszédos településekről, Herkócáról, Fényberekéről, fontolóra vennék egy magyartanár állandó alkalmazását Nyékincán. A javaslatot át kell jól gondolni – véli a Petőfi vezetősége.

Istentisztelet

Költőnk kétnyelvű domborművének – Huszár Andrea Magdolna szobrászművész ajándékának – különös története is azt hirdeti, hogy itt székel a Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület (MME). Az avatóünnepség istentisztelettel kezdődött, amelyen Halász Dániel maradéki református lelkész hirdetett ígét, egyúttal megemlékezett az ősokról is, az egykori nyékincai reformátusokról:

– Az elmúlt esztendő azért is emlékezetes, mert eltemettük az utolsó református testvérünket Nyékincán. A hit, a Szentírás tanítása azonban átsegít bennünket minden nehézségen. S amíg lesz rá igény, továbbra is havonta egyszer elhangzik Isten ígéje magyarul.

A 2002-ben újraalakult kultúregyesület jelentős eseményén jelen volt a magyarországi művészházaspár: Huszár Andrea Magdolna és Mile Zsigmond Zsolt költő, továbbá az árpatai (rumai) önkormányzat képviselői, köztük Stevan Kovačević, a községi képviselő-testület elnöke, Varnyú Ernő, a VMSZ szerémségi körzeti szervezetének elnöke, Berta Géza, a maradéki Petőfi

Sándor ME elnöke, Balog Mihály, az árpatai Hunyadi János MME elnöke az egyesület tagjainak a képviselőivel együtt. A Forum Könyvkiadó Intézet könyvbusza bővülő szórványprogramjának köszönhetően először járt Nyékincán.

Dr. Csáky Sörös Piroska nyugalmazott egyetemi tanár, a magyar kultúra lovagja, Jódal Rózsa író és Pajzer Csaba, az intézet munkatársa ez alkalommal értékes könyvajándékot adott át a Petőfi MME-nek.

*Összefogással a szórványban élő magyarságért:
Balog Mihály (balról), Varnyú Ernő, Halász Dániel
és Fényszáros Mátyás*

Előbb meg kell szeretetni a magyar könyveket, hogy ismét legyen érdeklődés irántuk a szórványok szórványában

– A Gondviselés útjai olykor kiszámíthatatlannak – idézte fel az egy évvel ezelőtti kellemes eseményeket Gudelyevity Annuska, a nyékincai MME elnöke. A művészpár a Szent Antal-templobúcsúra érkezett tavaly a Babba Országjáró zarándoklatának, a Kárpát-medence megkerülésének programkeretében. A református templom

tornya volt a faluban a fő tájékozódási pontjuk, és ott is álltak meg, mint később kiderült, a legjobb helyen, habár semmi sem jelezte, hogy a felújított falakon belül ismét kezd erőre kapni a kulturális élet. A találkozás élményei olyannyira megihlették Andreát, hogy felvázolta a Petőfi-domborművet, majd miután Szávaszentdemeteren (Mitrovicán) megfelelő agyagot kapott hozzá, el is készítette. Égetés előtt, sajnos, kicsit megrepedt, de sikerült annyira kijavítani, hogy már alig lehet észrevenni rajta az apró szépséghibát. Mint mondta, szeretné, ha a domborműve hosszú éveken, évtizedeken át hirdetné, miként találkozott, szövődött egybe ismét a magyar kultúra ápolásának, megtartásának, valamint a magyar ige hirdetésének és hallgatásának igénye.

Halász Dániel és Gudelyevity Annuska
leleplezik a Petőfi-domborművet

„Igyekeztek a ti elhivatástokat és kiválaszthatóságokat erőssé tenni, mert, ha ezeket cselekszitek, nem ütköztök meg soha.” (Péter, 2,9-10) – idézte a Szentírást Halász lelkész kétnyelvű avatási beszédében. Majd így folytatta: – Ez a református templom mindig is magyar templom volt. Jelkép is, biztatás is egyben, hogy amíg felújításra váró, romos, rozsdás templomtornyunk tetején fönn van a csillag, amíg vagyunk, ha kevesen is, a hitet, a reményt a jövőnkért nem szabad elveszítenünk. A keresztyén ember a hitre alapozza életét.

A Petőfi 14 éves tevékenységét Gudelyevity elnök asszony ekképpen foglalta össze dióhéjban: – Gondok mindig vannak, de azért továbbra is igény mutatkozik az anyanyelv, a magyar nyelv újratanulására. Kisebb szünet után ismét rendszeresen tartunk anyanyelvápolás-órákat a Petőfiben. Augusztus végén részt veszünk az anyanyelvápoló táborban Maradékon. (A maradéki református parókián megtartott anyanyelvápoló táborban az idén 78 gyermek vett részt. Az első tábor 1997-ben tartották meg.)

Az avatóbeszéd elhangzása után az elnök asszony és a lekipásztor együtt leplezték le a Petőfi-domborművet, miközben Mile Zsigmond Zsolt nagy költőnk *Szülőföldemen* c., megzenésített versét énekelte, illetve játszott a gitáron.

Az avatóünnepség résztvevői

Az ünnepség a nagyteremben, az egykori templombelsőben a szerb és a magyar himnuszszal, köszöntőkkel, majd agapéval folytatódott. A kezdetre, az újraindulásra emlékeztetett Varnyú Ernő:

– Kapaszkodunk továbbra is, ahogy lehet. A legnagyobb gond az előregedés. Előbb a kultú-

Gudelyevity Annuska (balról), Hegedűs János,
Huszár Andrea Magdolna, Mile Zsigmond Zsolt
és Csáky Sörös Piroska

ránk ápolásával, majd a VMSZ révén politikailag is rendeztük sorainkat Hegedűs Jánosnak, a Petőfi első elnökének közreműködésével, ami azt is jelzi: itt vagyunk, itt akarunk maradni. Vigyázzátok ezt a táblát! Mintegy folytatva ezt a gondolatot, Balog Mihály megerősítette:

– Ez is egy jel, hogy vannak itt még magyarok. A rumai önkormányzatban azon leszünk, hogy a jövőben is támogassuk a kultúregyesület tevékenységeit.

Stevan Kovačević a domborműavató ünnepség szimbolikus jelentőségéről beszélt:

– Jelzi, hogyan tud megférti, együttműködni az egyház és a kulturális intézmény egy nemzeti közösség céljai érdekében és azt szolgálva. Számomra azért is jelentős, mert újra élettelt telt meg ez a hosszú éveken át zárt, egyre lepusztuló egyházi létesítmény. A rumai község eddig is jól együttműködött az egyesülettel, figyelemmel kísérte és támogatta a felújítását. A jövőben is szeretnénk támogatni tevékenységét, hiszen nemcsak a falu életébe hozott új színeket az egyesület, hanem hatással van a környező településekre is. Ezenkívül községünk kulturális követeként viszi jó hírünket Vajdaság más részeibe és külföldre is.

A Nyék-fa ágai alatt...

Alsónyéken – ebben az *európai faluban* (ahogyan a falu bejáratánál olvashattuk a névtáblán) –, a Nyék Falvak Találkozásán (június 24–26.) elő-

Szerémségi, nyékincai küldöttség a Nyék-fánál

ször vett részt a Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület (MME) küldöttsége Nyékincáról, s vele együtt a szerémségi magyar kulturális egyesületek képviselői Fényberekéről (Platicsról), Herkócáról és Maradékról.

Három éve már, hogy felvette a kapcsolatot Felsőnyék és Alsónyék polgármesteri hivatala Magyarországról a nyékincai MME vezetőségével, emlékezett vissza Gudelyevity Annuska elnök asszony, de csak ez év elején adódtak a körülmények látogatásuk megvalósításához. Ekkor hozta el a meghívót a két sárközi falu küldöttsége Nyékincára. Kitartó kezdeményezésüknek köszönhetően, EU-s támogatással jöhetett létre az idén az összetartást erősítő előtalálkozó Felsőnyéken, majd ez a nagyszabású, háromnapos rendezvény Alsónyéken, amelyen számos vendég vett részt Szlovákiából, a Felvidékről; Feketenyékről (Čierna Voda), Ipolynyékről (Vinica), Nyékvárkonyból (Vrakúň), az anyaországból, Magyarországról: Kápolnásnyékről, Nyékládházáról, Hernyékről és természetesen Felsőnyékről. A *Nyéktelepülések* képviselőivel együtt ünnepeltek a Horvátországból, Baranyából: Kisköszegről (Batináról); Németországból: Besigheimből, Kastlból; Szlovéniából: Dobronakból (Dobrovnik) és Romániából, Erdélyből: Kézdiszentlélekről (Sânzieni), Alsónyék testvértelepüléséről érkezett vendégek is.

A találkozó fénypontja volt a *Nyék-fa-avatás*, amely rendhagyó történelemóra is volt egyben a csaknem 800 lakosú kisfaluközpontjában, a Mező téren.

Zászlócsokor a frissen bálázott búzaszalmában

– Alsónyék a Sárköz egyik gyöngyszeme, Tolna megye déli részén, Bátaszék közvetlen közelében, a Gemenci-erdő és Pörböly község szomszédságában. A települést a honfoglaló törzsek egyike, Nyék (jelentése: határvédő, sövény, kerítés) vezér alapította. Az első írásos emlékünk 1138-ból származik, II. Béla *Neku* néven említi adománylevelében. Az *Alsó* jelző a XVIII. század közepétől használatos a település Felsőnyéktől való megkülönböztetésére. A törzsnévi eredetű helynevek kutatói szerint nem a törzsek szállásain maradtak fenn a törzsi településnevek, hiszen ahol mindenki a Nyék törzsbe tartozott, ott a Nyék helynévnek semmilyen megkülönböztető jelentősége nem lett volna. A települések törzsnévi eredete ezért inkább a X–XI. századi telepítésekre utal, amikor a kialakuló nagybirtokos nemesség birtokaira költöztették a köznépet. Az ő falvaik lehettek a magyar vagy a csatlakozott népek törzsi vagy népneveit viselő falvak is, mint Nyék, Megyer, Jenő, Kér, Keszi, Kürt, Gyarmat. A törzsneveket többen is feltérképezték. Török Sándor kutató 1982-ben megjelent munkája ed-

dig a legteljesebb: 27, Nyék törzshöz kapcsolható helynevet talált – idézte felvezetőjében Kovács Anita, az Alsónyéki Kultúrház – Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér vezetője.

A Nyék-fa ötlete is a nevéhez fűződik. Az elgondolás megvalósulásáról a következőket mondta:

– Tavaly, amikor a Nyék Falvak Találkozóját terveztük, már akkor megfogalmazódott bennem, hogy a találkozó emlékét egy fa jelképezze, amelynek ágai olyan irányba mutatnak, ahonnan a vendégtelepülések képviselői érkeznek. Külön érdekesség, hogyan találtunk rá a megfelelő fára. Folyamatosan kutattunk, még hegyet is másztunk érte, amikor azonban idehozattuk a kiválasztott fát, egy idő után kiderült, hogy nem alkalmas a célra, töredezik. Bejártuk a környező gyümölcsösöket, kerteket... Egy napon aztán beautóztam Alsónyék utcáit, és megtaláltam álmaim fáját egy ház előtt. A fácska tökéletes volt, és amikor elmeséltem a gazdájának, Korányi Jánosnak, mit szeretnénk vele tenni, örömmel ideadta.

Csodálatos a kiswa, mint láthattátok. Minden ága pontosan abba az irányba mutat, ahonnan a vendégeink érkeztek hozzánk a Nyék településekről.

Megmunkálását közösen végeztük, szinte mindannyian, akik szívesen teszünk a településünkért. Valamennyien barátok vagyunk, szeretjük a falunkat. Néhányuk nevét azért külön is megemlítem. Munkatársaink, Albert Róbert és Horák Gábor szabadították meg a kergétől a fát. Kedvesem, Vlasics Norbert alpolgármester és jómagam égettük bele a fa törzsébe a címereket, valamint az ágakra kerülő táblácskába a feliratoikat, amelyeken a települések nevei szerepelnek. A kolléganőkkkel, Kovácsné Tasi Ivetttel és Varga Zsuzsannával a műveletek végén lekentük olajjal az egészet (hogy tartósabb legyen). A fa tartó vasszerkezetét szívességből a bátaszéki Alsca Bau építető cég készítette, és a fa az utolsó pillanatban, a pénteki avatása előtt, csütörtök éjjel került végső helyére, a parkba. Néptáncosaink, a fiúk az utolsó pillanatokig segítettek, a többi között a Nyék falvakat jelző táblácskák felaggatásában is. A rendezvény sikeres lebonyolításáért sokat tett Hepp Mónika, Vasicsné Molnár Katalin és Váradiné Anna is.

Dózsa-Pál Tibor köszönti a Nyék Falvak Találkozójának résztvevőit

– Alsónyék őrzi és nemzedékről nemzedékre továbbadja az ősi sárközi örökséget. A közös hit, a szorgalom, a kitartás, az összefogás, a lelkesedés képessége tette ezt a kisfalut olyanná, amilyenek ma láthatják – mondta Dózsa-Pál Tibor polgármester, köszöntve a Nyék-fa avatóünnepségének a résztvevőit. Majd így folytatta:

– Az elődöktől kapott szellemi örökség ad nekünk erőt ahhoz, hogy élhető közösséget hagyjunk majd utódainkra. Jóleső érzéssel nyugtázzhatjuk, hogy Alsónyék összképe és kisugárzása visszatérő módon megragadja a hozzánk érkezőket. Most is megemlézték vendégeink, némileg elcsodálkozva, hogy ez a sárközi kistelepülés

Farkas Nikolett az alsónyéki Tájház – Falumúzeumban dédnagymamájának viselete mellett. Családjának még négy régi, jellegzetes népviseleti ruhája van.

olyan szép polgári portákat sorakoztat fel, mint ha egy kisváros lenne. Persze mi, idevalósiak tudjuk, hogy nemcsak Alsónyék, hanem egész Sárköz is annak idején a gazdák gyarapodásának szigete volt az országban. Meg tudták fizetni a környékbeli sváb építőmesterek máig elismerést kiváltó munkáját. Az építészeti kultúrán kívül sorolhatnánk a táj, a község országosan ismert viselet-, tánc- és zenekultúráját is. Ezeket észreveszik és méltányolják vendégeink, barátaink is.

A Nyék Falvak Találkozóját Ipolynyék, a mintegy kétezer lélekszámú felvidéki, többségében magyarok lakta település vezetősége kezdeményezte. Hrubík Béla polgármester köszöntőjében a kezdetre is emlékezett:

– Örömmel mondhatom, hogy 2005-ben mi kezdeményeztük a Nyék nevű települések rendszeres találkozóját. Az ötletet az adta, hogy térségünkben, járásunkban több honfoglalás kori törzsnév található: Gyarmat, Keszi, Kürt és Nyék. Szinte adta magát, hogy létrehozzunk egy ilyen rendezvénysorozatot, annál is inkább, mivel a Keszi nevű falvak már régóta tartják a kapcsolatot egymással. Jómagam ötletgazdaként megszerveztem a nyékiek első találkozóját, és azóta ott voltam az összesen. A legfontosabb mégis az, hogy a szemünk előtt zajlik a Nyék települések fejlődése. Nagyon sok helyen megszépültek a falvak, az emberek közötti baráti szálak pedig erősödtek. Ez már nem is egyszerű szövetség, ez több annál, ez már egy nagy család, mely újabb és újabb Nyék nevű helységek csatlakozásával rendszeresen bővül.

Lélekerősítő is, jelkép is a Nyék-fa, amelynek törzsén a települések címei vannak, ágain pedig gyümölcsként csüngnek a helységek nevei.

Az ősi kultúrákról szólva Varga Zsuzsanna, a Kultúrház munkatársa kiemelte:

– A magasra növő fa jelképezte a föld ég felé törő életerőit, a földi élet Isten közelségébe törekvő vágyait. A fa kifejezi az ősi hun, avar és magyar hit rendjét mint jelképrendszerének szerkezeti felépítését.

Az avatóünnepségen áldást mondott Fekete Zoltán református lekipásztor és Herendi János római katolikus pap, kanonok. Ezt követően a Dobronaki Nótázók és az Alsónyéki Hagyományőrző Együttes Csemete csoportja szórakoztatta a résztvevőket.

Szerémségiek a felvonulási menetben

A Nyék Falvak Találkozója második napjának kiemelt eseménye volt az utcai felvonulás, majd az Európai Piknik – Nyék-feszt a szabadtéri színpadon, amelynek fő védnöke Potápi Árpád János nemzetpolitikaért felelős államtitkár volt. Megnyitóbeszédét Fekete István-idézettel kezdte: „Ez a föld túl kicsi és túl nagy ahhoz, hogy az összekötő szálak elszakadhatnának, s ha mégis elszakadnának, akkor az emberi mivolt teng-leng a semmiben, és semmivé válik maga is.”

Létünk meghatározójának nevezte a családot, az anyanyelvet, a kultúrát, a hagyományt. Ennek egyik jelentős megnyilvánulása ez a találkozó is, amely közösségerősítő, és fokozza az összetartozás érzetét. Külön örömet jelent, hogy hét európai országból érkeztek vendégek.

– A földrajzi távolságok nem jelentenek akadályt, és lélekben közel vagyunk egymáshoz. Nekünk, Kárpát-medencei magyaroknak különösen fájó, hogy az egész nemzetet szétszabdalták 1918–1920-ban, és ezek a határok bennünket elválasztanak. Ezért számunkra egy misszió és az Istentől rendelt feladat az, hogy az országhatárokon túl is ezt a nemzetet és közösségeinket össze tudjuk tartani. A Magyar Országgyűlés 2010-ben törvényben is rögzítette: a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek – hangsúlyozta Potápi államtitkár.

Potápi Árpád János megnyitó köszöntője az Európai Piknik – Nyék-fesztben

Sasvári Sándor lovas énekbemutatója

A lélekemelő, színvonalas műsorban fellépett: a Magyar Királyi Kardforgatók Rendje Székesfehérvárról, Sasvári Sándor Jászai Mari-díjas musicalszínész, EMeRTon-díjas énekes, a Dobronaki Nótázók, a Kisköszegi Kórus és Táncsoport, a Sárpilis Gerlice Madár Hagyományőrző Együttes, amelyet azért hívtak meg a szervezők, hogy

bemutassa az ifjú jegyes (a valóságban is azok) párt, és beharangozza a Sárközi Lakodalmat, amely a Sárköz közös nagy rendezvénye. Ennek Sárpilis lesz a házigazdája az idén. (A Sárközi Lakodalom keretében felelevenítik a régi sárközi lakodalmi szokásokat.) Láthattuk többek között a Kézdiszentléleki Perkő Táncegyüttest, az Erdélyi Hagyományörzőket, az Alsónyéki Hagyományörző Együttest, Szabó Ádám harmonikás-énekest, a Bartina Néptáncgyüttest Szekszárdról, a Zsikó Zenekart, a Fölszállott a páva népzenei tehetségkutató műsor döntőseit. Valamennyit visszatapsolt Alsónyék apraja-nagyja vendégeikkel együtt. Különösen a falubeliek üdvöskéje, a nyolcéves Zörényi Dávid – kétéves kora óta táncol – lopta be magát a lelkes közönség szívébe. Mivel nem táncolhatott a nagyokkal, így a színpad előtt, a fűvön bokázott.

Az Alsónyéki Hagyományörző Együttes bemutatkozása, előtérben a nyolcéves Zörényi Dávid

Noha a tartalmas program mellett kevés szabadidőnk maradt, mégis szinte bejártuk az egész falut, amely a verőfényes napsütésben gyöngyszemként csillogott virágos utcáival, takaros házaival. Vendéglátónk (minden, vidékről érkezett csoportnak volt egy házigazdája) Szabó Mária volt, aki a közelmúltig a kultúrház vezetőjeként tevékenykedett, ma már nyugdíjas. Alsónyékért végzett munkájáért életműdíjban részesült, a kitüntetést Dózsa-Pál Tibor polgármester adta át a Nyék Fesztelen.

Házigazdánk útközben igyekezett minden fontosat elmondani a Sárközről, Alsónyék jellegzetességeiről. Néki Zeke Lajosnéról, a népszerű Rektor néniről – így hívja napjainkban is mindenki

– különös szeretettel mesélt. A kisfalu nagy tudású, sokoldalú tanító nénijének nevéhez fűződik a sárközi népi hagyományok újrafelfedezése, a színjátszó, az olvasóköri, a táncsoport, az együttes megalakulása. Nem múlik el ünnepség, művelődési rendezvény, hogy ne emlékezzenek rá. A Nyék Falvak Találkozójának nyitó- és zárrendezvényén is idéztek az Alsónyéki Népfőiskola tanévzáróján, 1941-ben elmondott köszöntőjéből:

„Más a szemével gyönyörködik tarka ruháinkban, mi a lelkünket vetítjük ki rajta. Az Úristen diktálta a divatunkat, amikor magyar földre ide a Sárközbe teremtett bennünket. Divatlapul nekünk adta a rét minden virágát, a szivárvány minden színét. És mi itt állunk ősi szittya fának kései virágai. Dolgozunk, küzdünk, bízunk, imádkozunk, táncolunk, dalolunk, vigyázunk. Őrtüzek vagyunk, tudjuk, hogy Keletről-Nyugatról nagy szelek fújnak, tudjuk, hogy minden elhallgatott nóta és elfelejtett tánc már csak hamu az őrtüzek helyén. De csak hadd fújjanak nagy idegen szélviharok, nekünk a magyar dal hangja mindig új ébresztő marad.”

Istentisztelet után Fekete Zoltán lelkipásztorral az 1792-ben késő barokk stílusban épült református templom előtt

Fényképek: Stanyó Tóth Gizella

Tóth Gy. László

Tizenöt éves az Aracs

2001. augusztus 20-án jelent meg az *Aracs* című délvidéki közéleti folyóirat első száma. Tizenöt év a történelemben mindössze egy pillanat, de egy folyóirat életében nagy idő. Ezt csak azok tudják igazán, akik gondoskodnak arról, hogy az évente négyszer megjelenő kiadvány méltó bizonyítéka legyen a magyarság szellemi-intellektuális létezésének és folyamatos építkezésének. Az *Aracs* nem egy folyóirat a sok közül, hanem érdekes és színvonalas dokumentuma a Kárpát-medencében élő költők, írók, gondolkodók és képzőművészek tevékenységének. De szellemi otthonra lelnek itt a világ más táján (Dublinban, Ausztráliában stb.) élő magyarok is. Ez a sokszínűség és a megalkuvó önkorlátozás hiánya teszi a folyóiratot rendkívül érdekessé és egyedivé. Nincs jelen a megalázó pártpolitikai elkötelezettség és megosztottság, mert a nemzeti-jobboldali értékrend sokkal tágabb keretek között nyújt jól

körülhatárolható mozgásteret a magyarság iránt elkötelezett személyiségek számára.

Egyik legkorábbi építészeti emlékünknél, az aracsi pusztatemplom Délvidéken, a mai Szerbiában, Törökbecse közelében található. A XIII. században épült román és kora gótikus templom romjai ma is lenyűgöző hatásúak. A templom sorsa nem választható el az ott élő magyarság tragikus történetétől. A törökök XVI. században elkövetett pusztításai máig hatóan meghatározták a magyarság történetét. Az aracsi pusztatemplom a kommunista diktatúrák összeomlása után a magyarság egyik jelképévé, kultikus helyé vált.

Talán ezért is remélhetjük: az aracsi pusztatemplom és a róla elnevezett *Aracs* folyóirat szellemi kisugárzása sok embert elér, ezzel is csökkentve a káros hatású sugárzások pusztító hatását. Sokszor tizenöt évig.

Életfa, 2000

„Minden itt kezdődik és minden itt végződik”

– Nemes Fekete Edit munkásságáról röviden

Nemes Fekete Edit keramikusművész a vajdasági iparművészek II. világháború után formálódott nemzedékének tagjaként az itteni keramikusművészet korai és virágkorának fontos résztvevője és építője volt, valamint a 20. század 90-es éveinek és a 21. század elejének hiteles, kiemelkedő jelentőségű művészi egyénisége. A személyes élményekből kiindulva korának szülőföldjéhez kötődő aktuális életérzéseit és gondolatait fogalmazta meg kerámiában, valamint az itteni és az egyetemes magyar vallási, folklór és művelődéstörténeti témakörökhöz kapcsolódó alkotásokkal gazdagította az agyagművészetet. Külön figyelmet érdemel szerepe a művésztelepek munkájában, valamint sajátos, kerámiában kivitelezett irodalmi illusztrációi. Az utóbbi években – egészségi állapotának függvényében – papíralapú kollázstechnikával készült ciklusokat hoz létre.

Nemes Fekete Edit Szabadkán született 1944. március 26-án, de Kishegyesen nőtt fel, itt fejezte be az általános iskolát, és ide tért vissza újvidéki tanulmányai után. 1965-ben végzett az újvidéki Iparművészeti Középiskola kerámia szakán, majd 1969-ben az újvidéki Tanárképző Főiskola képzőművészeti szakán. 1969-től a Vajdasági Iparművészek és Formatervezők Egyesületének a tagja. 1962-től 1990-ig a kishegyesi Dévics Imre Kerámiai Művésztelep állandó résztvevője, 1971 és 1981 között vezetője is. 1983-tól a kishegyesi Csépe Imre-emlékplakett alkotója. 1975-től Szabadkán él, és 1981-ig a Dekor vállalat tervezője.

Nemes Fekete Editnek a kishegyesi sár – a föld –, az ekével kiszántott hant jelenti az életet adó otthont, a hazát, az emlékezetet. Alkotói ars poeticájának alappillére az agyaghoz, illetve a földhöz kötődő viszonya. A keze nyomát viselő kerámiáinak többségén a termőföld és életet adó nő tartalmi kapcsolata van jelen, gyakran ősi tartalmakat, legendákat, keresztény üzene-

teket közvetítve egy-egy aktuális eseménysorozat, életérzés vagy jelentős évforduló kapcsán. Pályafutásának több mint negyven évén át így vonult végig a tájunkhoz kötődő témák serege. Kezdetben, 1962 és 1974 között, az újvidéki főiskolán szorgalmazott népi díszítőmotívumok jelentek meg tányérjain és szobrain. A hatvanas évekre jellemző csillogó, színes, majolikamázás figurákat alkotott: mákadarat, gyöngytyúkot és halas kislányt, napraforgót. Ehhez csatlakozott 1973-tól a makói művésztelepen a hagyma motívuma. A család (és a zene) élménye 1976-tól alakult kompozíciókká, melyeken belül először tevődött a nőre a hangsúly. A dekoratív színkezelést ekkor váltotta fel a monokróm, a részletgazdagságot pedig az egyszerűsítés. Három év kényszerszünet után tört elő 1982-ben a *Sógornőm emlékére* című ciklus, amelyben megjelent a távozó motívuma, s vele együtt a falra akasztható, domborműves formai megoldás, valamint a természetes színek megkapó áradata. A patinázott terrakotta újfent a női figurára fókuszált, melyet egy hajlított agyaglap formált. A nő eszmei megjelenítése több variáción át a földdel, illetve az agyaggal állt szinkronban. A két fogalom szorosán fedte egymást a szerző világegyetemről alkotott gondolatrendszerében. Számára a nő olyan, mint a föld – az egész középpontja, amelyet megtart, befogad és kibocsát. E fogalompárt később, 1983-tól a föld irányából közelítette meg: a föld mint rög, a föld és az asszony mint rög. Az élet a rög hasadékaiban veszik el, vagy éppen bukkan elő. Egyik alkotásának címében ez így szól: „Minden itt kezdődik és minden itt végződik”. Formáját tekintve a Nemes Fekete Edit által megmintázott rög a szántás közben az ekével kifordított hant alakját követte. Ilyen rögön nyugszik az 1983-tól 1998-ig alkotott Csépe-plakett, amelyet a művésznő mindig más-más Csépe-szöveg illusztrációjával látott el. A maga nemében egye-

dülálló alkotássorozat az illusztrációs műfajban is újításnak számított, ezt a későbbiekben más profán és szakrális művek illusztrálása követte – így jelentek meg például Szenteleky Kornél szövegeinek részletei tányérokra és a „rögök”-ön.

Érett alkotói korszakában születtek az 1990-es évek drámai eseményeit tükröző kerámiai. Kinyújtott, megdöntött menetelőkké merevedett háromszögekkel jelenítette meg a „Menni, megállni, maradni, visszamenni?” kérdéseket, a föld megtartó, de elindító erejét is. Az apró fejekkel végződő, csúcsos háromszögek és ellentétpárjaik, az egyenesen álló „maradókat” jelképező kinyúlt figurák a középpontban a harmadik alakzatot, a spirált fogták közre, a fejlődés jelképét. A tiszta absztrakciót elérő kompozíciót 1992-ben Szabadkán és Németországban állították ki. 1994-ben a roskadozó ember és ház témakörét, a düledező ház motívumát, illetve a ház és az embert mint szerves egészet fogalmazta meg: „A ház a maradás, de az ember is ház.” A kereszténység 2000 éves jubileumát megelőzve jelent meg az évtizedeken át elnyomott szakrális motívumok feldolgozása. A szerző alkotásainak egyik alapmotívuma lett a Korpusz – sokszor a rögre vetítve, annak csúcsát képezve. A magyar honfoglalásnak és a kereszténység felvételének az ezer éve kapcsán a magyar ősi monda- és hitvilág is témává vált, s főleg a Makói Művésztelepen végzett munkáit jellemzi. Egyre nagyobb és összetettebb jelenetek születtek kőcseréptechnikában az előző ciklus absztrahálásától és az intuitíve hatástól visszakanyarodva a figuratív és narratív ábrázolásmóddhoz. A rög- és a „dőlt háromszög”-figurák ötvöződtek úgy, hogy áttört kerámiaszobrokat alkottak. A festék és oxidok mérsékelt adagolásával jelennek meg az antológiai értékű *A kereszténység 2000 éve* c. ciklus különálló részei: *A hét vezér* (1996-ban), *Makói Madonna* (1998-ban), *Angyali*

üdvözet, Krisztus a siratókkal, Tűzimádók Boldogasszonya (1999-ben), *Boldogasszony, Életfa, Tűzhalom, Az Éden kapujában, Szent Margit, Az áldozat* (Szent Gellért), *A béke angyala, Fiát sirató* (2000-ben). Ezeket az alkotásokat a Vajdaságban (Szabadkán, Topolyán, Zentán), Magyarországon és 2000-ben Hannoverben, az Expón – világiállításán – láthatta a közönség, ezenkívül vajdasági magyar kiadványok gyakori illusztrációi is. Időközben további vallásos alkotások születtek: 1996-ban a *Keresztút* (az egyházaskéri templomban látható), valamint 1999-ben a *Majdányi Madonna* (a majdányi templomban lett elhelyezve).

Nemes Fekete Edit ez idáig több mint 350 közös és 93 önálló tárlaton mutatta be munkáit. Több hazai és magyarországi művésztelep résztvevője: Marosmenti Művésztelep (1973–1975), Hódmezővásárhelyi Nemzetközi Kerámia Szimpózium (2001, 2007, 2008, 2010, 2012), Grožnjan (1976–1978; 1987–1990), magyarkanizsai Majolika (1984), Ilok (1986, 1990), Makó (1990-től), a szabadkai Bucka-Gányó (1993-tól), Zenta (1994, 1995, 1996), hajdúsági művésztelep (1996). Alkotásai megtalálhatók számos hazai és külföldi múzeum gyűjteményében – pl. az újvidéki Modern Művészetek Múzeumában, a hódmezővásárhelyi Nemzetközi Kerámia Szimpózium gyűjteményében, az iloki múzeumban, a belgrádi Iparművészeti Múzeumban, a makói Városi Gyűjteményben, a zentai és a Szabadkai Városi Múzeumban, a szabadkai Kortárs Képtárban, a Szabadkai Városi Könyvtárban. Munkásságáért több rangos elismerésben részesült: Forum-díj (Újvidék, 2001), Dr. Bodrogvári Ferenc-díj (Szabadka, 2001), Nagyapáti Kukac Péter-díj (Topolya, 2004), a Csongrád Megyei Önkormányzat Díja (Szeged, 2005), Életfa díj (Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség díja, 2012), Magyar Érdemrend tisztikeresztje kitüntetés (Budapest, 2014).

Az Életjel Irodalmi Élőújság Csáth Géza Művészetbaráti Körének versmondói

Hegedűs Zsolt, 1988

Nagy Abonyi Enikő, 1997

Kovács Sztrikó Antónia,
2014Soós Etelka,
Tusi néni, 2014

Némedi Emese, 2004

Péter Izabella, 1998

Péter Angéla, 1999

Papp Emese, 1997

Péter Erika, 1997

Vidákovity Arsen, 1997

Radakov Amina, 2014

Melléklet

Kislány, 1973

Napraforgók, 1967

Piros család, 1976

Kis szélhámos, 1978

Libás néni, 1976

Barátnők, 1978

A sógornóm emlékére című ciklusból, 1982

Távozó, 1984

Távozó, 1986

Asszonyok, 1983

Távozó, 1993

Távozó, 1994

A hét vezér, 1996

Makói Madonna, 1996

A béke angyala, 2000

Boldogasszony, 2000

Az önfeláldozó Szent Margit, 2000

Madonna, 1998

A ludasi Kisjézus, 2002

Szent Erzsébet, 2000

Ludasi temető, 2002

Lóáldozat, 2002

A nagy ősz, 2002

Az Éden kapujában, 2000

Tűzimádók Boldogasszonya, 1999

Kíűzetés a Paradicsomból, 2008

Ádám és Éva, 2008

Családom életfája, 2015

Cantata profana I.

Cantata profana II.

Cantata profana III., 2010

A fából faragott királyfi, 2008

Siratóénekek II. (Bartók nyomán), 2008

E számunk szerzői

Benedikty Tamás	író, Budapest
Bertha Bulcsu	
Borbély László	író, újságíró, Budapest
Csapó Endre	közíró, Sidney
Csoóri Sándor	
Diószegi György Antal	művelődéskutató, Budapest
Dobos Marianne	író, Budapest
Domonkos László	író, közíró, Budapest
Gyémánt Richárd	demográfus, jogász, Szeged
Hódi Sándor	pszichológus, író, Ada
Iancu Laura	költő, néprajzkutató, Velence
Juhász György	hungarológus, író, Budapest
Kabdebó Tamás	író, költő, Dublin
Kiss Dénes	
Mihályi Katalin	újságíró, szerkesztő, Szabadka
Molnár V. József	néplélekkutató, Budapest
Nagy Ervin	filozófus, Dunakeszi
Ninkov Kovačev Olga	művészettörténész, Szabadka
Prokopp Mária	művészettörténész, Budapest
Radnai István	költő, Budapest
Sági Zoltán	pszichiáter, Szabadka
Stanyó Tóth Gizella	újságíró, Újvidék
Szabó Ferenc SJ	költő, teológus, Budapest–Róma
Temesi Ferenc	író, Szeged
Tóth Gy. László	író, Budaörs
Tráser László	író, újságíró, Szeged
Wittner Mária	politikus, Dunakeszi
Wodianer-Nemessuri Zoltán	író, Budapest

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

008+32(497.113)

ARACS : a délvidéki magyarság közéleti folyóirata /
főszerkesztő Bata János. – 1. évf., 1. sz. (2001) –
. – Horgos : Fondacija Aracs = Aracs Alapítvány, 2001–. –
Ilustr. ; 29 cm

Tromesečno.
ISSN 1451-1762 = Aracs

COBISS.SR-ID 94357250